BIBLIOTHECA FABULARUM ROMANENSIUM
ET OPERUM PRAECLARORUM

SALAMMBÔ

GUSTAVUS FLAUBERT

LATINE REDDIDIT BENIAMINUS MARTINUS

BIBLIOTHECA FABULARUM ROMANENSIUM
ET OPERUM PRAECLARORUM

SALAMMBÔ

GUSTAVUS FLAUBERT

LATINE REDDIDIT
BENIAMINUS MARTINUS

DE HAC EDITIONE

Salammbô, Gustavi Flaubert fabula romanensis,
ex opere Gallico primum anno MDCCCLXII edito
Latine reddita. Opus Gallicum in dominio publico est.

Versio Latina © Beniaminus Martinus.
Licentia: Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0).

Textus Latini libere distribuendi, modo auctor
versionis et fons agnoscantur.

creativecommons.org/licenses/by/4.0/

INDEX CAPITUM

I. CONVIVIUM.....1

II. AD SICCAM.....15

III. SALAMMBÔ.....31

IV. SUB MOENIBUS CARTHAGINIS.....37

V. TANITIS.....51

VI. HANNO.....63

VII. HAMILCAR BARCA.....78

VIII. PROELIUM AD MACARAM.....106

IX. IN EXPEDITIONE.....120

X. SERPENS.....131

XI. IN TABERNACULO.....141

XII. AQUAEDUCTUS.....155

XIII. MOLOCH.....169

XIV. FAUCES SECURIS.....194

XV. MATHO.....221

CAPUT PRIMUM

CONVIVIUM

In Megara, Carthaginis suburbio, in Hamilcaris hortis.

Milites, quibus ille in Sicilia praefuerat, magnis epulis anniversarium pugnae ad Erycem commissae diem celebrabant; cum dominus abesset ipsi autem frequentes convenissent, nullo coercente edebant bibebantque.

Duces, cothurnis aeneis induti, in media via sub velamine purpureo aureis fimbriis praetexto consederant, quod a stabuli pariete ad primam palatii aream tendebatur; reliqui milites sub arboribus passim dispersi erant, inter quas complura aedificia planis tectis conspiciebantur, torcularia, cellae vinariae, horrea, pistrina, armamentaria; erat etiam area elephantis destinata, foveae ferarum, ergastulum servorum.

Fici culinas circumstabant; nemus sycomororum usque ad densa arbusta porrigebatur, ubi mala Punica inter candidas gossypii comas fulgebant; vites uvis oneratae per pinorum ramos scandebant; rosarium sub platanis florebat; hinc inde lilia in gramine nutabant; semitas harena nigra coralli pulveri admixta conspergebat; per medium vero cupressorum ambulatio ab extremo ad extremum velut duplex ordo obeliscorum virentium porrigebatur.

Palatium, ex Numidico marmore flavis maculis distincto exstructum, in extrema hortorum parte quattuor tabulata in amplas areas gradatim disposita super latis fundamentis attollebat.

Scalae eius magnae rectaeque ex ebeno, quarum singulis gradibus ad angulos rostra captarum navium affixa erant, ostia rubra nigra cruce quadripartita notata, aeneae crates quae ad imum scorpiones arcebant, reticula ex virgulis inauratis quae superiora foramina obstruebant, haec omnia efficiebant ut militibus domus saeva quadam magnificentia non minus sollemnis atque inaccessa videretur quam ipsius Hamilcaris vultus.

Senatus domum eius convivio habendo destinaverat; convalescentes qui in templo Esmunis decumbebant, prima luce profecti, baculis sub axillis innixi vix illuc se traxerant. Singulis paene momentis alii superveniebant; per omnes semitas perpetuo confluebant, tamquam torrentes in lacum ruentes.

Inter arbores servi culinarii pavidi ac seminudi discurrebant; dorcades in pratis balantes fugiebant; sol iam occidebat, odorque citriorum halitum turbae sudore madentis graviorem reddebat.

Erant illic homines omnium gentium, Ligures, Lusitani, Baleares, Aethiopes, Romani perfugae. Iuxta gravem Dorici sermonis asperitatem audiebantur Celticae syllabae tamquam currus bellici strepentes; Ionicae vocum clausulae in asperas solitudinis consonantes, quae velut ululatus canum silvestrium sonabant, collidebantur. Graecus gracili corpore, Aegyptius sublatis umeris, Cantaber latis suris agnoscebatur.

Cares plumas galeis suis affixas superbe quassabant; sagittarii Cappadoces magnos flores in corporibus pinxerant; Lydi quidam muliebribus vestibus induti soleis mollibus et inauribus ornati cenabant. Alii, qui ostentationis causa minio se obliverant, statuis ex corallo factis similes erant.

Alii in pulvinaribus procumbebant, alii circa ingentes patinas contractis cruribus edebant, alii in ventrem proni carnes ad se trahebant et cubitis innixi satiabantur, placido leonum more cum praedam dilaniant. Qui postremo venerant, arboribus adstantes, humiles mensas coccineis stragulis paene occultatas spectabant suamque vicem exspectabant.

Cum Hamilcaris culinae tantis epulis non sufficerent, senatus servos, vasa, lectos miserat; medioque in horto, velut in acie ubi mortuorum corpora cremantur, magni ignes clara flamma ardebant, super quos boves assabantur. Panes aniso conspersi cum ingentibus caseis, qui disco ponderosiores erant, alternabant; crateres vino, canthari aqua pleni iuxta fiscinas ex tenuissimis auri filis contextas, flores continentes, dispositi erant.

Gaudium quod tandem ad satietatem nullo prohibente se ingurgitare poterant omnium oculos dilatabat; passim iam cantus oriebantur.

Primum aves viridi iure conditae appositae sunt, in patinis fictilibus rubris figuris nigris pictis; deinde omnia concharum genera quae in Punicis litoribus colliguntur, pultes ex tritico, fabis hordeoque factae, cochleae cumino conditae, in patinis succineis.

Tum mensae carnibus obrutae sunt: antilopae cum cornibus, pavones cum pennis, oves integrae dulci vino coctae, femora camelarum et bubalorum, erinacei garo conditi, cicadae frictae et glires conditura servati. In catinis ex ligno Tamrapannico confectis ingentia adipis frusta inter croci liquorem natabant. Omnia muria, tuberibus et laserpitii foetore redundabant.

Fructuum pyramides super mellitas placentas delabebantur; neque omissi erant catelli illi magno ventre setisque roseis, quos amurca olivarum saginabant, cibus apud Carthaginienses usitatus, ceteris gentibus detestabilis. Insolitarum epularum admiratio gulae aviditatem acuebat. Galli, longis capillis in verticem recollectis, pepones citriaque inter se rapiebant, quae cum cortice mordebant.

Aethiopes, quibus locustae marinae antea ignotae erant, facies sibi rubris earum spinis lacerabant. Graeci tonsi, marmore candidiores, escarum purgamenta post se abiciebant, dum pastores Bruttiorum lupinis pellibus induti tacite devorabant, vultum in suam quisque portionem defigentes.

Nox appetebat. Velarium super cupressorum ambulationem extensum abstulerunt, facesque intulerunt.

Tremuli naphthae in porphyreticis vasis ardentis fulgores simias lunae sacras in summis cedris exterruerunt. Illae clamores ediderunt, quibus milites in risum effusi sunt.

Flammae oblongae in aeneis loricis tremulabant. Omnigena micantia lumina e patinis gemmis insertis prosiliebant. Crateres speculis convexis circum oras dispositis simulacra rerum amplificata multiplicabant; milites circumstantes se ipsos stupentes intuebantur vultusque in ridiculas formas contorquebant. Per mensas scabella eburnea et spathulas aureas inter se iaciebant.

Vina Graeca, quae in utribus servabantur, Campana, quae amphoris continebantur, Cantabrica, quae in dolia comportabantur, item vina ex ziziphis, cinnamomo lotoque confecta largis haustibus ingurgitabant. Humi passim lacus vini effusi erant, in quibus homines labebantur. Fumus carnium una cum vaporo anhelituum in frondem ascendebat.

Simul audiebantur maxillarum crepitus, sermonum strepitus, cantus, poculorum tinnitus, fragor Campanorum vasorum in mille frusta confractorum, aut argenteae patinae ingentis sonus purus.

Quo magis ebrietate incalescebant, eo acrius Carthaginiensium iniuriam recordabantur.

Res publica bello exhausta omnes mercennariorum turmas redeuntes in urbe coacervari passa erat. Gisco tamen, eorum imperator, prudenter alios post alios dimiserat, quo facilius stipendia persolverentur; senatus autem speraverat fore ut tandem aliqua mercedis parte remissa acquiescerent. Nunc vero mercennariis ipsis succensebant, quod stipendia iis solvere nequibant.

Haec pecunia debita in animis populi confundebatur cum tribus milibus et ducentis talentis Euboicis a Lutatio imperatis; atque ita mercennarii, non secus ac Romani, Carthagini hostes habebantur. Id intellegentes indignationem minis et licentia effundebant. Postremo postulaverunt ut convenire sibi liceret ad unam e victoriis suis celebrandam; atque pacis fautores concesserunt, ita etiam Hamilcarem, qui bellum tam pertinaciter sustentaverat, ulciscentes.

Contra illius omnes conatus pax facta erat, adeo ut ille spe Carthaginis deposita summam mercennariorum imperii Gisconi tradidisset. Palatio eius convivio destinato partem odii quo ipsi premebantur in illum derivare

sperabant. Praeterea sumptus immodici futuri erant, quos paene omnes ipse ferret.

Mercennarii, superbientes quod rem publicam ad voluntatem suam flexissent, iam se domum redituros opinabantur, sanguinis sui mercede in cucullo pallii reposita. Sed labores, quos per ebrietatis caliginem recordabantur, immensi sibi videbantur et nimis parce remunerati. Vulneribus inter se ostentatis pugnas suas, itinera, venationes patriae narrabant; ferarum voces et saltus imitabantur.

Tum foedissima certamina sponsionibus instituta sunt; capita in amphoras demergebant, deinde sine intermissione bibebant velut dromades siti cruciati. Lusitanus quidam proceritate immani, singulos homines utrimque bracchio gestans, per mensas gradiebatur, flammam per nares exspuens. Lacedaemonii quidam, qui loricas nondum deposuerant, gravi saltu exsultabant.

Quidam mulierum more incedebant gestusque obscenos faciebant; alii inter pocula nudi gladiatorum more pugnabant; turma vero Graecorum circum vas nympharum imaginibus ornatum saltabat, dum Aethiops osse bubulo scutum aeneum percutiebat.

Subito lugubrem cantum audiverunt, validum simul ac suavem, qui in aere modo descendebat modo ascendebat, velut alarum avis sauciae pulsus.

Erat vox servorum in ergastulo inclusorum. Milites quidam, ut eos liberarent, repente exsiluerunt atque evanuerunt.

Paulo post redierunt, inter clamores et pulverem viginti ferme homines ante se agentes, pallidioribus vultibus agnoscendos. Singulorum capita rasa pileolus acuminatus e lana nigra coacta tegebat; omnibus soleae ligneae erant, et ferramentorum strepitum velut vehicula in itinere edebant.

Ad cupressorum ambulationem pervenerunt atque in multitudine, quae eos interrogabat, dispersi sunt. Unus tamen paulum remotus stabat. Per laceras tunicae partes umeri eius, longis cicatricibus sulcati, apparebant. Mento demisso suspicaciter circumspiciebat et inter nimiam facium claritatem oculos paululum comprimebat.

Ubi vidit neminem ex armatis illis sibi infensum esse, ingens e pectore suspirium emisit; balbutiebat, inter claras lacrimas quae faciem eius lavabant subinde cachinnabat; tum cantharum plenum ansis arripuit atque manibus, ex quibus catenae pendebant, alte extulit; caelum intuens et poculum adhuc sustinens ita locutus est:

«Salve imprimis tu, Baal-Esmun liberator, quem mei cives Aesculapium vocant! Salvete et vos, numina fontium, lucis nemorumque; vosque, dii sub montibus et in terrae cavernis absconditi; et vos, fortes viri splendidis armis induti, qui me liberavistis!»

Poculum deinde deiecit suamque fortunam enarravit. Spendius vocabatur. Carthaginienses eum in pugna ad Aeginusas ceperant; cum Graece, Ligurice Puniceque loqueretur, mercennariis iterum gratias egit, manus eorum osculabatur, tandem convivium laudavit, simul miratus quod pocula Sacrae Legionis nusquam cerneret.

Haec pocula, in quorum singulis sex aureis lateribus vitis e smaragdo caelata erat, ad militiam pertinebant e iuvenibus patriciis lectissimis et statura praestantissimis compositam. Eorum usus privilegium erat, sacerdotali prope honori simile; nihil igitur inter rei publicae thesauros mercennarii cupidius appetebant. Ob hanc rem Legionem oderant, quosdamque vitam in discrimen adduxisse constabat, ut incredibili quadam voluptate ex illis biberent.

Iusserunt igitur pocula afferri. Apud Syssitas, mercatorum sodalicia communiter epulantium, custodiebantur. Servi redierunt: ea hora omnes Syssitarum sodales dormiebant.

«Excitentur!» responderunt mercennarii.

Post alterum nuntiorum iter dictum est pocula in templo obserata esse.

«Aperiatur!» rettulerunt.

Cum autem servi trementes fassi essent ea apud Gisconem imperatorem esse, exclamaverunt:

«Ipse afferat!»

Mox Gisco in extremo horto apparuit, Sacrae Legionis praesidio stipatus. Vasta nigra eius chlamys, mitra aurea gemmis consita ad caput religata, undique ad ungulas equi defluens, procul cum noctis tenebris confundebatur. Nihil nisi alba barba, fulgor mitrae triplexque torques magnis laminis caeruleis instructus, qui pectus illi pulsabat, apparebat.

Milites ingredientem summo clamore exceperunt, cuncti vociferantes:

«Pocula! Pocula!»

Ille primum professus est eos, si virtus eorum spectaretur, dignos quidem poculis esse. Multitudo plausu et gaudio fremuit.

Se id probe scire, quippe qui illis in bello praefuisset et cum postrema cohorte postrema navi redisset!

«Vera dicis! Vera dicis!» clamitabant.

Ceterum, adiecit Gisco, rem publicam gentium distinctiones, mores, sacra eorum religiose observavisse; liberos eos in Carthagine degere! Sacrae autem Legionis vasa privatam esse possessionem.

Subito prope Spendium Gallus quidam super mensas exsiluit rectaque in Gisconem cucurrit, cui duobus strictis gladiis gesticulans minitabatur.

Imperator, oratione non interrupta, gravi eburneo baculo caput eius percussit; barbarus corruit. Galli ululabant, eorumque furor ad alios transiens

legionarios iam oppressurus erat. Gisco umeros contraxit: inutilis futura erat audacia adversus has exasperatas beluas. Satius esset postea dolo aliquo ulcisci; itaque suis signo dato lente discessit. Sub ipso autem ostio se convertens mercennariis inclamavit fore ut huius rei paeniteret.

Convivium instauratum est. At Gisco redire poterat atque suburbio, quod extimis muris adiacebat, circumdato eos in moenia compellere et conterere. Tum, quamvis tam frequentes essent, solos se esse senserunt; et urbs magna infra eos in umbra dormiens terrorem incutiebat, aggeribus scalarum, domibus nigris in altum surgentibus et incertis diis, qui etiam populo ferociores erant. Procul pauca lumina per portum labebantur, atque in templo Chammonis ignes lucebant. Hamilcaris meminerunt.

Ubinam ille erat? Cur, pace facta, eos deseruerat? Dissidia eius cum senatu haud dubie simulatio fuerant ad illos perdendos. Odium nondum satiatum in eum recidit; maledicebantque ipsi, mutuis irarum stimulis magis magisque accensi. Eodem tempore sub platanis turba coiit. Spectabant Aethiopem qui humi volutabatur membraque in solum incutiebat, pupillis immobilibus, cervice distorta, spuma circa labra. Quidam eum veneno correptum esse conclamavit.

Statim omnes se veneno affectos crediderunt. In servos irruerunt; vertigo exitii per ebrium exercitum volutabatur. Caeci in obvios caedebant, frangebant, occidebant; alii faces in frondes coniecerunt; alii in leonum saeptorum cancellos innixi bestias sagittis trucidaverunt; audacissimi ad elephantos concurrerunt, proboscides abscidere atque ebur comedere cupientes.

Interea funditores Baleares, qui commodius praedaturi angulum palatii circumierant, altum saeptum ex Indicis arundinibus contextum invenerunt. Corrigias quibus sera claudebatur pugionibus inciderunt; ita sub ea aedium fronte, quae Carthaginem spectabat, in alium hortum ingressi sunt, diligenter tonsis virgultis plenum. Ordines florum candidorum, singuli singulos continenter sequentes, per humum caelesti colore pictam longas curvas describebant, velut ardentes stellae per caelum traiectae.

Frutices tenebris immersi tepidum mellitumque odorem exhalabant. Arborum trunci minio illiti sanguinolentis columnis similes erant. In medio duodecim bases aeneae singulae vitream ingentem pilam sustinebant; rubicundaque lumina intra globos cavos confuse micabant, velut immanes pupillae quae etiamnum palpitare viderentur. Milites facibus sibi praelucebant, dum in solo declivi alte sulcato offendebant.

Lacum parvum conspexerunt, muris ex caeruleis lapidibus in complures piscinas divisum. Aqua tam limpida erat ut facium flammae usque ad imum, super album calculorum et aurei pulveris stratum, tremularent. Tum fervere

coepit, micantes squamulae praeterlabebantur, grandesque pisces gemmas in ore gestantes ad summam aquam emerserunt.

Milites cachinnantes digitos per branchias piscium immiserunt, eosque ad mensas deportaverunt.

Hi erant familiae Barcae pisces. Omnes ab illis primigeniis piscibus, qui lotae vocantur, genus ducebant; illorum ope ovum arcanum, in quo dea latebat, exclusum erat. Sacrilegii patrandi cogitatio mercennariorum gulam acrius incendit; cito sub aeneis vasis ignem succenderunt et delectati sunt spectando quam misere pulchri pisces in ferventi aqua luctarentur.

Militum aestus alios in alios impellebat. Iam nihil timebant; iterum bibere coeperunt. Unguenta per frontes fluentia guttis magnis tunicas discissas madefaciebant; utraque manu mensis innixi, quae velut naves fluctuare sibi videbantur, graves oculos ebrietate suffusos circumferebant, ut aspectu vorarent quae manu capere nequibant.

Alii per media fercula super purpureas mensarum vestes incedentes eburnea scabella et vitreas Syriacas ampullas calcibus confringebant. Cantus cum stertoribus servorum inter fracta pocula animam agentium miscebantur. Vinum, carnes, aurum poscebant; mulieres clamore flagitabant. Centum linguis insaniebant.

Quidam ob vaporem circumfusum in balneis se esse credebant; alii frondes conspicati venari se putabant in sociosque quasi in feras incurrebant. Incendium de arbore in arborem serpens totum nemus invasit; ingentes frondium moles, ex quibus longae fumi candidi spirae effugiebant, similes erant montibus ignivomis fumum primum emittentibus. Clamor ingeminabatur; leones vulnerati in tenebris rugiebant.

Subito in summa palatii area lumen undique effulsit, ostium medium apertum est; mulier quaedam, ipsa Hamilcaris filia, nigris vestibus amicta, in limine apparuit. Primas scalas, quae oblique praeter primum tabulatum ducebant, descendit, deinde secundas ac tertias, atque in infima area, supra gradus rostris navium ornatos, constitit. Immota demissoque capite milites intuebatur.

Post eam utroque latere longi pallidorum virorum ordines stabant, albis stolis rubris fimbriis praetextis indutorum, quae ad pedes recte decidebant. Neque capillos neque supercilia habebant. Manibus anulis fulgentibus ornatis ingentes lyras gestabant, omnesque voce acuta hymnum in Carthaginis numen canebant. Erant sacerdotes eunuchi templi Tanitidis, quos Salammbô saepe domum suam advocabat.

Tandem gradus navales descendit. Sacerdotes sequebantur. In cupressorum ambulationem processit, lente inter ducum mensas incedens; illi transeuntem intuentes paululum recedebant.

Capilli eius harena violacea conspersi in turris formam, ut mos virginum Chanaanearum erat, collecti altiorem eam videri faciebant. Margaritae in funiculos contextae a temporibus ad oris angulos descendebant, roseos velut malum Punicum paululum dehiscens. In pectore gemmarum lucentium opus variis coloribus murenae squamas aemulabatur. Bracchia adamantibus ornata nuda e tunica sine manicis eminebant, cui rubri flores in atro fundo velut sidera insiti erant.

Inter talos tenuem auream catenam gerebat, qua incessus eius moderaretur; pallium amplissimum purpurae obscurae ex ignota tela confectum pone trahebatur, singulisque gradibus tamquam latus fluctus eam sequebatur.

Sacerdotes subinde ex lyris paene exstinctos sonos eliciebant; inter musicae intervalla parvus aureae catenae tinnitus cum aequabili solearum e papyro factarum crepitu audiebatur.

Nemo adhuc eam noverat. Hoc tantum sciebatur, eam procul ab hominibus sacris officiis deditam vivere. Nonnulli milites noctu eam in summo palatio conspexerant, inter vortices fumi ex accensis turibulis surgentis ante sidera genibus nixam. Luna pallorem illum ei dedisse videbatur, et aliquid divinum eam tamquam tenuis vapor circumfuderat. Pupillae eius ultra terrestria spatia in longinquum prospicere videbantur.

Demisso capite incedebat, dextra parvam ex ebeno lyram tenens.

Audiebant eam submissa voce mussitare:

«Mortui! Omnes mortui! Numquam iam vocanti mihi adnatabitis, sicut olim, cum ad lacus ripam sedens peponum semina in ora vestra iaciebam! In oculis vestris, fluminum guttis limpidioribus, arcanum Tanitidis volvebatur.»

Et singulos nominibus appellabat, quae mensium nomina erant:

«Siv! Sivan! Tammuz! Elul! Tisri! Schebar! Heu, miserere mei, dea!»

Milites, quid diceret non intellegentes, circum eam stipabantur ornatumque eius mirabantur. Illa in omnes longum pavidumque obtutum coniecit; deinde caput inter umeros contrahens bracchiisque porrectis saepius repetivit:

«Quid fecistis? Quid fecistis? Habebatis tamen unde gauderetis, panes, carnes, oleum, quidquid malabathri in horreis erat! Boves ex Hecatompylis advehi iusseram, venatores in solitudinem miseram!»

Vox crescebat, genae rubore suffundebantur. Addidit:

«Ubinam estis? In expugnata urbe an in domini alicuius palatio? Cuius autem domini? Hamilcaris patris mei, sufetis, Baalium ministri! Arma vestra

servorum eius sanguine rubentia idem ille Lutatio tradere recusavit! Quem habetis in patriis vestris qui melius proelia regere sciat? Aspicite! Gradus palatii nostri victoriis nostris stipantur! Pergite! Incendite! Mecum auferam numen quod domum meam tuetur, serpentem meum nigrum, qui illic supra loti folia dormit! Sibilabo, sequetur; et si navem longam conscendero, per spumam undarum in sulco navis meae curret.»

Angustae nares tremebant. Ungues gemmis pectoris infigebat. Oculi languere coeperunt; tum rursus locuta est:

«Heu, infelix Carthago, miseranda urbs! Non iam habes fortes illos priscorum temporum viros qui te defendant, qui trans oceanos in litoribus templa condere solebant. Omnes terrae circa te laborabant; aequoris campi, remis tuis arati, messes tuas fluctuantes ferebant.»

Tum res gestas Melcarthi, Sidoniorum dei ac stirpis suae patris, cantare coepit.

Narrabat ascensum montium Ersiphoniae, iter Tartessum et bellum adversus Masisabal gestum ad ulciscendam serpentium reginam:

«In silva monstrum femineum persequebatur, cuius cauda super decidua folia velut argenteus rivus undabat; pervenitque in pratum ubi feminae a tergo draconinis corporibus praeditae circum magnum ignem stabant, in extremis caudarum apicibus erectae. Luna sanguineo colore intra pallidum circulum fulgebat, linguaeque earum coccineae, piscatorum harpagonibus similes atque in duas partes scissae, sese porrigebant ac recurvabant usque ad flammae marginem.»

Deinde Salammbô nullo intermisso cantu narrabat quemadmodum Melcarthus, Masisabale devicto, caput eius abscissum in prora navis collocasset.

«Quoties fluctuabat mare, toties sub spuma demergebatur; sol caput condiebat, donec auro durius fieret; oculi tamen lacrimare non desinebant, et lacrimae perpetuo in aquam cadebant.»

Haec omnia veteri Chanaanearum sermone canebat, quem barbari non intellegebant. Mirabantur quid sibi diceret, cum verba tam terribilibus gestibus comitaretur; atque circa eam in mensas, in lectos, in ramos sycomororum conscendentes, ore hiantes capitibusque porrectis, incertas illas fabulas comprehendere conabantur, quae per caliginem deorum originibus circumfusam ante eorum animos velut spectra inter nubes fluctuabant.

Soli sacerdotes imberbes Salammbônem intellegebant. Manus eorum rugosae, super lyrae chordas demissae, tremebant, et subinde lugubrem sonum eliciebant: imbecilliores enim vetulis, simul mystico motu animi et horrore hominum concutiebantur. Barbari nihil de illis curabant; virginem cantantem audire pergebant.

Nemo tamen eam tali obtutu contemplabatur quali iuvenis Numida dux, inter gentis suae milites apud ducum mensas collocatus. Cingulum eius tot iaculis horridum erat ut sub amplo pallio, ad tempora loro alligato, tumorem efficeret. Vestis circa umeros hians faciem obscurabat, nihilque praeter duorum oculorum flammas apparebat.

Casus eum ad convivium adduxerat: pater enim eum apud Barcae familiam vivere iusserat, regum consuetudine, qui liberos suos in domos magnatum mittebant ad necessitudines iungendas. Sex menses Narrhavas illic habitaverat, neque tamen Salammbônem conspexerat; et calcibus insidens, barba ad hastilia iaculorum demissa, eam naribus diductis intuebatur, ut pardalis inter Indicas harundines recumbens.

In adversa mensarum parte stabat Libys statura immani brevibusque crispis capillis nigris. Solam tunicam militarem retinuerat, cuius aeneae laminae lecti purpuram lacerabant. Monile lunulis argenteis distinctum inter pilos pectoris haerebat. Sanguinis aspergines faciem eius maculabant; sinistro cubito innixus ore late aperto subridebat.

Salammbô sacrum iam rhythmi modum intermiserat. Omnibus simul barbarorum linguis utebatur, muliebri quadam suavitate ut iram eorum molliret. Graecis Graece loquebatur; deinde ad Ligures, Campanos, Aethiopas vertebatur, atque unusquisque vocem audiens patriae suae suavitatem agnoscebat. Memoria Carthaginis abrepta iam antiqua proelia adversus Romanos celebrabat; illi plaudebant.

Ad strictorum gladiorum fulgorem magis accendebatur; bracchiis diductis exclamabat. Lyra e manibus excidit; conticuit, ambabus manibus pectus premens aliquamdiu clausis palpebris commotionem virorum illorum intus quasi gustabat.

Matho Libys ad eam se inclinabat. Illa inscia propius accessit et, grato quodam superbiae impetu commota, ei in aureum poculum longum vini rivum infudit, ut cum exercitu reconciliata esset.

«Bibe!» inquit.

Ille poculum accepit iamque ad labra admovebat, cum Gallus ille idem quem Gisco vulneraverat umerum eius percussit, et lingua patria iocosa voce cavillationes effudit. Spendius haud procul aberat; pollicitus est se eas interpretaturum.

«Dic!» inquit Matho.

«Dii te tueantur: dives mox eris. Quando nuptiae erunt?»

«Quae nuptiae?»

«Tuae! Nam apud nos,» ait Gallus, «cum femina militi bibendum praebet, lectum suum illi offert.»

Nondum ille finierat, cum Narrhavas uno saltu exsiliens iaculum e cingulo detraxit et, dextro pede in mensae oram nixus, adversus Mathonem coniecit.

Iaculum inter pocula sibilavit, Mathonisque bracchium transfodit et ita mensae linteo affixit ut manubrium in aere tremeret.

Matho confestim id evulsit; at ipse inermis erat, nudus; tandem mensam epulis onustam ambobus bracchiis attollens in Narrhavam proiecit, media in multitudine quae inter eos irruebat. Milites et Numidae tam dense inter se premebantur ut gladios educere nequirent. Matho magnis capitis ictibus viam sibi faciebat. Cum caput erexisset, Narrhavas evanuerat. Oculis eum quaesivit; Salammbô quoque discesserat.

Tum oculos ad palatium convertens vidit in summo ostium rubrum cruce nigra notatum claudi. Illuc impetum fecit.

Visus est inter captarum navium rostra currere, deinde per tria scalarum itinera iterum apparere, donec ad ostium rubrum pervenit quod toto corpore percussit. Anhelans muro innixus est ne concideret.

Vir quidam eum secutus erat; Matho autem, in tenebris, cum lumina convivii palatii angulo occultarentur, Spendium agnovit.

«Abi!» inquit.

Servus nihil respondens dentibus tunicam suam lacerare coepit; tum iuxta Mathonem in genua procumbens bracchium eius leniter apprehendit atque in tenebris palpabat ut vulnus inveniret.

Lunae radio inter nubes labente Spendius in medio bracchio vulnus hians conspexit. Pannum circa id circumvolvit; sed alter iratus dicebat:

«Mitte me! Mitte me!»

«Minime!» respondit servus. «Tu me ex ergastulo liberasti. Tuus sum! Dominus meus es! Iube!»

Matho, muros leviter stringens, totam aream circumivit. Singulis passibus aurem intendebat et per intervalla arundinum inauratarum in tacita cubicula oculis prospiciebat. Tandem desperantis vultu constitit.

«Audi!» inquit servus. «O ne me propter infirmitatem meam contemnas! In palatio vixi. Possum velut vipera inter parietes me insinuare. Veni! In maiorum cubiculo sub singulis pavimenti lapidibus later aureus latet; subterraneus ad sepulcra eorum aditus ducit.»

«Quid ista ad me?» inquit Matho.

Spendius conticuit.

In area stabant. Ante ipsos ingens umbrarum moles late iacebat, intra quam incerti cumuli contineri videbantur, fluctibus nigri oceani subito in saxum conversi similes.

At ab oriente lucis fascia surrexit. Longe infra ad laevam, Megarae canales hortorum viridia albis flexibus secare incipiebant. Tecta conica templorum septem lateribus constantium, scalae, areae, propugnacula paulatim in pallore aurorae distincta apparebant; totamque Carthaginiensis paeninsulae oram candidae spumae cingulum fluctuabat, dum mare smaragdi colore perfusum matutino frigore concretum videbatur.

Cum roseum caelum latius panderetur, altae domus in collium declivibus inclinatae nunc assurgebant nunc coartabantur, ut grex nigrarum caprarum e montibus descendens. Viae desertae in longum patebant; palmae hinc inde supra muros eminentes immotae stabant; cisternae plenae scutis argenteis per atria relictis similes erant; pharus promunturii Hermaei pallescere coeperat.

In summa arce, intra nemus cupressorum, equi Esmunis, adventum lucis sentientes, ungulas in marmoreum vallum ponebant et solem versus hinniebant.

Sol apparuit; Spendius manibus sublatis clamorem edidit.

Omnia sub diffuso rubore movebantur: deus enim velut discerptus ingentes radios in Carthaginem mittebat, aureum e venis suis imbrem profundens. Triremium rostra scintillabant, tectum templi Chammonis totum flammare videbatur, in penetralibus templorum quorum fores aperiebantur lumina cernebantur. Currus ingentes ex agris advenientes rotas in stratarum viarum lapides volvebant; dromades sarcinis onerati per clivos descendebant.

Nummularii in compitis umbracula tabernarum suarum attollebant. Ciconiae evolaverunt, vela candida ventis tremebant. In luco Tanitidis sacrarum meretricum tympanum audiebatur; apud promunturium Mappalium fornaces, quibus fictiles loculi coquebantur, fumum emittere incipiebant.

Spendius extra areae marginem pronus incumbebat; dentes ei concrepabant, iterum atque iterum dicebat:

«Ah, sane... sane, domine! Nunc intellego cur modo praedam huius domus spreveris.»

Matho velut ex somno sibilo vocis eius excitatus est, neque tamen intellegere videbatur; Spendius perrexit:

«Ah, quantae divitiae! Quibus autem hae sunt, ne ferrum quidem est quo eas defendant!»

Tum dextram porrigens ostendit quosdam de infima plebe extra molem portus in harena reptantes, ut auri ramenta conquirerent:

«Ecce,» inquit, «res publica horum miserorum similis est: ad marginem oceanorum incurvata, in omnia litora avida bracchia defigit; tantus autem fluctuum strepitus aures eius complet ut domini a tergo appropinquantis vestigia audire non possit!»

Mathonem ad alteram extremam areae partem traxit; horto ostenso, in quo gladiorum militarium in ramis suspensorum acies sub sole micabant, dixit:

«At hic sunt fortes viri, quorum odium ad summum excitatum est; nec quidquam eos Carthagini devincit, nec familiae, nec iuramenta, nec dii!»

Matho muro innixus immotus manebat. Spendius propius accedens submissiore voce prosecutus est:

«Intellegisne me, miles? Nos purpura vestiti, tamquam satrapae, per vias incederemus.

Unguentis lavaremur; mihi quoque servi essent! Nonne taedet te in dura humo dormire, acetum castrense bibere, semper tubarum sonum audire? Postea quiesces, nonne ita? Cum lorica tibi abrepta corpus tuum vulturibus proicietur! Aut fortasse baculo innixus, caecus, claudus, debilis, ab ostio ad ostium vagaberis, pueris et salsamentariis iuventutis tuae historias narrans.

Recordare omnium iniuriarum ducum tuorum, castrorum in nive positorum, itinerum sub sole confectorum, disciplinae saevae et crucis supplicii perpetuo imminentis! Post tantos labores torque honoris te donarunt, quemadmodum asinis ad pectus tintinnabula suspendunt ut inter eundum strepitu obstupefacti lassitudinem non sentiant.

Talis vir es, Pyrrho ipso fortior! Si tantum voluisses! O quam felix eris in amplis frigidisque aulis, inter lyrarum sonos, floribus substratis recumbens, inter scurras ac mulieres! Ne mihi dicas rem fieri non posse! Nonne mercennarii Rhegium aliasque in Italia arces olim tenuerunt? Quis te impedit? Hamilcar abest; plebs divites odit; Gisco nihil potest adversus ignavos quibus circumdatur.

Tu vero fortis es! Tibi parebunt. Iube illos! Carthago nostra est; in urbem irruamus!»

«Non!» inquit Matho. «Molochi maledictio me premit. Id ex oculis eius sensi; et paulo ante in templo arietem nigrum retrocedentem vidi.»

Tum circumspiciens addidit:

«Ubi illa est?»

Spendius intellexit ingentem aliquam sollicitudinem animum eius occupare, nec iam loqui ausus est.

Arbores post eos adhuc fumabant; ex ramis denigratis subinde simiarum semusta cadavera inter patinas decidebant. Ebrii milites ore aperto iuxta mortuos stertebant; qui vero non dormiebant capita inclinabant, diei fulgore perstricti. Humus pedibus contrita sub rubris lacunis latebat. Elephanti, inter palos saeptorum suorum inclusi, cruentas proboscides lentis motibus agitabant.

In apertis horreis saccos tritici effusos conspicere licebat, et sub porta longus densusque curruum ordo a barbaris coacervatorum iacebat; pavones inter cedrorum ramos considentes caudas explicabant atque clamare incipiebant.

Spendius immobilitatem Mathonis mirabatur. Matho etiam pallidior quam paulo ante erat, et obtutu fixo aliquid in horizonte sequebatur, ambobus pugnis areae limbo innixus. Tandem Spendius, sese inclinans, quod contemplabatur reperit. Aureum punctum procul in pulvere viae Uticam ducentis volvebatur: rotae vehiculi duobus mulis iuncti medius umbo erat; servus ante temonem currens habenis mulos regebat. Duae mulieres in vehiculo sedebant.

Iumentorum iubae sub reticulo caerulearum margaritarum inter aures Persarum more tumebant. Spendius duas illas mulieres agnovit; clamoremque continuit.

Magnum velum a tergo vento fluctuabat.

CAPUT SECUNDUM

AD SICCAM

Biduo post mercennarii Carthagine excesserunt.

Singulis nummus aureus datus erat, ea lege ut ad Siccam castra ponerent; atque blandissimis verbis ita compellati erant:

«Vos Carthaginis servatores estis! Sed, si hic permanseritis, fame eam conficietis; solvendo non erit. Discedite! Haec vestra indulgentia rei publicae grata erit. Confestim tributa exigemus; stipendium vobis integrum persolvetur, triremesque parabuntur quae vos in patrias reportent.»

Tot orationibus quid responderent nesciebant. His hominibus, assuetis bello, in urbe commorari taedio erat; facile igitur persuasi sunt, populusque in moenia ascendit ut discedentes spectaret.

Per viam Chammonis et portam Cirtanam confusi praeteribant, sagittarii cum hoplitis, duces cum gregariis, Lusitani cum Graecis. Audacter incedebant, gravibus cothurnis pavimentum concrepantes. Loricae ictibus tormentorum contusae erant, vultus solibus proeliorum adusti.

Raucae voces ex densis barbis erumpebant; loricae hamatae scissae capulos gladiorum pulsabant, et per foramina aeris nuda membra cernebantur, terribilia velut bellicae machinae. Sarissae, secures, venabula, pilei e lana coacta atque aeneae cassides uno motu simul nutabant.

Ita viam complebant ut parietes crepitare viderentur; longa haec armatorum moles inter altas domos sex tabulatorum, bitumine oblitas, effundebatur. Mulieres post cancellos ferreos aut harundineos, velatis capitibus, praetereuntes barbaros tacitae aspiciebant.

Solaria, propugnacula, muri multitudine Carthaginiensium atris vestibus indutorum obtecta erant. Nautarum tunicae sanguineas quasi maculas in ea obscura turba faciebant; pueri paene nudi inter folia columnis insculpta aut ramos palmae gesticulabantur. Seniores in summis turribus consederant; nec quisquam sciebat cur hinc inde vir longa barba, meditabundus, staret.

Procul incertus quasi larva apparebat, immobilis velut saxum.

Omnes eadem sollicitudine premebantur: metuebant ne barbari, cum tantis viribus se pollere viderent, manendi cupidinem caperent. At illi tanta fiducia discedebant ut Carthaginienses animos sumerent seseque militibus

immiscerent. Iuramentis eos complexibusque onerabant; odores, flores, nummos argenteos super eos spargebant.

Amuleta ad arcendos morbos eis dabant; sed ter in ea conspuerant, ut mortem attraherent, vel intus pilos canum silvestrium incluserant, quibus animus ignavus fieret. Melcarthi favorem palam invocabant, maledictionem clam.

Deinde sarcinarum turba incessit, cum iumentis et militibus agmen segnius sequentibus.

Aegroti super dromadas gemebant; alii, claudicantes, fracto hastae ligno nitebantur. Ebrii utres ferebant; voraces carnis frusta, placentas, poma, butyrum foliis fici involutum, nivem linteis saccis conditam. Alii umbellas manu, psittacos humero gerebant. Molossos, dorcadas aut pantheras post se ducebant.

Libycae mulieres asinis vectae nigras feminas obiurgabant, quae pro militibus lupanaria Malquae deseruerant; complures infantibus, loro coriaceo ad pectora suspensis, mammam praebebant.

Muli, quos gladiorum mucronibus stimulabant, sub tentoriorum oneribus terga incurvabant; permulti etiam famuli aquatoresque adhaerebant, macilenti, febribus luridi, pediculorum sordibus inquinati, faex plebis Carthaginiensis quae barbaris se applicabat.

Postquam transierunt, portae post eos clausae sunt; populus tamen de muris non descendit. Exercitus mox totam isthmi latitudinem occupavit.

In inaequales catervas dividebatur. Tum hastae quasi alti graminis caules eminebant; postremo cuncta in longo pulveris tractu evanuerunt. Milites qui ad Carthaginem respiciebant nihil iam nisi longa moenia videbant, quorum vacuae pinnae adversus caelum decisae apparebant.

Ingens clamor ad barbarorum aures pervenit. Putabant quosdam ex suis in urbe relictos — numerum enim suorum nesciebant — templum aliquod diripiendo ludere. Ea cogitatione multum riserunt, ac viam persecuti sunt.

Laetabantur quod, ut olim, omnes una per patentem campum iter rursus faciebant; Graeci autem veterem Mamertinorum cantilenam canebant:

«Hasta gladioque aro atque meto; ego domus dominus sum! Inermis ad genua mea procumbit dominumque et magnum regem me appellat.»

Clamitabant, exsultabant; hilarissimi fabulas narrare incipiebant: aerumnarum tempora praeterierant. Cum Tunetem pervenissent, animadverterunt nonnulli manum funditorum Balearium deesse. Prope haud dubie erant; nec amplius de iis cogitatum est.

Pars in domibus hospitio recepta est; pars sub muris castra posuit, oppidanique ad colloquendum cum militibus venerunt.

Per totam noctem in extremo caeli margine, Carthaginem versus, ignes ardere cernebantur; splendores eorum velut immanium facium per immotum lacum porrigebantur. Nemo ex exercitu dicere poterat quod festum celebraretur.

Postridie barbari per agros omni genere frugum consitos ierunt. Patriciorum villae ad viam aliae alias excipiebant; rivuli per palmeta fluebant; oleae in longas virides series porrigebantur; rosei vapores in angustiis collium haerebant; retro caerulei montes assurgebant. Calidus ventus spirabat. Chamaeleontes per lata cactorum folia reptabant.

Tardius barbari procedere coeperunt.

Separatis agminibus ibant, aut longis intervallis alius post alium se trahebant. Uvas iuxta vineas edebant.

In herba recumbentes stupentes intuebantur bovum cornua ingentia arte retorta, oves pellibus indutas ne lana laederetur, sulcos ita inter se decussatos ut rhomborum figuras efficerent, vomeres ancoris navium similes atque malos Punicas silphio rigatas. Haec agrorum opulentia et ingeniosa agricolarum sollertia eos obstupefaciebant.

Vesperi super tentoria nondum explicata se proiecerunt, et dum sub sideribus facie in caelum versa obdormiscebant, Hamilcaris convivium desiderabant.

Postero die meridie iuxta fluminis ripam, inter densos neriorum frutices, constiterunt. Hastas, scuta, balteos festinanter abiecerunt. Clamantes se lavabant, aquam cassidibus hauriebant; alii pronis corporibus bibebant inter ipsa iumenta, quibus sarcinae decidebant.

Spendius, dromada ab Hamilcaris saeptis surrepta insidens, Mathonem e longinquo conspexit; ille brachio ante pectus suspenso, capite nudo demissoque vultu, mulum bibere sinebat et aquae cursum contemplabatur. Statim per turbam ad eum cucurrit, clamans:

«Here! here!»

Matho benedictionibus eius vix gratias egit. Spendius ea neglegens post eum ambulare coepit, subinde sollicitos oculos Carthaginem versus convertens.

Filius erat rhetoris Graeci et meretricis Campanae. Primo mulierum venditione ditatus erat; deinde naufragio facultatibus amissis contra Romanos una cum Samnitium pastoribus militaverat. Captus erat, effugerat; iterum captus in lapicidinis laboraverat, in balneorum sudatoriis anhelaverat, inter tormenta clamaverat, multos dominos passus omnem saevitiam expertus erat.

Aliquando desperatione actus ex triremi, in qua remum impellebat, in mare se praecipitaverat. Nautae paene exanimem sustulerant atque Carthaginem ad

ergastulum Megarense perduxerant. Cum transfugae Romanis reddendi essent, tumultu usus cum militibus evaserat.

Per totum iter Mathoni adhaesit; cibum ei afferebat, descendentem sustentabat, vespere tapetem sub caput eius explicabat. Matho tandem his obsequiis commotus est atque paulatim labra laxare coepit.

In Syrtium sinu natus erat. Pater eum supplicem ad Ammonis templum duxerat. Postea elephantes in Garamantum silvis venatus erat. Tum in stipendia Carthaginiensium se dederat. Drepano capto tetrarchus creatus erat. Res publica ei quattuor equos, viginti tres medimnos frumenti, totius hiemis stipendium debebat. Deos verebatur et in patria mori cupiebat.

Spendius itinera sua commemorabat, gentes templaque quae inviserat; permulta enim noverat: soleas, venabula, retia facere, feras mansuefacere, venena coquere sciebat.

Aliquando orationem abrumpens ex ima gula raucum clamorem emittebat; Mathonis mulus gradum accelerabat, alii ut sequerentur festinabant, tum Spendius loqui rursus incipiebat, anxietate sua semper agitatus. Ea demum quarto die sub vesperum remisit.

Dextra exercitus parte per clivi latus iuxta incedebant; sub ipsis campus usque in nocturnos vapores sine fine patebat. Ordines militum infra praetereuntium quasi fluctus per tenebras flectebantur. Subinde per tumulos luna collustratos ibant; tum stella in summis hastarum cuspidibus tremere videbatur, cassides momento fulgebant, omnia evanescebant, alii assidue succedebant.

Longe greges expergefacti balabant, et quaedam infinitae lenitatis species terris descendere videbatur.

Spendius capite resupino, oculis semiclusis, auras frigidas magnis suspiriis hauriebat; brachia explicans digitos movebat, ut blandiorem illam auram per corpus fluentem penitius sentiret. Reviviscentes ultionis spes eum rapiebant. Manum ori adpressit ut singultus inhiberet; et voluptate paene deliquens habenam dromadae suae dimisit, quae magnis aequalibusque passibus procedebat.

Matho in pristinam maestitiam relapsus erat; crura usque ad humum demittebat, herbaeque cothurnos eius verberantes perpetuum sibilum reddebant.

Via in infinitum porrigebatur. In ultimo cuiusque campi ad sublimem planitiem rotundam ascendebant; inde in vallem descendebant, et montes, qui horizontem intercludere videbantur, propius accedentibus quasi delabendo se removebant. Interdum amnis inter virentes tamarices apparebat, mox post collium flexum abditus.

Nonnunquam ingens rupes surgebat, prorae navis aut basi alicuius colossi iam deleti similis.

Certis intervallis aediculae quadrangulae occurrebant, peregrinis ad Siccam tendentibus destinatae. Clausae erant ut sepulcra. Libyes, ut aperirentur, validis ictibus fores pulsabant. Nemo intus respondebat.

Deinde rarius agri culti occurrebant. Subito in arenas spinis fruticibusque horrentes ingrediebantur. Greges ovium inter saxa pascebantur; mulier eos custodiebat, lanigero amictu caeruleo ad lumbos cincta. Ubi militum hastas inter scopulos conspexerat, clamore edito fugiebat.

Per magnum velut transitum inter duos ordines colliculorum rubentium procedebant, cum gravis foetoris halitus nares percussit; et in summa ceratonia mirabile quiddam videre sibi visi sunt: leonis caput supra frondes eminebat.

Ad eam concurrerunt. Leo erat quattuor membris, velut sceleratus, cruci affixus. Os eius ingens ad pectus demissum erat, anterioresque pedes, iubarum copia partim absconditi, late distinebantur, quasi duae alae volucris.

Singulae costae sub intenta pelle exstabant; posteriora crura, alterum alteri clavibus affixum, paululum sursum ducta erant; aterque sanguis inter pilos defluens in stirias ad imum caudae concreverat, quae recta per crucem dependebat. Circum eum milites ludebant; consulem civemque Romanum vocabant et lapillos oculis eius iniciebant, ut muscas abigerent.

Centum passibus ultra alios duos conspexerunt; tum subito longa crucium series, quibus leones suffixi erant, apparuit. Alii tam diu mortui erant ut nihil praeter ossium fragmenta lignis adhaereret; alii semesi horrendo rictu labra distorquebant; nonnulli ingenti magnitudine erant, quorum pondere crucium stipites flectebantur; vento penduli iactabantur, dum supra capita eorum corvorum greges per aera sine intermissione volitabant.

Sic ulcisci solebant agrestes Carthaginienses, quotiens aliquam feram ceperant; exemplo terreri reliquas sperabant. Barbari risu omisso in longam admirationem inciderunt. «Qualis est haec gens,» secum cogitabant, «quae leones crucifigendo oblectatur?»

Ceterum, septentrionales imprimis, incerta sollicitudine afficiebantur, turbati et iam aegri. Aloarum aculeis manus sibi laniabant; ingentes culices circum aures obstrepere, et dysenteria per exercitum oriri coeperat. Pigebat quod Siccam nondum viderant. Timebant ne via aberrantes ad desertum pervenirent, ad regionem arenarum formidinumque. Multi ultra progredi nolebant; alii Carthaginem versus regrediebantur.

Septimo tandem die, cum diu radices montis secuti essent, subito ad dextram flexerunt; tum murorum series supra candida saxa posita iisque concolor apparuit. Repente tota urbs exstitit; velamina caerulea, flava, alba in

muris sub rubore vespertino agitabantur. Erant Tanitidis sacerdotes, quae ad viros excipiendos accurrerant.

Per longum murum dispositae stabant, tympana pulsantes, lyras digitis tangentes, crotala quassantes; solis inter Numidiae montes post eas occidentis radii per cithararum chordas ibant, quibus nuda brachia earum porrigebantur. Interdum instrumenta subito conticescebant; tum stridor acutissimus erumpebat, concitatus, furibundus, continuus, latratui similis, quem lingua utramque oris partem ferientes excitabant.

Aliae cubitis innixae, mento manu sustentato, immobiliores sphingibus nigris oculis ingentibus exercitum ascendentem transfigebant.

Quamvis Sicca urbs sacra esset, tantam multitudinem capere non poterat; templum solum cum adiunctis aedificiis dimidiam urbem occupabat. Itaque barbari in campo pro arbitrio consederunt, qui disciplina continebantur ordinatis agminibus, ceteri per gentes aut ut cuique libitum erat.

Graeci tentoria ex pellibus in parallelos ordines direxerunt; Hiberi tabernacula lintea in orbem collocaverunt; Galli casas tabulis ligneis, Libyes tuguria lapidibus sine caemento struxerunt, nigri autem in arena unguibus foveas sibi ad cubandum foderunt. Multi, ubi consisterent ignari, inter impedimenta errabant, et noctu humi in lacernis pertusis iacebant.

Campus undique montibus cinctus circa eos patebat. Hic illic palma super arenosum collem inclinabatur; abietes quercusque latera praeruptorum maculabant.

Interdum imbrium procella, longae fasciae similis, e caelo pendebat, dum reliqua regio undique caelo sereno caeruleoque tegebatur; mox tepens aura pulveris turbines agebat; rivusque e Siccae iugis torrentis impetu descendebat, ubi templum Veneris Carthaginiensis, totius regionis dominae, aureo tecto super aeneas columnas erectum stabat. Dea ipsa regionem suo spiritu implere videbatur.

His terrae convulsionibus, tempestatum vicissitudinibus, lucisque ludis immodicam vim suam una cum pulchritudine aeterni risus ostendebat. Montium vertices lunatae figurae erant; alii mulierum pectora referebant, quasi tumida ubera protenderent; et barbari praeter labores suos deliciis mixtum languorem graviter incumbere sentiebant.

Spendius dromade sua vendita servum sibi emerat. Totum diem ante Mathonis tentorium porrectus dormiebat. Saepe e somno expergiscebatur, sibi visus per quietem lororum sibila audire; tum cicatrices crurum manibus contrectabat, ubi diu compedes haeserant; iterumque obdormiscebat.

Matho comitatum eius patiebatur; Spendius gladio longo ad femur pendente eum velut lictor prosequebatur; aut Matho brachium neglegenter humero eius imponebat, nam Spendius brevi statura erat.

Quadam vespera, cum ambo per castrorum vias ambularent, viros albis pallis amictos conspexerunt, inter quos Narrhavas, Numidarum princeps, erat. Matho contremuit.

«Gladium tuum!» exclamavit. «Illum occidere volo!»

«Nondum!» inquit Spendius, eum retinens.

Iam Narrhavas ad eum accedebat.

Utrumque pollicem osculatus, in signum societatis, iram quam in convivio conceperat ebrietati imputavit; tum diu contra Carthaginem locutus est, nec tamen dixit quid se ad barbaros adduxisset.

Utrum eos an rem publicam proditurus esset, Spendius secum quaerebat; et quoniam ex omnibus seditionibus lucrum captare statuerat, iam ob futuras perfidias, quas eum moliturum suspicabatur, Narrhavae gratiam habebat.

Numidarum dux inter mercennarios mansit. Mathonem sibi devincire velle videbatur. Capras pingues, auri pulverem, struthionum pennas ei mittebat. Libys his blandimentis attonitus dubitabat utrum mutuo responderet an indignatione commoveretur. Sed eum Spendius placabat, et Matho se a servo regi patiebatur, semper ambiguus et invincibili torpore demersus, quasi ii qui olim potionem biberunt qua morituri sunt.

Quadam mane, cum omnes tres ad leonum venationem exirent, Narrhavas pugionem sub pallio occultavit. Spendius perpetuo post tergum eius ambulavit; redieruntque nullo pugione destricto.

Alio tempore Narrhavas eos longe ad ipsos regni sui fines perduxit. In angustam faucium viam pervenerunt; Narrhavas subridens se viam iam ignorare dixit; Spendius eam invenit.

Saepissime autem Matho, maestus velut augur, simul ac sol oriebatur ad vagandum in agros exibat. In arena se prosternebat et ibi usque ad vesperum immotus manebat.

Omnes exercitus vates singillatim consuluit, qui serpentium incessum spectabant, qui sideribus futura legebant, qui in mortuorum cineres insufflabant.

Galbanum, seselin et viperae venenum, quod cor frigore perstringit, devoravit; nigrae mulieres carmina barbara sub luna cantantes cutem frontis eius aureis stilis pungebant; monilibus amuletisque se onerabat; modo Baal-Chammonem, modo Molochum, septem Cabiros, Tanitidem et Venerem Graecorum invocabat. Nomen in lamina aenea incidit eamque sub arena ante limen tentorii obruit. Spendius eum gementem secumque loquentem audiebat.

Nocte quadam tentorium ingressus est.

Matho, cadaveris instar nudus, pronus in leonis pelle iacebat, vultu ambabus manibus occultato; lucerna pendula arma eius, ad tentorii malum suspensa, collustrabat.

«Dolesne?» inquit servus. «Quid tibi opus est? Responde mihi!»

Et humero prehensum concussit, identidem vocans:

«Here! here!»

Matho oculos magnos turbidosque in eum sustulit.

«Audi!» submissa voce inquit, digito labris admoto. «Deorum ira est! Hamilcaris filia me persequitur! Illam timeo, Spendi!»

Pectori Spendii sese adpressit, velut puer larva perterritus.

«Loquere mecum! Aeger sum! Sanari cupio! Omnia expertus sum! Sed tu fortasse potentiores deos nosti aut incantamentum cui resisti nequeat?»

«Quorsum?» quaesivit Spendius.

Ille ambobus pugnis caput feriens respondit:

«Ut ab illa liberer!»

Tum sibimet ipsi, longis intervallis, dicebat:

«Fortasse victima sum alicuius sacrificii, quod illa deis voverit? Catena me constringit quam nemo cernit. Si ambulo, id fit quod illa procedit; ubi consisto, illa quiescit! Oculi eius me urunt, vocem eius audio. Circumdat me, penitus in me ingreditur.

Ipsa mihi anima mea facta esse videtur! Et tamen inter nos quasi invisibiles immensi oceani fluctus intercedunt! Longe abest nec ad eam aditus ullus est! Pulchritudinis splendor circum illam nubem lucis efficit; et interdum credo numquam me illam vidisse... eam non esse... cuncta somnium esse!»

Sic Matho in tenebris flebat, barbaris dormientibus. Spendius eum intuens recordabatur iuvenum qui quondam aureis poculis in manibus se supplices adibant, cum gregem meretricum per urbes circumduceret; misericordia commotus ait:

«Fortis esto, here mi! Voluntatem tuam excita, neque deos amplius obsecra; clamoribus hominum non flectuntur! Ecce ignavus lacrimas fundis! Nonne te pudet quod mulier tantum tibi dolorem infert?»

«Num puer sum?» inquit Matho. «Putasne me earum vultibus cantibusque adhuc emolliri? Habebamus apud Drepanum mulieres quae stabula nostra purgarent. Eas etiam inter oppugnationes habui, tectis iam ruentibus atque tormento adhuc tremente! At illa, Spendi, illa!»

Servus eius vocem interpellavit:

«Nisi Hamilcaris filia esset...»

«Non!» exclamavit Matho. «Nihil illi commune cum ceteris mortalium filiabus! Vidistine eius ingentes oculos sub grandibus superciliis, velut soles sub triumphalibus arcubus? Recordare: ubi apparuit, faces omnes palluerunt. Inter adamantes monilis partes pectoris eius fulgebant; post eam tamquam templi odor sentiebatur, et ex toto corpore eius quidam halitus emanabat vino suavior, morte terribilior.

Incedebat autem, deinde constitit.»

Hiabat, capite demisso, pupillis immotis.

«Sed illam volo! Illa mihi opus est! Illius desiderio pereo! Cum me brachiis eam complexurum esse cogito, gaudii furor me abripit; et tamen odi illam, Spendi! Verberare cupio! Quid agam? Venum me dare cupio, ut servus eius fiam. Tu servus fuisti! Eam videre poteras; de illa mihi loquere! Omnibus noctibus, nonne in palatii sui solarium ascendit? Eheu, lapides sub soleis eius tremere, sidera ut eam aspiciant sese inclinare necesse est!»

In pristinum furorem recidit, anhelans ut taurus saucius.

Tum Matho cantavit:

«Per silvam monstrum femineum persequebatur, cuius cauda super folia arida quasi argenteus rivulus undabat.»

Voce producta Salammbonis vocem imitabatur, manibus protentis, quae quasi duae leves manus chordas lyrae pulsare videbantur.

Quotiens Spendius eum consolabatur, eadem illi iterum atque iterum dicebat; noctes eorum inter hos gemitus hasque hortationes transigebantur.

Matho vino se oblivioni tradere voluit. Post ebrietatem etiam tristior erat. Talorum lusu animum avertere temptavit, aureasque monilis sui laminas singillatim perdidit. Ad deae famulas deduci se passus est; sed collem singultibus descendit, velut qui a funere redeunt.

Spendius contra audacior alacriorque fiebat. Inter milites in tabernis fronde contectis disputans conspiciebatur. Veteres loricas reficiebat. Pugiones in aera coniciebat et excipiebat. Aegrotis herbas per agros carpebat. Facetus erat, versutus, consiliorum verborumque plenus; barbari officiis eius assuefacti eum amare coeperunt.

Interea exspectabant legatum Carthagine venturum, qui corbes auro refertas mulis veheret; semper eandem rationem repetentes digitis numeros in arena describebant. Unusquisque vitam futuram iam disponebat: concubinas, servos, agros habituri erant; alii thesaurum aut defodere aut navi fortunaeque committere volebant.

Sed per hoc otium animi exasperabantur; assiduae rixae equitibus cum peditibus, barbaris cum Graecis erant, et arguta mulierum vociferatione aures sine intermissione obtundebantur.

Cotidie greges hominum prope nudorum adveniebant, herbis capita contra solem tegebant; divitum Carthaginiensium debitores erant, qui agris eorum colendis adacti effugerant. Libyes confluebant, agricolae tributis ad egestatem redacti, exsules, facinorosi. Tum turba mercatorum, omnes vini atque olei venditores, qui mercium pretium non acceperant, infensi, rem publicam accusabant; Spendius adversus eam contionabatur.

Mox commeatus deficere coepit. Agitabatur consilium universos in Carthaginem proficiscendi Romanosque in auxilium vocandi.

Vespere quodam, hora cenae, soni graves atque dissoni propius advenientes auditi sunt, et procul inter undas collium rubens quiddam apparuit.

Erat ampla lectica purpurea, cuius anguli fasciculis pennarum struthionum ornati erant. Catenae e crystallo factae, margaritarum sertis ornatae, in velum clausum impingebant. Cameli eam sequebantur, magnis tintinnabulis e pectoribus pendentibus concrepantes; circum eos equites conspiciebantur a calcibus ad umeros squamis aureis armati.

Trecentis passibus a castris constiterunt, ut ex thecis post sellas gestatis scuta rotunda, latos gladios et cassides Boeoticas extraherent. Pars apud camelos remansit; ceteri viam rursus ingressi sunt. Tandem rei publicae signa apparuerunt, virgae scilicet caeruleae ligneae, quarum summis equorum capita aut pineae nuces impositae erant.

Omnes barbari plaudentes surrexerunt; mulieres ad legionis custodes concurrerunt eorumque pedes osculabantur.

Lectica umeris duodecim nigrorum hominum ferebatur, qui parvis celeribusque passibus una procedebant. Huc illuc incerti divertebant, tentoriorum funibus, pecoribus vagantibus atque tripodiis in quibus carnes coquebantur impediti. Interdum pinguis manus anulis onerata lecticae velum paululum aperiebat; vox rauca convicia iactabat; tum baiuli consistere et aliam per castra viam capere cogebantur.

Purpurea vela sublata sunt; tum super lato pulvino caput hominis immotum tumidumque apparuit. Supercilia, quasi duo arcus ebeni, summis extremitatibus inter se iungebantur; aureae bracteolae in crispis capillis scintillabant; facies tam pallida erat ut marmoris scobe conspersa videretur. Reliquum corpus sub pellibus, quae lecticam implebant, latebat.

In hoc ita recumbente milites sufetem Hannonem agnoverunt, cuius cunctatione proelium ad insulas Aegates amissum erat. Quod autem Hecatompylis adversus Libyes victor clemens fuerat, id cupiditati tribuebant barbari: captivos enim omnes suo quaestui vendiderat, quamquam rei publicae eos interfectos renuntiaverat.

Cum aliquandiu commodum locum ad milites alloquendos quaesivisset, signo dato lecticam consistere iussit; Hanno duobus servis sustentatus titubans pedes humi posuit.

Calceos e lana nigra coacta habebat, argenteis lunulis consparsos. Fasciae circa crura, ut in cadavere medicato, circumvolutae erant, et caro inter lintea decussata extumebat. Venter supra tuniculam coccineam, quae femora tegebat, prominens dependebat; colli plicae usque ad pectus velut bubuli palearia descendebant; tunica floribus pictis ornata sub axillis crepitabat; fasciam, cingulum, latumque pallium nigrum gerebat, cui duplices manicae laciniis conexae erant.

Vestium copia, ingens monile caeruleorum lapidum, aureae fibulae gravesque inaurium pendula deformitatem eius etiam turpiorem faciebant. Videres magnum aliquod simulacrum ex saxi mole vix effictum; nam pallida lepra per totum corpus diffusa quasi rem inanem inertemque eum ostendebat. At nasus aquilinus, vulturis rostro similis, violenter dilatabatur ut aerem hauriret; exigui oculi, conglutinatis ciliis, duro quodam metalli fulgore micabant.

Spatulam ex aloe factam manu tenebat, qua cutem scalperet.

Tandem duo praecones cornibus argenteis cecinerunt; tumultus deferbuit, et Hanno loqui coepit.

Primum deos remque publicam laudavit; barbari sibi gratulari debebant quod ei militavissent. Sed aequiores esse oportebat; tempora gravia erant: «Si dominus tres tantum olivas habeat, nonne aequum est duas sibi retinere?»

Sic senex sufes proverbia apologosque orationi immiscebat, capite nutans ut assensum aliquem extorqueret.

Punice loquebatur; qui autem eum circumstabant — promptissimi enim inermes accurrerant — Campani, Galli Graecique erant, adeo ut nemo in illa turba eum intellegeret. Id ubi animadvertit Hanno, tacuit et, dum cogitaret, graviter ab altero crure in alterum corpus transferebat.

In mentem ei venit duces convocare; tum praecones eius Graece mandatum inclamaverunt, qua lingua inde ab Xanthippo in exercitibus Carthaginiensium imperia dari solebant.

Custodes flagellis vulgus militum submoverunt; mox phalangum Spartanis institutis exercitatarum praefecti barbararumque cohortium duces accesserunt, insignibus honorum armisque gentium suarum ornati. Nox iam incubuerat, ingens strepitus per campum ferebatur; hic illic ignes ardebant; homines ab altero ad alterum discurrebant, quaerentes: «Quid agitur?» curque sufes pecuniam non distribueret.

Hanno ducibus infinitos rei publicae sumptus explicabat. Aerarium vacuum erat. Romanorum tributum eam opprimebat.

«Nescimus iam quid agamus! Quam miseranda est!»

Interdum membra spatula ex aloe facta confricabat, aut intermittens orationem potionem ex cinere mustelae et asparagis aceto decoctis factam ex argenteo poculo, quod servus praebebat, bibebat; deinde labra mappa coccinea tergebat et pergebat:

«Quod antea uno siclo argenti veniebat, nunc tribus siclis aureis constat, agrique bello deserti nihil afferunt! Muricum piscationes paene perdidimus; ipsae margaritae immensum pretium poscunt; vix satis unguentorum ad cultum deorum habemus! De epulis nihil dicam, tanta calamitas est! Quod triremibus caremus, aromata deficiunt, silphiumque vix invenimus ob seditiones ad Cyrenae fines.

Sicilia, unde tot servi comparabantur, nunc nobis clausa est! Heri pro uno balneatore quattuorque ministris culinae plus pecuniae dedi quam quondam pro binis elephantis!»

Longam papyri schedam evolvit, et, nullo numero praetermisso, omnes sumptus a magistratibus factos recitavit: quantum in templa reficienda, in vias lapidibus sternendas, in naves aedificandas, in corallia piscanda, in Syssitas amplificandas atque in machinamenta fodinarum apud Cantabros impensum esset.

Sed duces non magis quam gregarii Punicam linguam intellegebant, quamquam mercennarii ea inter se salutare consueverant. Solebant in barbarorum exercitibus nonnulli Carthaginienses duces interpretum munere fungi; bello confecto, metu ultionis abdiderant se; Hanno eos secum ducere ne cogitaverat quidem; praeterea vox eius nimis submissa vento dissipabatur.

Graeci balteis ferreis astricti aures intendebant, verba coniecturis assequi conantes; montani autem ursinis pellibus quasi ursi tecti illum suspectis oculis intuebantur aut oscitabant, fustibus clavis aeneis horrentibus innixi.

Galli, nullo animo ad rem adhibito, subridentes comas longas quatiebant; deserti incolae capitibus sub cucullis griseae lanae tectis immoti audiebant; alii a tergo accedebant; custodes turbae impulsu in equis vacillabant, nigri homines facibus e ramis abietum ardentibus in manibus porrectis stabant; obesusque Carthaginiensis super gramineo tumulo stans orationem pergebat.

Interim barbari impatientia commoveri coeperunt; susurri orti sunt, quisque eum increpabat. Hanno spatulam agitabat; qui ceteros silere iubebant maiore voce clamantes tumultum augebant.

Subito homo tenui corporis habitu ad pedes Hannonis prosiluit, tubam praeconis rapuit, inflavit, et Spendius — is enim erat — se aliquid magni

momenti dicturum nuntiavit. Quae verba quinque sermonibus, Graeco, Latino, Gallico, Libyco, Balearico, celeriter exposuit; duces alii ridentes, alii mirantes responderunt:

«Loquere! Loquere!»

Spendius haesitavit, tremuit; tandem ad Libyes, quorum maxima erat multitudo, conversus dixit:

«Omnes audivistis quantas minationes hic homo iactaverit!»

Hanno non reclamavit; quare apparebat Libyce eum non intellegere. Ut rem amplius experiretur, Spendius eandem sententiam aliis barbarorum linguis repetiit.

Illi stupentes mutuo se intuebantur; deinde omnes tacito quasi consensu, fortasse se intellexisse existimantes, capitis nutu assensi sunt.

Tum Spendius magna vehementique voce exorsus est:

«Primum dixit deos omnium aliarum gentium somnia tantum esse prae Carthaginiensium deis! Vos ignavos, fures, mendaces, canes et catularum filios appellavit! Res publica, nisi vos essetis — haec ipsius verba! — tributum Romanis pendere non cogeretur; et vos luxuria vestra unguentis, odoribus, servis, silphio eam exhausistis, quoniam cum Nomadibus ad Cyrenae fines conspiratis! Sed nocentes poenas dabunt! Supplicia eorum singillatim enumeravit: alii vias sternere, naves armare, Syssitas exornare cogentur, alii ad Cantabrorum fodinas mittentur ut terram scalpant.»

Eadem Spendius Gallis, Graecis, Campanis, Balearibus reddidit. Cum multa nomina propria agnoscerent quae antea audierant, mercennarii sibi persuaserunt eum sufetis orationem ad verbum referre. Nonnulli exclamaverunt:

«Mentiris!»

Eorum voces reliquorum tumultu obrutae sunt; Spendius addidit:

«Nonne vidistis eum equitum suorum subsidium extra castra reliquisse? Signo dato advolabunt ut vos omnes trucident.»

Barbari eo se converterunt; cum turba discederet, in medio apparuit humana quaedam figura, tota incurva, macilenta, prorsus nuda, cuius longi capilli foliis aridis, pulvere spinisque horrentes ad coxas usque reliquum corpus occultabant; lente, tamquam simulacrum mortui, appropinquabat.

Circa lumbos atque genua stramentorum manipulos et pannorum lacinias habebat; cutis mollis terrenique coloris ex artubus macerrimis pendebat, velut panniculi ex ramis siccis; manus perpetuo tremore quatiebantur, et baculo oleagineo nitens ambulabat.

Ad nigros homines, qui faces ferebant, pervenit. Stolidus quidam risus pallidas gingivas nudabat; oculi magni paventes turbam circum se barbarorum contemplabantur.

Sed repente clamore pavido edito post eos se coniecit, corporibus eorum sese occultans, balbutiebat:

«Ecce illi! Ecce illi!» Custodes sufetis in splendidis loricis immotos digito monstrabat.

Eorum equi luce facium praestricti ungulis terram pulsabant; faces in tenebris crepitabant; misera illa humana larva sese torquens ululabat:

«Illos occiderunt!»

Haec cum Balearice clamaret, Balearium milites accurrerunt eumque agnoverunt; quibus nihil respondens repetebat:

«Ita, omnes occisos, omnes! Velut uvas expressos! Pulchros iuvenes! Funditores! Sodales meos, vestros!»

Vinum ei dederunt; tum flevit atque in verba erupit.

Spendius vix gaudium continere poterat, dum Graecis Libybusque horrenda quae Zarxas narrabat explicabat; vix ipse credere poterat, adeo opportune acciderant. Baleares autem pallescere coeperunt, cum quem ad modum socii periissent audivissent.

Grex fuerat trecentorum funditorum, qui pridie ad terram appulerant et illo die diutius dormiverant. Ubi in forum Chammonis pervenerunt, ceteri barbari iam discesserant; ipsi inermes erant, quippe qui glandes fictiles cum ceteris impedimentis camelis imposuissent. Sine impedimento in viam Sathebi ingredi permissi sunt usque ad quercinam portam aeneis laminis munitam; tum populus uno impetu in eos irruerat.

Tum milites illum ingentem clamorem recordati sunt; quem Spendius, in prima agminis parte fugiens, non audiverat.

Deinde cadavera in brachiis deorum Pataecorum, quorum simulacra templum Chammonis cingebant, collocata erant. Omnia mercennariorum scelera illis exprobrata sunt: gula, furta, impietas, contemptus atque piscium in Salammbonis horto caedes.

Corporibus infandae sectiones illatae sunt; sacerdotes capillos eorum combusserunt, ut animas excruciarent; discerpta eorum membra apud lanios pependerunt; nonnulli etiam dentes in ea impresserunt; vespere denique, ut res conficeretur, rogi per compita accensi sunt.

Isti erant ignes qui procul super lacum fulgebant. Cum aliquot domus flammis correptae essent, reliquiae corporum ac moribundi festinanter ultra moenia proiecti sunt; Zarxas usque ad posterum diem inter harundines ad

lacum latuerat; deinde per agros erraverat exercitum vestigiis in pulvere relictis quaerens.

Mane in speluncis se abdere solebat; noctu rursus iter facere, vulneribus sanguinem effundentibus, fame et morbo confectus, radicibus et carnium putridarum reliquiis victitans; tandem die quodam hastas in extremo caeli margine conspexerat easque secutus erat. Mens eius tot terroribus miseriisque turbata erat.

Indignatio militum, dum Zarxas loquebatur cohibita, subito velut tempestas erupit; custodes una cum sufete trucidare volebant. Aliqui intercesserunt, dicentes prius audiendum esse an stipendia saltem solverentur. Tum omnes exclamaverunt:

«Pecuniam nostram!»

Hanno respondit se eam attulisse.

Ad extremas stationes concursum est; impedimenta sufetis in media tentoria a barbaris impulsa venerunt. Non exspectatis servis corbes solverunt; in iis vestes hyacinthini coloris, spongias, strigiles, scopas, odores et stilos e stibio factos, quibus oculos pingerent, invenerunt; haec omnia custodum erant, divitum hominum talibus deliciis assuetorum.

Deinde in camelo magnum labrum aeneum repertum est: id sufes ad balnea per iter capienda sibi paraverat; tot enim cautiones susceperat ut etiam mustelas Hecatompylitanas caveis inclusas secum veheret, quas ad potionem suam conficiendam vivas cremari iubebat.

Quoniam morbus ei ingentem appetitum excitabat, permulti etiam cibi vinique aderant, muria, carnes piscesque melle conditi, cum vasculis comagenae, anserino adipe liquefacto quem nix et paleae concisae supertegebant. Magna erat horum copia; pro singulis corbibus apertis nova apparebant, risusque quasi fluctus inter se collidentes assurgere coeperunt.

Stipendium autem mercennariorum duos fere corbes sparteis textis implebat; in altero etiam circuli coriacei cernebantur, quibus res publica ad aes servandum utebatur. Cum barbari vehementer obstupuissent, Hanno eis exposuit rationes eorum tam difficiles fuisse ut seniores otium eas excutiendi non habuissent; hoc interim mittebatur.

Tum omnia everterunt ac perverterunt: mulos, famulos, lecticam, commeatum, sarcinas. Nummos e saccis arreptos in Hannonem tamquam lapides iactabant. Vix tandem asinum conscendere potuit; pilos eius manibus prensans fugiebat, clamans, flens, concussus contususque, atque omnium deorum maledictiones in exercitum invocabat. Ingens gemmarum monile usque ad aures eius resiliens verberabat.

Pallium nimis longum humi trahens dentibus tenebat, proculque barbari ei inclamabant:

«Abi, ignave! Porce, Molochi cloaca! Aurum tuum luemque exsuda! Citius! Citius!»

Comitatus eius in fugam conversus iuxta eum effuse equitabat.

Barbarorum furor non quievit. Recordati sunt complures e suis, Carthaginem profectos, nondum rediisse: num interfecti erant? Tot iniuriae eos accenderunt; tentoriorum sudes evellere, pallia convolvere, equos frenis instruere coeperunt; quisque galeam gladiumque sumpsit; momento omnia parata erant. Qui armis carebant in silvas proruperunt, ut sibi baculos caederent.

Aurora oriebatur; Siccae incolae somno excitati per vias trepidabant. «Carthaginem petunt,» dicebant, et fama brevi per omnem regionem pervasit.

Ex omnibus semitis, ex omnibus vallibus homines exoriebantur. Pastores de montibus cursu descendere cernebantur.

Post discessum barbarorum Spendius per totum campum, admissario Punico insidens, circumvectus est, servo suo tertium equum ducente.

Unum tantum tentorium supererat. Spendius illud intravit.

«Surge, here! Expergiscere! Proficiscimur!»

«Quo itis?» quaesivit Matho.

«Carthaginem!» exclamavit Spendius.

Matho in equum, quem servus ante ostium tenebat, exsiluit.

CAPUT TERTIUM

SALAMMBÔ

Luna aequoris undas paene contingens oriebatur; super urbem adhuc tenebris opertam lucidae quaedam maculae albique fulgores emicabant: temo currus in atrio, pannus aliquis lineus suspensus, angulus muri, torques aureus in pectore dei. In templorum tectis globi vitrei passim velut ingentes adamantes refulgebant.

At ruinae vix discernendae, aggeres nigrae terrae et horti in tenebris obscuriores moles efficiebant; sub Malqua retia piscatorum ab alia domo ad aliam extensa, tamquam vespertiliones immanes alas pandentes, patebant. Nec iam rotae aquariae stridere audiebantur, quibus aqua ad suprema palatiorum tabulata subvehebatur; in mediis autem solariis cameli in ventrem procumbentes, struthionum more, placide quiescebant.

Ianitores in viis ad limina domorum obdormierant; colossorum umbrae per deserta fora porrigebantur; interdum procul fumus sacrificii adhuc ardentis per tegulas aeneas evolabat, gravisque aura aromatum fragrantiam cum maris halitu ac murorum sole calefactorum vapore afferebat.

Circa Carthaginem aquae immotae splendebant; luna enim eodem fulgore et sinum montibus circumdatum et lacum Tunetanum perfundebat, in quo phoenicopteri inter syrtes longos roseos ordines efficiebant; ultra vero, sub hypogaeis, magna palus salsa velut fragmentum argenti micabat.

Caerulei caeli convexum in horizonte ab altera parte in pulverem planitierum, ab altera in marinas nebulas recedere videbatur; in arce autem cupressi pyramidali forma, quae Esmunis templum cingebant, nutabant ac murmur edebant, quod aequabilium fluctuum lente ad molem sub moenibus allidentium murmuri respondebat.

Salammbô in palatii sui solarium ascendit, ancillae innixa, quae in ferreo catino ardentes carbones ferebat.

In medio solario lectus erat parvus eburneus, pellibus lyncum stratus, pulvinaribus e psittaci plumis ornatus, avis fatidicae dis sacrae; in quattuor angulis quattuor longa turibula surgebant, nardo, ture, cinnamomo myrrhaque plena. Ancilla odores incendit. Salammbô stellam polarem

contemplata quattuor caeli partes lente salutavit, deinde humi genua flexit inter pulverem caeruleum aureis stellis consparsum in imitationem firmamenti.

Tum cubitis ad latera adpressis, antebrachiis rectis, palmis apertis, capite sub lunae radiis resupinato, sic locuta est:

«O Rabbet!... Baalet!... Tanit!»

Vox autem eius querula quadam mora trahebatur, quasi aliquem evocaret.

«Anaitis! Astarte! Derceto! Astoreth! Mylitta! Athara! Elissa! Tiratha!... Per arcana signa, per crepitantia sistra, per sulcos terrae, per aeternum silentium et aeternam fecunditatem, maris tenebrosi caerulearumque litorum domina, o rerum umidarum Regina, salve!»

Totum corpus bis terve huc illuc libravit; tum fronte in pulverem demissa, bracchiis porrectis, humi se proiecit.

Ancilla paulatim eam erexit; ritibus enim statutum erat ut supplicem alius quispiam a prostratione velut eriperet: hoc indicio significabatur eam dis acceptam esse; neque nutrix Salammbô hoc pietatis officium umquam praetermittebat.

Mercatores e Gaetulia Darytiana eam adhuc parvulam Carthaginem apportaverant; manumissa tamen dominos suos relinquere noluerat, quod dextra auricula magno foramine perforata testabatur. Inferior quaedam vestis versicoloribus vittis distincta coxas ei stringebat ad talos usque demissa, ubi duo orbes stannei inter se collidebantur. Vultus aliquanto planus eodem quo vestis colore flavebat. Acus argenteae perlongae solis speciem post caput efficiebant.

In nare nodulum corallinum gerebat; iuxta lectum stabat, rectior quam herma, demissis palpebris.

Salammbô ad solarii marginem processit. Oculis paulisper per horizontem circumlatis, in urbem dormientem respexit; tum suspirio, quo ubera eius attollebantur, tota longa candida vestis nullo fibulae aut cinguli vinculo circumdata undavit. Sandalia recurvis rostris sub acervo smaragdorum latebant, capilli passim soluti reticulum filis purpureis contextum implebant.

Caput sustulit ut lunam intueretur, atque orationi suae fragmenta hymni immiscens susurravit:

«Quam leviter circumagaris, aethere impalpabili sustentata! Aether circa te politur; tuaeque agitationis tremor ventos roresque fecundos distribuit. Ut crescis aut decrescis, ita felium oculi pantherarumque maculae dilatantur aut contrahuntur. Coniuges parturientes nomen tuum inter dolores ululant! Conchas tumefacis! Vina effervescere iubes! Cadavera putrefacis! Margaritas in profundo maris fingis!

«Omniaque semina, o Dea, in obscuris humoris tui penetralibus fermentescunt.

«Cum apparueris, tranquillitas super terram diffunditur; flores formantur, undae sedantur, homines labore fessi pectora ad te tendunt, orbisque cum oceanis montibusque suis in vultu tuo velut in speculo sese contemplatur. Alba es, mitis, lucida, immaculata, auxiliatrix, purificans, serena!»

Cornua tum lunae in monte Aquarum Calidarum inter duo cacumina, in adversa sinus parte, apparebant; infra lunam exigua stella erat, atque ipsam lunam pallidus orbis cingebat. Salammbô repetivit:

«At terribilis es, domina!... Per te monstra, larvae formidolosae, somnia fallacia nascuntur; oculi tui saxa aedificiorum devorant, simiaeque, quotiens tu rursus iuvenescis, aegrotant.

«Quo igitur pergis? Cur formas tuas perpetuo mutas? Modo tenuis et incurva per inania laberis velut navis longa malis carens; modo inter sidera pastori gregem custodienti similis es. Nunc nitida ac rotunda summos montium vertices leviter stringis velut currus rota.

«O Tanit! diligisne me? Tam saepe te aspexi! Sed minime! tu per caelum tuum caeruleum curris; ego hic in terra immota permaneo.

«Taanach, tolle nebal tuum, argenteamque chordam leniter pulsa; triste enim est cor meum!»

Ancilla citharam quandam ex ebeno sustulit, ipsa altiorem, trianguli instar, qualis littera Graeca delta est; cuspidem in globum crystallinum infixit, atque ambobus bracchiis canere coepit.

Sonitus alter alterum excipiebat, obtusi ac crebri velut apium susurrus; cum sensim sonoriores fierent, una cum querela fluctuum et ingentium arborum in arce summa tremore per noctem volitabant.

«Tace!» exclamavit Salammbô.

«Quid tibi est, domina? Iam vel aura spirans vel nubes transiens, quidquid incidit, te sollicitat atque exagitat!»

«Nescio», respondit illa.

«Nimis longis precibus te conficis!»

«O Taanach, utinam in illis dissolvar velut flos in vino!»

«An fortasse fumus odorum tuorum te afficit?»

«Minime», inquit Salammbô: «bonis enim odoribus deorum spiritus inest.»

Tum ancilla sermonem ad patrem eius convertit. Ille, ut fama erat, in regionem succini ultra Melcarthi Columnas profectus erat.

«Quod si non redierit», aiebat illa, «ex voluntate ipsius unum ex Seniorum filiis maritum tibi deligere necesse erit; atque inter viri bracchia dolor tuus evanescet.»

«Quare?» quaesivit puella.

Omnes quos conspexerat exhorrebat, quod ferarum ritu riderent et artus rudes haberent.

«Interdum, Taanach, ex imis visceribus meis calidi velut aestus exhalant, montis ignivomi vaporibus graviores. Voces me appellant; globus igneus in pectore volvitur et ascendit; me suffocat, moritura sum; deinde nescio quid suave a fronte usque ad pedes defluens per carnem meam pervadit... Blanditia est qua circumfundor, et opprimi me sentio, quasi deus super me recumberet.

O utinam in noctium nebulas, in fontium fluctus, in arborum sucum dissolvar, e corpore meo egrediar, spiritus tantum sim, radius tantum, et ad te, o Mater, labens ascendam!»

Bracchia quam altissime sustulit, lumbis in arcum retro flexis; pallida et levis in veste candida ipsi lunae similis erat. Deinde anhelans in eburneum lectum recidit. At Taanach collo eius torquem ex succino cum delphinorum dentibus circumdedit, quo terrores depellerentur; et Salammbô voce paene exstincta dixit:

«Vade, Schahabarim mihi arcesse.»

Pater neque eam in sacerdotissarum collegium recipi neque de Tanit, qualem vulgus colebat, quicquam edoceri voluerat. Filiam matrimonio suis consiliis accommodato destinabat; itaque sola Salammbô in tanta palatii amplitudine vivebat, matre iam pridem mortua.

Abstinentia, ieiuniis lustrationibusque adoleverat, semper rebus exquisitis et gravibus circumdata, corpore unguentis perfuso, animo precibus pleno. Numquam vinum gustaverat, neque carnem umquam ederat, neque impurum animal contigerat, neque in domo mortui calcaneum posuerat.

Obscena numinum simulacra ignorabat; cum enim idem deus variis figuris se ostenderet, cultus saepe inter se repugnantes unum tamen principium testabantur, atque Salammbô Deam sub siderea specie adorabat. Vis quaedam a luna in virginem descenderat: luna decrescente Salammbô debilitabatur. Totum diem languens vespere revivescebat; in lunae defectu paene mortua erat.

Sed Rabbet invidia incensa, quod virginitas illa sacrificiis suis subducta esset, poenas sumebat, Salammbônemque vexabat assiduis animi obsessionibus, quae tanto acriores erant quanto incertiores, in ea ipsa fide diffusae atque ab eadem incitatae.

Assidue Hamilcaris filia de Tanit sollicitabatur. Res gestas eius et itinera et nomina omnia didicerat, quae identidem iterabat, quamquam quid singula proprie significarent non intellegens.

Ut ad intima doctrinae eius penetraret, in adytis templi vetus simulacrum cognoscere cupiebat, magnifico illo pallio indutum a quo Carthaginis fata pendebant. Neque enim dei notio ab eius imagine clare seiungebatur;

simulacrum manibus tenere, immo vel aspicere, partem numinis virtutis auferre videbatur atque ipsum quodammodo in potestatem redigere.

Salammbô se convertit: sonitum agnoverat aureorum tintinnabulorum quae Schahabarim in ima veste gerebat.

Ille scalas ascendit; simul atque ad limen solarii pervenit, bracchiis decussatis constitit.

Oculi alte reconditi velut sepulcri lucernae fulgebant; corpus longum et macilentum in veste linea fluctuabat, cuius ad talos tintinnabula cum smaragdinis pomis alternantia pondus addebant. Artus debiles habebat, calvariam obliquam, mentum acutum; cutis tactu frigida videbatur, vultusque luteus profundis rugis exaratus quasi desiderio quodam perpetuoque maerore contractus erat.

Summus is sacerdos Tanitidis erat, qui Salammbônem educaverat.

«Loquere!» inquit. «Quid vis?»

«Sperabam... paene mihi promisisti...»

Balbutiebat, animo perturbata; deinde repente:

«Cur me contemnis? Quidnam in ritibus omisi? Magister meus es, et dixisti neminem aeque ac me rerum Deae peritum esse; sunt tamen quae mihi dicere recusas. Itane est, o pater?»

Schahabarim Hamilcaris mandatorum recordatus respondit:

«Nihil iam habeo quod te doceam!»

«Genius quidam», perrexit illa, «ad hunc amorem me impellit.

Ascendi gradus Esmunis, dei stellarum errantium mentiumque; sub aurea Melcarthi olea dormivi, qui Tyriorum colonias tuetur; Baal-Chammonis portas, illuminatoris fecundatorisque, impuli; sacrificia Cabiris sub terra habitantibus, silvarum, ventorum, fluminum montiumque dis obtuli. Sed cuncti nimis procul, nimis alte, nimis sensus expertes sunt; intellegisne? Illam autem ipsam vitae meae admixtam sentio; animum meum implet, atque intrinsecis impulsibus contremisco, quasi in me subsiliat ut effugiat.

Iam iam vocem eius auditura, vultum eius conspectura mihi videor; fulgura oculos meos praestringunt; deinde rursus in tenebras relabor.»

Schahabarim tacebat; illa supplicibus oculis eum orabat.

Tandem signo ancillam, quae Chananaei generis non erat, abire iussit. Taanach discessit; Schahabarim autem bracchio in altum sublato ita exorsus est:

«Ante deos solae erant tenebrae; spiritusque quidam fluitabat, gravis et confusus quasi mens hominis somniantis. Is se contraxit et Cupidinem Nubemque genuit; ex Cupidine autem et Nube Materia prima orta est, aqua turbida, nigra, frigida, profunda. In ea monstra insensibilia inclusa erant,

futurarum formarum partes inter se incompositae, quales in penetralium parietibus pinguntur.

«Tum Materia densata in ovum coaluit. Ovum fractum est: altera pars terram, altera firmamentum effecit. Sol, luna, venti, nubes apparuerunt; ad fragorem fulminis animalia mente praedita experrecta sunt.

Tum Esmun in sidereo orbe se evolvit; Chammon in sole effulsit; Melcarthus bracchiis solem ultra Gades propulit; Cabiri sub montes ignivomos descenderunt; Rabbet vero nutricis instar super orbem inclinata lucem suam quasi lac, noctem quasi pallium effudit.»

«Quid deinde?» inquit illa.

Originum arcana ei exposuerat, ut eius animum sublimiorum rerum conspectu a desiderio avocaret; sed ultimis his verbis virginis cupiditas denuo exarsit; Schahabarim igitur, aliquatenus cedens, prosecutus est:

«Ipsa hominum amores inspirat et moderatur.»

«Hominum amores!» repetivit Salammbô, animo in somnia abeunte.

«Carthaginis anima est», sacerdos perrexit; «quamvis ubique diffusa sit, hic tamen sub sacro velamine habitat.»

«O pater!» exclamavit Salammbô, «videbo illam, nonne? me ad eam duces! Diu dubitavi; formam eius videndi cupiditas me vorat. Miserere! Succurre! Abeamus!»

Ille vehementi ac superbo gestu eam repulit.

«Numquam! An ignoras eos qui id fecerint interire? Baales utriusque sexus nobis solis deteguntur, qui mente viri, infirmitate feminae sumus. Cupiditas tua sacrilegium est; ea doctrina quam iam tenes contenta esto!»

Illa in genua procidit, duobus digitis auribus admotis in paenitentiae signum; flebatque verbis sacerdotis quasi oppressa, simul ira adversus eum, metu pudoreque plena. Schahabarim stabat immotus. Eam ad pedes suos trementem desuper intuebatur, voluptatem quandam capiens quod illa numinis sui causa cruciaretur, quod ne ipse quidem totum complecti poterat.

Iam aves canebant, ventus frigidus spirabat, parvae nubes per pallidius caelum currebant.

Subito procul in horizonte, ultra Tunetem, quasi tenues nebulas conspexit humi serpentes; mox ingens cinerei pulveris velum erectum pandebatur, et inter illius ingentis multitudinis pulverulentos turbines capita dromadariorum, hastae, scuta apparuerunt. Barbarorum exercitus Carthaginem adibat.

CAPUT QUARTUM

SUB MOENIBUS CARTHAGINIS

Ex agris homines, alii asinis vecti, alii pedibus currentes, pallidi, anhelantes, metu paene insani, in urbem confluxerunt. Exercitum fugiebant. Is triduo a Sicca Carthaginem pervenerat, cuncta deleturus.

Portae clausae sunt. Barbari paulo post apparuerunt; in media tamen isthmi parte, ad ipsam lacus oram, constiterunt.

Primo nihil hostile ostendebant. Complures palmarum ramos manibus ferentes accesserunt; sed sagittis repulsi sunt, tantus cives terror invaserat.

Mane et sub vesperum nonnumquam errones iuxta moenia oberrabant. Inter eos conspiciebatur vir parvus, pallio diligenter involutus, cuius vultus sub tegmine ad oculos demisso latebat. Hic multas horas ad aquaeductum intuendum haerebat, tanta pertinacia ut Carthaginienses de veris consiliis suis in errorem inducere velle videretur. Comitabatur eum alter, gigantis instar, aperto capite incedens.

At Carthago per totam isthmi latitudinem munita erat: primum fossa, deinde aggere caespite obducto, postremo muro ex quadratis lapidibus triginta cubitorum altitudine, duplici tabulato instructo.

In eo stabula trecentis elephantis parata erant cum horreis in quibus operimenta, vincula atque alimenta eorum recondebantur; alia stabula quattuor milibus equorum, una cum hordei commeatu et omni equestri apparatu; praeterea contubernia viginti milibus militum cum armis reliquoque belli apparatu. In secundo tabulato turres pinnis munitae eminebant, quarum exterioribus parietibus aenea scuta uncis suspensa haerebant.

Hic primus murorum ordo Malquam statim protegebat, vicum nautarum atque purpurariorum. Conspiciebantur mali, quibus vela purpurea ad siccandum appendebantur, atque in ultimis solariis furni fictiles, in quibus muria decoquebatur.

Post hunc vicum urbs celsas domos quadratae formae velut theatri gradus super alios attollebat. Aliae lapide, aliae tabulis, calculis, harundinibus, conchyliis, terra contusa exstructae erant. Templorum nemora in illo versicolorium aedificiorum monte velut lacus viriditatis apparebant. Fora

passim interiecta inaequalitatem urbis quasi complanabant; angiportus innumerabiles inter se decussati urbem ab imo ad summum secabant.

Moenia trium antiquorum vicorum, nunc in unum confusorum, discerni poterant: hinc inde tamquam ingentia scopulorum iuga surgebant, aut immensos parietum tractus protendebant, floribus ex parte vestitos, nigros atque late notatos sordium ex superioribus locis effusarum vestigiis; per eorum hiatus viae velut flumina sub pontibus transibant.

Collis arcis, in media Byrsa, monumentorum turbam sustinebat. Templa erant columnis in spiram contortis, aeneis capitulis ferreisque catenis; coni ex lapidibus siccis caeruleis vittis distincti; tholi aenei; epistylia marmorea; Babyloniorum more fulcra lateribus admota; obelisci in acumen suum innixi, velut faces inversae.

Porticus columnatae usque ad fastigia pertingebant; volutae inter columnas pandebantur; parietes granitici intersaepimenta latericia sustinebant; haec omnia alia super aliis surgentia et inter se partim occultantia tam mirabili atque inexplicabili ratione conferta erant, ut ibi aetatibus aliis succedentibus vestigia quaedam oblitarum patriarum inesse sentirentur.

Post arcem per rubrum solum via Mappalium, sepulcris hinc inde circumdata, recta a litore ad hypogaea pertinebat. Deinde amplae domus per hortos intermissos sparsae erant; tertius ille vicus, Megara, urbs recentior, usque ad rupis marginem porrigebatur, ubi ingens pharus stabat, per omnes noctes ardens.

Sic Carthago tota ante oculos militum in campo considentium explicabatur.

Procul mercatus atque compita agnoscebant; de templorum situ inter se altercabantur. Chammonis templum, e regione Syssitarum positum, aureis tegulis fulgebat; Melcarthi aedes, ad laevam Esmunis, corallii ramos in tecto ostendebant; ulterius Tanitis tholus aeneus inter palmas rotundus conspiciebatur; Moloch ater infra piscinas, ad pharum versus, habitabat.

In angulis fastigiorum, summis muris, fororum extremis, ubique numina foedis capitibus videbantur, nunc immania, nunc brevia atque informia, ingentibus ventribus praedita aut ultra modum complanata, hiantibus faucibus, bracchiis distentis, furcas, catenas aut iacula manibus gestantia. In extremis viis, quae longinquo prospectu etiam praeruptiores videbantur, caeruleum mare late patebat.

Per has vias a mane ad vesperum inquietus populus undique ferebatur: pueri tintinnabula quassantes ante balnearum fores clamabant; tabernae calidarum potionum fumum exhalabant; incudum fragor aera complebat; galli gallinacei candidi Soli dicati super tecta canebant; boves in templis iugulandi mugiebant;

servi corbibus in capite positis cursitabant; in recessu alicuius porticus sacerdos interdum apparebat, obscuro pallio amictus, nudis pedibus, pileo in acumen desinente.

Hic Carthaginis conspectus Barbaros exasperabat. Mirabantur urbem, detestabantur, simul evertere atque in ea habitare cupiebant. Quid autem in militari portu, triplici muro munito, inclusum erat? Post urbem quoque, in extremo Megarae, supra ipsam arcem, Hamilcaris palatium apparebat.

Ad id Mathonis oculi singulis paene momentis ferebantur. Oleas ascendebat et manu ad supercilia admota se in prospectum porrigebat. Horti vacui erant, portaque rubra nigra cruce insignita semper clausa manebat.

Plus quam vicies moenia circumiit, quaerens qua per rupturam intraret. Nocte quadam in sinum maris desiluit atque tres horas sine intermissione natavit. Ad ima Mappalium pervenit et rupem scandere conatus est. Genua sibi sanguine foedavit, ungues fregit; tum in undas relapsus retro se recepit.

Sua impotentia eum ad furorem agebat. Carthagini, quae Salammbônem intra moenia clauderet, tamquam ei qui Salammbonem possideret invidebat. Animi perturbationes eum reliquerunt, successit autem insana atque indefessa agendi cupiditas. Ardente gena, oculis irritatis, rauca voce, celeri gradu per castra discurrebat; aut in litore sedens magnum gladium arena terebat. In praetervolantes vultures sagittas mittebat; cor eius verba furoris effundebat.

«Iram tuam» dicebat Spendius «sine ruere velut currum effrenatum. Clama, dis exsecrationes ingerito, vastato, occidito! Dolor sanguine sedatur; quandoquidem amori tuo satisfacere non potes, odium exsatura: illud te sustentabit!»

Matho imperium militum rursus suscepit atque eos nulla misericordia ad exercitationes cogebat. Ob virtutem, maxime vero ob vires eius, reverentia habebatur. Praeterea sacrum quendam terrorem inspirabat: noctu cum larvis colloqui credebatur. Reliqui duces eius exemplo incitati sunt. Brevi exercitus ad disciplinam rediit. Carthaginienses e suis domibus bucinarum concentum audiebant, quo exercitationes regebantur. Postremo propius Barbari accesserunt.

Ut intra isthmum opprimerentur, duo exercitus simul a tergo eos adoriri debebant: alter ab extremo Uticensi sinu expositus, alter a Monte Aquarum Calidarum progressus. Quid autem cum sola Sacra Legione, quae ad summum sex milia hominum numerabat, agi poterat? Si ad orientem declinarent, cum Nomadibus se coniungerent atque viam Cyrenensem desertique commercia intercluderent; si ad occidentem recederent, Numidia ad defectionem concitaretur.

Praeterea inopia commeatus eos tandem ad vastandos, velut locustas, proximos agros impelleret. Divites pro splendidis villis, vineis atque satis suis trepidabant.

Hanno consilia dira simul et impossibilia proponebat, veluti ut singulis Barbarorum capitibus magna pecunia promitteretur, aut ut navibus machinisque adhibitis castra eorum incenderentur. Gisco autem, collega eius, stipendia militibus persolvenda esse censebat. Hunc Seniores ob popularem gratiam oderant: ne quis forte rerum potiretur metuebant, ac regnum adeo reformidabant ut quidquid eius superesset aut illud instaurare posset imminuere studerent.

Extra munitiones habitabant homines gentis alterius atque originis ignotae, omnes hystricum venatores, conchyliorum serpentiumque esores. In speluncas intrabant, ut vivas hyaenas caperent, quas vesperi per Megarae harenam inter sepulcrorum stelas cursitare ludentes cogebant. Tuguria eorum ex limo algisque marinis confecta rupibus tamquam hirundinum nidi haerebant.

Ibi vivebant sine imperio, sine dis, promiscue, prorsus nudi, imbecilli simul et feroces, atque ob foedissima cibaria iam per saecula plebi invisissimi. Mane quodam custodes animadverterunt omnes inde discessisse.

Tandem nonnulli e Magno Consilio animum induxerunt ut ad castra venirent. Sine torquibus, sine zonis, apertis soleis, tamquam finitimi accesserunt; lento gradu incedebant, ducibus salutem impertiebant aut apud milites subsistebant colloquendi causa, affirmantes rem iam compositam esse et postulatis eorum iuste satisfactum iri.

Multis ex eis hoc primum erat ut mercennariorum castra viderent. Pro tumultu, quem animo finxerant, ordinem silentiumque formidolosum invenerunt. Agger caespite obductus exercitum tamquam muro alto circumcludebat, qui catapultarum ictibus immotus resisteret. Viarum solum aqua recenti aspergebatur; per foramina tabernaculorum luridae pupillae in umbra micantes cernebantur. Fasces hastarum et arma integra ordine suspensa velut specula illos fulgore perstringebant.

Submissa voce inter se loquebantur; verebantur ne longis suis vestibus aliquid everterent.

Milites commeatus postulabant, polliciti se ex pecunia sibi debita pretia soluturos.

Miserunt eis boves, oves, gallinas Numidicas, fructus aridos atque lupinos, additis scombris fumo duratis, illis egregiis quos Carthago in omnes portus exportabat. At illi circum pulcherrima pecora fastidiose versabantur et, quae concupiscebant vituperantes, pro ariete pretium columbae, pro tribus capris

pretium mali Punici offerebant. Illi foedorum ciborum esores, arbitri se praebentes, affirmabant se fraude circumveniri.

Tum gladios stringebant necemque minabantur.

Magni Consilii legati annorum numerum, quorum stipendia unicuique militi deberentur, conscripserunt. Sed quot omnino mercennarii conducti essent iam explorari non poterat; Senioresque ingentem summam, quam solvere cogerentur, perhorruerunt.

Silphii reservata copia vendenda erat, tributis urbes mercatoriae onerandae; mercennarii mox impatientia exardescituri erant, iam Tunes ad eos transierat. Divites igitur, Hannonis furoribus collegaeque eius querelis attoniti, civibus, qui quempiam Barbarum noscerent, suaserunt ut eum statim adirent amicitiam renovaturi verbisque blandis placaturi. Hac fiducia animos eorum sedari posse sperabant.

Mercatores, scribae, armamentariorum opifices, integrae denique familiae ad Barbaros profectae sunt.

Milites Carthaginiensibus omnibus aditum ad sua castra dabant, sed uno tantum itinere adeo angusto ut quattuor viri una fronte procedentes umeris sese premerent. Spendius iuxta vallum stans singulos ipse diligenter scrutabatur; Matho ei oppositus multitudinem considerabat, sperans se aliquem agniturum quem apud Salammbônem vidisset.

Castra urbi similia erant, tanto hominum concursu tantisque motibus plena. Duae turbae habitu distinctae inter se miscebantur, ita tamen ut altera ab altera dignosci posset: alii linteis aut laneis vestibus utebantur, pileis e filtro confectis pineorum conorum similibus; alii ferro tecti galeatique incedebant.

Inter ministros et circumforaneos venditores mulieres omnium nationum oberrabant, aliae maturis dactylis colore similes, aliae olivis virides, aliae flavis malis citreis: quas nautae vendiderant, quas ex sordidis deversoriis legerant, quas e mercatorum agminibus rapuerant aut in urbibus captis praedati erant. Dum iuvenes erant, libidine ad satietatem defatigabantur; cum senuissent, verberibus opprimebantur; denique in exercitu fugiente iuxta vias inter sarcinas atque relicta iumenta moriebantur.

Nomadum uxores vestes quadratas fulvi coloris e pilis dromedariorum confectas ad talos pendulas motu corporis agitabant; cantrices Cyrenaicae, purpureis velis tenuissimis obvolutae superciliisque pictis, in storeis genibus flexis sedentes canebant; anus nigrae, uberibus pendentibus, stercora bestiarum sole exsiccata igni alendo colligebant. Syracusanae laminas aureas in capillis gerebant, Lusitanorum mulieres concharum monilia, Gallae luporum pelles super candida pectora. Pueri robusti, pediculis scatentes, nudi atque

incircumcisi, transeuntium ventres capitibus feriebant, aut a tergo, ut tigridum catuli, manus eorum dentibus appetebant.

Carthaginienses per castra vagabantur, tanta rerum omnis generis copia obstupefacti. Pauperrimi tristes erant, ceteri sollicitudinem dissimulabant.

Milites eos umeris pulsabant ad hilaritatem incitantes. Ubi quempiam insigni habitu animadvertebant, ad ludos suos invitabant. Discum iactantes operam dabant ut hospitum pedes contundere possent; pugilatu autem primo impetu maxillas eorum frangebant. Funditores fundis, Psylli viperis, equites equis Carthaginienses terrere gaudebant.

Homines pacificis negotiis assueti quascumque contumelias subibant, demissis capitibus arridere conantes. Nonnulli, ut fortes viderentur, gestu indicabant se milites fieri velle. His ligna findenda dabantur, muli strigilibus curandi; loricis constringebantur et per vias castrorum tamquam dolia volvebantur. Cum tandem abire pararent, mercennarii capillos suos vellentes ridiculis corporis torsionibus lamentabantur.

Multi, sive stultitia sive praeiudicata opinione, omnes Carthaginienses ditissimos esse simpliciter credebant; eos igitur sequebantur supplicantes ut aliquid sibi donarent. Quicquid pulchrum videbatur postulabant: anulum, zonam, soleas, fimbriam vestis. Cum autem spoliatus Carthaginiensis exclamaret:

«At nihil mihi iam reliquum est. Quid vis?»

Respondentes dicebant:

«Uxorem tuam!»

Alii dicebant:

«Vitam tuam!»

Rationes stipendiorum ducibus traditae sunt, militibus recitatae, denique communi assensu probatae. Tum tentoria postulaverunt, tentoriaque data sunt. Graecorum polemarchi quasdam ex egregiis loricis, quae Carthagine fabricabantur, poposcerunt; Magnum Consilium pecuniam ad eas emendas decrevit.

Equites autem aequum esse contendebant ut Res Publica damnum equorum suorum resarciret; alius tres in quadam obsidione amisisse affirmabat, alius quinque in aliquo itinere, alius quattuordecim praecipitatos esse. Equos admissarios Hecatompylenses eis obtulerunt, sed pecuniam maluerunt.

Deinde poscebant ut omne frumentum sibi debitum argento, ipsis nummis argenteis, non corio in monetam verso, solveretur, pretio maximo quo per bellum venditum esset; ita ut pro una mensura farinae quadringenties tantum poscerent quantum ipsi pro sacco tritici dedissent. Tanta iniquitas animos accendit; tamen cedere necesse erat.

Ita legati militum legatique Magni Consilii reconciliati sunt, per Genium Carthaginis deosque Barbarorum iurantes. Multis gestibus verborumque copia, ut Orientalibus mos est, mutuas iniurias excusabant, sese complectebantur. Tum milites, in amicitiae pignus, poenam postulaverunt in proditores, qui eos adversus Rem Publicam concitassent.

Simulaverunt legati se non intellegere. Illi apertius dixerunt caput Hannonis sibi tradi oportere.

Saepius cotidie ex castris egrediebantur, sub ipsa moenia deambulantes, atque clamabant ut caput sufetis ad se deiceretur; vestesque pandebant ut id exciperent.

Magnum Consilium fortasse cessisset, nisi postrema postulatio ceteris contumeliosior accessisset: ut ducibus suis virgines e primariis familiis electae in matrimonium darentur. Hoc Spendius excogitaverat; quibusdam res prorsus simplex atque facilis videbatur. Punico sanguini sese miscere volentium audacia populum indignatione permovit; eis aspere denuntiatum est nihil amplius accepturos esse.

Tum clamaverunt se deceptos esse; nisi intra triduum stipendia acciperent, se ipsos Carthaginem intraturos eaque erepturos.

Non tanta tamen erat mercennariorum perfidia quanta hostes eorum opinabantur. Hamilcar eis amplissima, incerta quidem, sed sollemnia saepeque repetita promiserat. Carthaginem appulsi credere potuerant ipsam urbem sibi traditam iri, thesauros dividendos; cum autem vix mercedem suam persolvi viderent, haec spes et superbiam et avaritiam eorum fefellit.

Nonne Dionysius, Pyrrhus, Agathocles ducesque Alexandri incredibilium opum atque dignitatum exempla praebuerant? Herculis imago, quem Chananaei cum sole confundebant, tamquam procul ante militum oculos fulgebat. Sciebant milites etiam infimi ordinis diademata gessisse; rumor imperiorum ruentium Gallum inter robora silvae suae, Aethiopem inter harenas somniare cogebat.

Carthago autem semper parata erat hominum fortium audaciam in suos usus convertere; fur e tribu sua expulsus, parricida per itinera vagans, sacrilegus a dis persecutus, quotquot fame premebantur, quotquot desperaverant, ad portum pervenire contendebant, ubi Carthaginis mercator militibus conducendis operam dabat. Plerumque Res Publica promissa servabat; nunc vero vehementior avaritia eam in periculosam infamiam praecipitaverat. Numidae, Libyes, Africa universa in Carthaginem impetum factura erat.

Mare tantum liberum patebat. Ibi autem Romanis occursura erat; atque ut homo a sicariis undique circumventus, mortem in omni parte adesse sentiebat.

Necessitate coacti ad Gisconem confugerunt, cuius operam Barbari receperunt. Mane quodam catenas portus demitti conspexerunt, tresque naves latae et planae per canalem Taeniae in lacum invectae sunt.

In prima nave, in prora, Gisco videbatur. Post eum arca ingens, feretro altior, attollebatur, cui circuli coronarum instar penduli affixi erant. Tum magna interpretum legio procedebat, sphingum in modum pilleati, psittaci imagine in pectore acu picta insigniti. Sequebantur amici serviique, omnes inermes, tam frequentes ut umeris sese tangerent.

Tres illae longae naves, tantis oneribus depressae ut paene mergerentur, sub exercitus spectantis acclamationibus procedebant.

Simul atque Gisco terram attigit, milites ad eum concurrerunt. Ex saccis suggestum velut tribunal erigi iussit, ac se inde non recessurum pronuntiavit, priusquam omnes ad ultimum nummum mercedem debitam accepissent.

Plausu fragor exortus est; diu loqui non potuit.

Deinde et Rei Publicae et Barbarorum culpas vituperavit; paucis seditiosis omnia tribuenda esse dicebat, qui Carthaginem vi sua perterruissent. Optimum autem benevolentiae Rei Publicae testimonium esse, quod ipse mitteretur, perpetuus Hannonis sufetis adversarius. Non esse populo tantam stultitiam, ut fortes viros provocare velit, neque tam ingratum esse ut beneficia eorum neglegat. His dictis Gisco stipendia erogare coepit, a Libybus exorsus.

Cum tabulas mendaces esse illi dixissent, iis uti noluit.

Milites per gentes ordine praeteribant, digitis extensis annos stipendiorum numerantes; singulis brachium sinistrum viridi pigmento notabatur; scribae ex aperta arca pecuniam depromebant, alii stilo in lamina plumbea foramina faciebant.

Accessit vir quidam tardis gravibusque passibus, boum more incedens.

«Huc ad me ascende» inquit sufes fraudem suspicatus; «quot annos militasti?»

«Duodecim annos» respondit Libys.

Gisco digitos ei sub maxillam admovit, quia a loro galeae sub mento diu adstricto duo calli ibi nascebantur, quos carubas vocabant; carubas habere veterani erat indicium.

«Fur!» exclamavit sufes. «Quod in facie tibi deest, id in umeris profecto geris!»

Tunicamque eius discindens dorsum scabie cruentis ulceribusque confectum patefecit. Agricola erat ex Hippo-Zaryto. Fremitus ludibrio mixti orti sunt; caput ei praecisum est.

Ubi nox facta est, Spendius Libyes e somno excitare coepit. His dicebat:

«Postquam Ligures, Graeci, Baleares atque Itali mercedem suam acceperint, domum revertentur. Vos autem in Africa remanebitis, per tribus vestras dispersi, omni praesidio destituti! Tum Res Publica vindictam sumet! De itinere cavete! Num omnia quae dicuntur crediturі estis? Uterque sufes idem sentit! Iste vos decipit! Mementote Insulae Ossium atque Xanthippi, quem navi longa putrida Spartam remiserunt!»

«Quid igitur faciamus?» interrogabant.

«Cogitate!» dicebat Spendius.

Duo sequentes dies in stipendio hominibus Magdalae, Leptidis Hecatompylorumque persolvendo exacti sunt; Spendius inter Gallos passim discurrebat.

«Libybus nunc stipendia solvuntur; deinde Graeci pecuniam accipient, postea Baleares, Asiatici, omnes alii! At vos, quia pauci estis, nihil accipietis! Numquam patrias vestras revisetis! Naves non habebitis! Ut sumptibus cibariorum parcant, vos interficient!»

Galli ad sufetem convenerunt. Autharitus, quem ille apud Hamilcarem vulneraverat, eum voce appellavit. Servi repulerunt virum, qui abeundo se vindicaturum iurabat.

Querelae flagitationesque augebantur. Pertinaciores in tabernaculum sufetis irrumpebant; ut eius misericordiam moverent manus eius prehendebant, ei os sine dentibus, macilenta bracchia, vulnerum cicatrices contrectandas praebebant. Qui stipendia nondum acceperant indignabantur; qui stipendia acceperant alteram pro equis pecuniam postulabant; vagabundi autem atque exsules arma militum capientes se praetermitti clamabant.

Singulis paene momentis turbae hominum velut turbines irruebant; tentoria crepitabant atque procidebant; multitudo intra aggeres compressa cum magnis clamoribus a portis ad medium usque castrorum fluctuabat. Cum tumultus nimium cresceret, Gisco cubito sceptro eburneo innitebatur, mare intuebatur, atque immobilis manebat, digitis in barbam demersis.

Saepe Matho se subducebat ut cum Spendio colloqueretur; tum in conspectum sufetis redibat; Gisco autem adsidue oculos eius velut duas phalaricas ardentes in se coniectas sentiebat. Non semel supra multitudinem inter se contumelias iactaverunt, quas neuter audire potuit.

Interea pecuniae erogatio non interrumpebatur, sufesque omnibus impedimentis remedia inveniebat.

Graeci de nummorum differentiis controversias excitare conati sunt. Is rationes tam perspicuas exposuit ut nullo murmure discederent. Aethiopes albas conchas postulabant, quibus in interioribus Africae regionibus negotiatores

uterentur; ille se eas Carthagine arcessi iussurum pollicitus est, itaque illi, sicut ceteri, argentum receperunt.

Balearibus aliquid praestantius, nempe mulieres, promissum erat. Sufes respondit integrum virginum agmen eis exspectari; iter longum esse, sex adhuc lunas desiderari. Cum virgines pingues essent et benzoe unguento bene perfrictae, eas navibus ad portus Balearium mittendas esse.

Repente Zarxas, nunc formosus atque robustus, saltatoris more in umeros sodalium insiluit et exclamavit:

«Num etiam cadaveribus aliquid ex eis reservasti?»

Simul in Carthaginem ad Chammonis portam digitum intendebat.

Sol iam ultimos radios mittebat; laminae aeneae quibus porta ab imo ad summum vestiebatur tanto splendore coruscabant ut Barbari cruentam quandam striam in iis se cernere arbitrarentur. Quotiens Gisco loqui conabatur, clamor repetebatur. Tandem gravi gradu descendit atque sese in tabernaculo inclusit.

Cum sole oriente inde exiit, interpretes sui, qui foris dormiverant, immoti iacebant: supini erant, oculis defixis, linguis ad dentium marginem porrectis, lividis faciebus. Mucus albus ex naribus defluebat, artus rigebant quasi frigore nocturno universi congelati essent. Singuli parvo laqueo e iuncis contexto circa collum constricti erant.

Tum seditio nullo modo sisti potuit. Caedes Balearium, quam Zarxas commemoraverat, suspiciones a Spendio excitatas corroborabat. Semper a Republica falli se existimabant. Finis imponendus erat! Interpretibus iam carere poterant! Zarxas, funda circa caput circumdata, carmina bellica cantabat; Autharitus longum gladium vibrabat; Spendius huic verbum in aurem insusurrabat, illi pugionem suppeditabat.

Fortissimi stipendia ipsi eripere conabantur; minus furiosi ut erogatio pergeret postulabant. Nemo iam arma deposuit, omnesque irae in unum adversus Gisconem turbulentum odium coalescebant.

Nonnulli in suggestum iuxta eum ascendebant. Dum convicia iactabant, aequo animo audiebantur; sin vel minimum pro eo verbum proferre auderent, ilico lapidibus obruerentur, aut a tergo gladii ictu capite truncarentur. Saccorum acervus ara sanguinolenta rubrior erat.

Post cibum, ubi vinum biberant, terribiles fiebant. Punicis exercitibus ea voluptas sub mortis poena interdicta erat; pocula in Carthaginem versa tollebant, eius disciplinam deridentes. Tum ad pecuniarum ministros servosque redibant atque denuo caedem incipiebant. Verbum quod apud quemque populum «feri» significabat, quamvis vario sermone prolatum, ab omnibus intellegebatur.

Gisco satis sciebat se a patria desertum esse; noluit tamen patriam dedecore maculare. Cum milites admonerent naves sibi promissas esse, per Moloch iuravit se suis impensis eas daturum; tum monile e margaritis caeruleis confectum a collo abripuit atque in turbam proiecit, sacramenti pignus.

Tum Africani frumentum secundum Magni Consilii conventa postulaverunt. Gisco rationes Syssitarum, purpureo pigmento in ovium pellibus descriptas, explicuit, et quid singulis mensibus, quid singulis diebus Carthaginem illatum esset recitabat.

Subito substitit, oculis attonitis late patentibus, tamquam in ipsa numerorum serie sententiam capitis sui reperisset.

Seniores rationes dolose minuerant; frumentum autem, tempore belli omnium calamitosissimo venditum, tam parvo pretio aestimatum erat, ut nemo nisi prorsus caecus ei fidem haberet.

«Loquere!» clamaverunt; «altius! Ah, mentiri ille conatur, ignavus! Cavete!»

Aliquantisper haesit; tandem ad opus rediit.

Milites, fraudis omnino inscii, rationes Syssitarum tamquam veras acceperunt. Carthaginis copia, quam ex eis didicerant, in furentem invidiam eos egit. Arcam e ligno sycomori confregerunt: ea iam tribus fere partibus vacua erat. Tantas pecunias ex ea proferri viderant ut inexhaustam esse crederent; Gisco nummos quosdam in tabernaculo suo absconderat. Saccorum acervum ascenderunt. Matho eos ducebat; cum autem «Pecuniam! Pecuniam!» clamarent, Gisco tandem respondit:

«Imperator vester vobis det!»

Is adversus eos vultu erecto tacitus stabat, oculis magnis flaventibus, facie longa barba sua pallidiore. Sagitta, pennis eius retenta, ad aurem in magno aureo auris anulo haeserat; tenuis sanguinis rivus a tiara super umerum defluebat.

Mathone signo dato omnes incesserunt. Gisco bracchia explicuit; Spendius utrumque eius carpum nodo currente constrinxit; alter eum deiecit, et inter inconditam turbam super saccos corruentem disparuit.

Tabernaculum eius diripuerunt. Nihil ibi nisi necessaria vitae invenerunt; deinde diligentius scrutati tria Tanitidis simulacra repererunt, atque lapidem nigrum e luna delapsum in simiae pelle involutum. Multi Carthaginienses cum eo venire voluerant, viri insignes omnesque fautores belli.

Eos extra tentoria traxerunt et in stercoris foveam praecipitaverunt. Catenis ferreis circa ventrem ductis ad validos stipites alligati sunt, cibumque ex hastae cuspide eis porrigebant.

Autharitus, dum captivos custodit, eos maledictis obruere pergebat; cum linguam eius non intellegerent, nihil respondebant; tum Gallus identidem calculos in facies eorum coniciebat, ut vociferari cogeret.

Iam insequenti die exercitum languor quidam invasit. Postquam ira defervit, timor animos subibat. Mathonem obscura maestitia premebat. Videbatur sibi Salammbônem oblique iniuria affecisse. Illi Divites velut pars personae eius erant. Noctibus ad fossam eorum sedebat, in gemitibusque captivorum vocis illius, quae pectus eius impleverat, aliquid agnoscere sibi videbatur.

Omnes tamen in Libyes culpam conferebant, quod hi soli stipendia iam accepissent. Simul autem, dum gentium inter se odia privataeque inimicitiae recrudescerent, quantum periculi esset iis indulgere sentiebant. Tam gravis facinoris vindicta immanis futura erat. Oportebat igitur Carthaginis ultionem antevertere. Conventicula orationesque sine fine habebantur. Unusquisque loquebatur, nemo quemquam audiebat; Spendius autem, qui solitus erat plurima loqui, ad omnia consilia caput quassabat.

Vesperi quodam velut neglegenter a Mathone quaesivit num fontes intra urbem essent.

«Ne unus quidem!» Matho respondit.

Postero die Spendius eum ad lacus ripam secum abduxit.

«Domine» inquit quondam servus «si cor tibi intrepidum est, te Carthaginem ducam.»

«Quomodo?» alter anhelans identidem quaerebat.

«Iura te omnia mandata mea facturum, me ut umbram secuturum!»

Matho bracchio ad astrum Chabar sublato exclamavit:

«Per Tanitidem iuro!»

Spendius perrexit:

«Cras, sole occidente, me ad aquaeductus radices inter arcum nonum atque decimum opperieris. Fer tecum ferream dolabram, galeam sine crista atque soleas coriaceas.»

Aquaeductus, de quo loquebatur, isthmum totum oblique transibat; opus ingens, quod Romani postea amplificaverunt.

Carthago, quamquam alias gentes contemnebat, hoc novum opus ab eis inepte imitata erat, quemadmodum ipsa Roma navem Punicam imitata erat. Quinque arcuum ordines, alii aliis superpositi, opere gravi et solido exstructi, fulcris ad ima latera additis leonumque capitibus in summo positis, ad occidentalem arcis partem pertinebant, ubi sub urbem abditi aquam quasi flumen integrum in Megarae piscinas effundebant.

Hora constituta Spendius Mathonem eo loco invenit. Extremo funi harpagonem ferreum religavit, idque tamquam fundam celeriter circumegit; uncus ferreus lapidi adhaesit, atque alter post alterum per murum ascendere coeperunt.

Sed ubi ad primum arcuum ordinem pervenerunt, uncus quotiens proiectus erat retro decidit. Ut rimam aliquam invenire possent, in ipso extremae coronae margine ambulandum erat, quem ad singulos arcuum ordines angustiorem reperiebant. Tum funis laxari coepit; saepius parum abfuit quin rumperetur.

Tandem ad summam planitiem pervenerunt. Spendius subinde se inclinans manu saxa temptabat.

«Hic est locus» inquit. «Incipiamus!»

Hastili ferreo quod Matho attulerat obnixi unum e lapidibus quibus via sternebatur a ceteris diducere potuerunt.

Procul equitum manum sine frenis equis citatis ferri conspexerunt. Aureae armillae inter amplas vestium plicas subsiliebant. In prima acie vir apparebat struthocamelorum plumis coronatus, utraque manu singulam hastam ferens, concitato equo proruens.

«Narrhavas!» exclamavit Matho.

«Quid ad nos?» respondit Spendius.

Tum in foramen, quod lapide sublato aperuerant, desiluit.

Matho eius iussu unum ex saxis propellere conatus est; sed propter loci angustias ne cubitos quidem movere poterat.

«Revertamur postea» inquit Spendius. «Tu antecede.»

Tum in aquarum canalem audacter ingressi sunt.

Aqua ad ventrem usque perveniebat; mox titubabant et natare necesse habebant. Membra eorum in angustissimo canali ad parietes collisa tundebantur. Aqua paene usque ad superiorem lapidem fluebat; vultus eorum lacerabantur. Deinde rapidus amnis eos abripuit. Aer sepulcro gravior pectora opprimebat; capitibus inter bracchia contractis, genibus inter se coniunctis, corpora quam longissime porrigentes, per tenebras velut sagittae ferebantur, spiritu deficientes, anhelantes, morti iam proximi.

Repente ante oculos omnia atra caligine obducta sunt, impetusque aquarum duplicatus est. Praecipites ceciderunt.

Cum rursus emersissent, per aliquot momenta supini in aqua iacebant, purum aerem summa cum voluptate hauriendo. Arcus alius post alium in magnis parietibus patebant, quibus receptacula aquarum separabantur. Omnia plena erant, aqua autem per totam cisternarum longitudinem velut una continua planities patebat.

Tholi supra caput spiraculis suis pallidum lumen demittebant, quo velut orbes lucis super undas effundebantur; circumquaque tenebrae ad muros densiores fiebant, ut illi in infinitum recedere viderentur. Minimus sonitus ingenti repercussu resonabat.

Spendius Mathoque iterum natare coeperunt et per arcuum aperturas transientes plura conclavia ordine peragraverunt. Utrinque duo alii minorum receptaculorum ordines paralleli patebant. Errabant, circuibant, redibant. Sub calcibus aliquid solidum obstabat; erat pavimentum ambulacri quod piscinas praeteribat.

Tum summa cautione procedentes parietem manibus explorabant, quaerentes qua exirent. Sed pedes labebantur et in profunda receptacula cadebant. Rursus emergere cogebantur, sed iterum in aquam prolabebantur; tandem immanem lassitudinem sentiebant, quasi membra in natando aqua ipsa dissolverentur. Oculi eis claudebantur; iam animas agebant.

Spendius manu in cancellos ferreos impegit. Illos agitaverunt; cesserunt, atque ipsi in gradus scalae processerunt. In summo ostium aeneum erat. Pugionis cuspide obicem, qui ab exteriore parte movebatur, removerunt; repente purissimus aer undique eos circumfudit.

Noctem altum silentium tenebat, caelumque in immensam altitudinem surgebat. Arborum densae comae supra longas murorum lineas dependebant. Urbs universa dormiebat. Vigiliarum ignes velut in vasta nocte perditae stellae longe lucebant.

Spendius, qui tres annos in ergastulo exegerat, regiones urbis parum accurate norat. Matho, ut ad Hamilcaris palatium pervenirent, sinistrorsum per Mappales eundum esse coniciebat.

«Non ita» inquit Spendius. «Ad Tanitidis templum me duc.»

Matho loqui voluit.

«Memineris!» inquit quondam servus.

Bracchiumque attollens astrum Chabar, quod refulgebat, ostendit.

Matho tacitus ad arcem se convertit.

Per saepes nopalium, quae semitas cingebant, humi reptabant. Aqua de membris in pulverem stillabat. Humidae soleae nullo sonitu terram premebant; Spendius oculis facibus ardentioribus singulis passibus frutices perscrutabatur; post Mathonem incedebat, manibus duobus pugionibus impositis, quos in bracchiis prope axillas anulis coriaceis adstrictos gerebat.

CAPUT QUINTUM

TANITIS

Cum ex hortis egressi essent, moenia Megarensia iter eis intercluserunt. Sed in alto muro aperturam quandam repererunt, qua transierunt.

Locus in declive vergens latissimam quasi vallem efficiebat. Spatium erat sub divo apertum.

«Audi,» inquit Spendius, «ac primum ne timeas! Quod pollicitus sum praestabo...»

Conticuit; videbatur secum cogitare, quasi verba quibus uteretur quaereret.

«Meministine illius diei, cum sole oriente e Salammbonis solario Carthaginem tibi ostendi? Magna tum nobis vis erat; tu vero nihil audire voluisti!»

Tum graviore voce:

«Here, in Tanitidis adyto velum est arcanum, e caelo delapsum, quo dea ipsa tegitur.»

«Scio,» respondit Matho.

Spendius perrexit:

«Id ipsum divinum est, quippe quod pars deae sit. Dii enim illic habitant ubi simulacra eorum sunt. Quia hoc velum Carthago possidet, ea potens est.»

Tum ad aurem eius inclinatus:

«Huc te adduxi ut illud eripiamus!»

Matho horrore perculsus recessit.

«Abi! Alium tibi socium quaere! In tam nefario facinore te adiuvare nolo.»

«At Tanitis tibi inimica est,» Spendius rettulit; «te persequitur, et ira eius consumptus peris. De ea poenas sumere poteris. Tibi parebit. Paene immortalis invictusque fies.»

Matho caput demisit. Spendius autem pergebat:

«Nos succumberemus; exercitus sua sponte interiret.

Neque fuga nobis speranda est neque auxilium neque venia! Quam deorum poenam metuas, cum ipsorum vim in manibus habiturus sis? Utrum malis, post acceptam cladem vesperi miserabiliter sub frutice mori, an contumeliis vulgi expositus in rogi flammis exuri? Here, dies veniet cum Carthaginem ingredieris inter collegia sacerdotum, qui soleas tuas osculabuntur. Quod si tum quoque

velum Tanitidis tibi grave videbitur, in templo suo rursus collocabis. Sequere me; veni, capiamus!»

Vehemens quaedam cupiditas Mathonem exedebat. Velum possidere cupiebat, sacrilegium tamen effugere. Cogitabat fortasse sacram illius virtutem sibi vindicari posse neque opus esse ut ipsum raperet. Nec tamen cogitationem ad extremum perducere audebat; in ipso limine, quod horrebat, haerebat.

«Eamus!» inquit.

Atque ambo, alter iuxta alterum, celeriter tacitique discesserunt.

Solum rursus assurgere coepit, aedificia densiora fieri. Per angustas vias in tenebris flectebant. Lacerae storeae e sparto textae, quibus ostia operiebantur, parietibus verberabantur. In area quadam cameli ante cumulos recisi pabuli ruminabant. Deinde sub porticu frondibus operta transierunt. Canum grex latravit. Subito laxior patefacta est regio; occidentalem arcis faciem agnoverunt.

Sub Byrsa longa quaedam atra moles porrigebatur: Tanitidis templum erat, aedificiis, hortis, atriis et proatriis compositum, humili saepimento siccis lapidibus exstructo circumdatum. Hoc Spendius Mathoque transilierunt.

Prima illa saepta platanorum nemus continebant, ad pestem et aeris corruptionem arcendam consitum. Hic atque illic tabernacula sparsa erant, in quibus interdiu unguenta ad pilos eximendos, odores, vestes, placentae in lunae speciem confectae, deaeque simulacra cum templi effigie ex uno alabastritae lapide caelata venibant.

Nihil erat quod timerent: noctibus enim quibus sidus non apparebat omnia sacra intermitti solebant. Matho tamen gressum tardabat; ante tres gradus ebeninos, quibus ad secundum saeptum ascendebatur, restitit.

«Progredere!» inquit Spendius.

Mali Punicae, amygdali, cupressi myrtique, tam immobiles quam frondes ex aere fictae, certo ordine alternabant; via caeruleis lapillis strata sub pedibus crepitabat, et rosae plenae efflorescentes in modum pergulae super totam semitam dependebant. Ad ovalem foveam cancellis saeptam pervenerunt. Matho, quem silentium terrebat, Spendio dixit:

«Hic Aquae Dulces cum Aquis Amaris miscentur.»

«Haec omnia,» respondit quondam servus, «in Syria vidi, Maphugi in urbe.»

Atque sex gradibus argenteis in tertium saeptum ascenderunt.

Cedrus ingens medium locum tenebat. Infimi eius rami sub vestium laciniis monilibusque a cultoribus suspensis delitescebant. Paucis inde passibus progressi templi frontem explicari conspexerunt.

Duae longae porticus, quarum epistylia pilis brevibus crassisque nitebantur, quadratam turrim utrinque cingebant; in summa eius planitie lunae cornua eminebant. In porticuum angulis quattuorque turris extremitatibus vasa aromatibus accensis plena stabant. Capitella malis Punicis colocynthidibusque onerata erant.

In muris implexae lineae, rhombi, margaritarumque ordines vicissim apparebant; cancelli e filis argenteis artificiose contexti amplum semicirculum ante aeneam scalam, quae e vestibulo descendebat, efficiebant.

In aditu, inter auream et smaragdinam stelam, lapideus conus stabat; Matho, cum praeteriret, manum dextram suam osculatus est.

Primum conclave excelsissimum erat; innumeris foraminibus testudo eius perforabatur, ut, si sursum oculos tolleres, astra cerneres. Per omnem parietis ambitum in calathis arundineis barbae crinesque, primitiae pubertatis, congesti iacebant; in medio autem circularis conclavis corpus femineum e vagina mammis undique obsita eminebat.

Pinguis erat, barbata, demissis palpebris, atque arridere videbatur, manibus in infima parte magni ventris complicatis, qui multitudinis osculis politus erat.

Inde rursus sub apertum caelum in transversam porticum venerunt, ubi ara perexigua ad eburneum ostium adposita erat. Ultra progredi nefas: sacerdotibus solis aperire licebat; nam templum non vulgi conventibus patebat, sed propria numinis sedes erat.

«Res fieri non potest,» dicebat Matho. «Id tibi in mentem non venerat! Redeamus!»

Spendius muros scrutabatur.

Velum cupiebat, non quod sacrae eius vi confideret (soli enim oraculo Spendius fidem habebat), sed quod certus erat Carthaginienses, ea re erepta, animos prorsus demissuros. Ut aditum inveniret, a tergo aedem circumierunt.

Sub terebinthorum lucis aediculae variis formis conspiciebantur. Hic illic phallus saxeus erigebatur; cervi magni placide vagabantur, ungulis bisulcis strobilos pineos humi delapsos protrudentes.

Reversi inter duas porticus longas, parallelis ordinibus porrectas, processerunt. Cellulae ad latera patebant. Tympana et cymbala e cedrinis columnis pendebant. Extra cellulas mulieres in storeis stratae dormiebant.

Corpora earum unguentis madentia odores condimentorum et turibulorum exstinctorum exhalabant; tot autem stigmatibus, monilibus, anulis, minio et stibio opertae erant, ut, nisi pectorum motus apparuisset, idola humi ita deposita esse putares.

Loti flores fontem cingebant, in quo pisces iis similes quos Salammbô alebat natabant; procul autem ad ipsam templi parietem vitis patebat, cuius

sarmenta vitrea, racemi smaragdini erant; gemmarum fulgores inter pictas columnas super dormientium facies varie micabant.

Matho calido aere, quem cedrina saepta in eum repercutiebant, paene suffocabatur. Omnia illa fecunditatis signa, odores, fulgura, halitus ipsum premebant. Inter mysticos illos fulgores Salammbonis recordabatur. Ea cum ipsa dea in unum confundebatur, et amor inde validior exsurgebat, tamquam loti flores qui in profundo aquarum explicantur.

Spendius reputabat quantam olim pecuniam ex his mulieribus vendendis quaesiturus fuisset; simul, praeteriens, celeri oculorum intuitu aurea monilia ponderabat.

Templum ab hac non minus quam ab altera parte inexpugnabile videbatur. Retro ad primam aedem redierunt. Dum Spendius latebras rimabatur et omnia perscrutabatur, Matho pro foribus humi procumbens Tanitidem orabat. Obsecrabat ne tantum sacrilegium fieri sineret; mollibus blandisque verbis eam placare conabatur, quemadmodum hominem iratum lenire solemus.

Spendius supra ianuam angustum quoddam foramen animadvertit.

«Surge!» Mathoni dixit.

Iussit eum ad murum stantem dorso incumbere.

Tum unum pedem in manus eius, alterum in caput imponens ad fenestellam pervenit, in eam se insinuavit atque evanuit. Mox Matho nodosum funem, quem Spendius priusquam cisternas intraret corpori circumdederat, in umeros sibi demitti sensit; eo utraque manu prehenso, ipse paulo post iuxta illum in amplo conclavi umbris pleno stabat.

Talia sacrilegia vix umquam audiebantur. Ipsa praesidiorum ad ea prohibenda inopia satis ostendebat omnes talia scelera fieri posse negare. Terror enim magis quam muri templa tutabatur. Matho singulis passibus mortem sibi instare putabat.

Lux tremula in extrema caligine micabat; ad eam accesserunt. Lucerna erat in concha posita, super basi statuae ardebat, cui caput pilleus Cabiricus tegebat. Disci adamantini longam eius vestem caeruleam spargebant; catenae vero sub pavimentum descendentes ad talos eam solo alligabant. Matho clamorem repressit, balbutiens:

«Ah! Ecce eam, ecce ipsam!...»

Spendius lucernam sustulit, quo iter sibi illustraret.

«Quam impius es!» submurmuravit Matho.

Sequebatur eum tamen.

Conclave quod ingressi sunt nihil habebat praeter picturam atram mulierem aliam repraesentantem. Crura eius ad summum parietem ascendebant; corpus totam lacunaris superficiem occupabat. Ab umbilico filo

suspensum ovum ingens pendebat, et femina in alterum parietem inverso capite usque ad pavimentum descendebat, quod acuminatis digitis attingebat.

Ut ulterius procederent, aulaeum reppulerunt; at ventus afflavit, et lumen exstinctum est.

Tum per multiplices aedium anfractus errore incerto vagabantur. Subito sub pedibus miram quandam mollitiem senserunt. Scintillae crepitabant, exsiliebant: per ignem incedere sibi videbantur. Spendius solum manu temptavit et comperit totum lyncum pellibus studiose esse instratum; deinde quasi funem crassum umidum frigidum lubricum inter crura labi senserunt. Per fissuras in muro sectas tenuissimi candoris radii delabebantur.

His dubiis luminibus ducti progrediebantur. Tandem serpentem ingentem nigrum conspexerunt. Is subito prosiliit atque evanuit.

«Fugiamus!» exclamavit Matho. «Ipsa est! Sentio eam: advenit!»

«Minime vero!» respondit Spendius. «Templum vacuum est.»

Repentina lux ita fulsit ut oculos demitterent. Tum circumquaque innumeras bestias viderunt, macie confectas, anhelantes, ungues exserentes, alias aliis impositas, confusas in formidine quadam arcana atque terribili.

Serpentibus pedes erant, tauris alae; pisces humanis capitibus fructus devorabant, flores in crocodilorum faucibus aperiebantur, elephanti autem proboscidibus erectis per purum caeruleum caelum aquilarum instar superbe vehebantur. Vis quaedam horrenda artus eorum aut imperfectos aut nimia copia multiplicatos distendebat.

Linguas exerentes animas suas quasi expellere conabantur; omnesque naturae formae ibi congregatae apparebant, velut si receptaculum omnium seminum, subito in germinatione disruptum, quicquid continebat in parietes conclavis effudisset.

Duodecim globi caerulei crystalli per orbem conclave cingebant, impositi monstris tigribus similibus. Oculi illorum velut cochlearum oculi eminebant; terga brevia incurvantes ad extremum conclave convertebantur, ubi in eburneo curru suprema Rabbet, omnium parens ac fecundissima, novissime inventa, fulgebat.

Squamae, pennae, flores, aves usque ad ventrem eam vestiebant. Pro inauribus cymbala argentea gerebat quae genas feriebant. Oculi eius magni immobilesque quemlibet spectantem intuebantur; lapis lucidus in fronte signo obsceno inclusus totum conclave collustrabat, cuius lumen supra ostium a speculis aeris rubri repercutiebatur.

Matho unum passum processit; lapis sub calcibus eius cessit, et ecce globi circumagi, monstra rugire coeperunt; musica quaedam exorta est et suavis et fremens, velut concentus planetarum; Tanitidis anima tumultuosa, quasi

undarum more effusa, undique manabat. Iam illa exsurrectura videbatur, tam magna quam ipsum conclave, brachiis expansis. Subito monstra ora clauserunt, globique crystallini stare coeperunt.

Tum lugubris quidam vocis flexus aliquamdiu per aerem ductus est, donec omnino conticuit.

«Velum?» quaesivit Spendius.

Nusquam apparebat. Ubi tandem esset? Qua ratione reperiri posset? Quid si sacerdotes abscondissent? Matho quasi corde discerpi sibi videbatur, atque in ipsa fide sua se frustratum esse sentiebat.

«Hac!» submissa voce dixit Spendius.

Instinctu quodam ducebatur. Mathonem post Tanitidis currum rapuit, ubi rima unius cubiti latitudine murum a summo ad imum secabat.

In parvum tum conclave rotundum penetraverunt, tam excelsum ut intra columnam se stare crederes. In medio lapis magnus ater, in hemisphaerium conformatus tympanoque similis, positus erat; super eum flammae ardebant; post tergum conus ebeninus surgebat, capite duobusque brachiis praeditus.

Ultra velut nubes quaedam videbatur, in qua stellae scintillabant; ex intimis eius plicis effigies emergere videbantur: Esmun cum Cabiris, nonnulla monstra antea visa, animalia Babyloniorum sacra, tum alia eis incognita. Haec effigierum turba sub ore simulacri velut in pallio praeterfluebat; inde tela per parietem late explicata surgebat atque extremis angulis suspendebatur, nunc noctis instar caerulea, nunc ut aurora flava, nunc solis more purpurea, multiplici figura distincta, tenuis, perlucida, coruscans, levis.

Pallium deae erat, sacrosanctum zaimphum, quod intueri nemini fas erat.

Ambo palluerunt.

«Tolle!» tandem inquit Matho.

Spendius nihil moratus, simulacro innixus, velum de uncis detraxit; quod statim in terram collapsum est. Matho manum ei imposuit; deinde caput per foramen immisit, postremo totum corpus illo circumdedit et brachia extendebat, ut illud ipsum melius contemplaretur.

«Eamus!» inquit Spendius.

Matho anhelans in pavimentum defixis oculis haerebat.

Subito exclamavit:

«Quid si ad ipsam irem? Iam formam eius non timeo! Quid mihi nocere possit? Plus quam homo nunc sum. Per flammas transibo, in mari ambulabo! Vis quaedam me abripit! Salammbô! Salammbô! Ego tuus dominus sum!»

Voce tonabat. Spendio altior statura atque in aliam quandam speciem mutatus videri coepit.

Passuum strepitus propius accessit, ianua aperta est, vir apparuit sacerdos, alto pilleo insignis, oculis late patentibus. Antequam manum movere posset, Spendius in eum irruit, eum toto corpore complexus duos pugiones in latera eius adegit. Caput eius in saxis pavimenti insonuit.

Tum, ipsi quoque velut cadavera immobiles, aliquandiu auscultabant. Nihil praeter ventum per ianuam semiapertam susurrantem audiebatur.

Ianua in angustum iter ducebat. Spendius illuc se insinuavit; Matho secutus est; paene statim in tertio saepto inter porticus laterales constiterunt, ubi sacerdotum habitacula erant.

Post cellulas compendium aliquod ad exitum patere debebat. Festinaverunt.

Spendius iuxta fontis marginem subsidens manus cruore infectas lavit. Mulieres dormiebant; smaragdina vitis fulgebat. Pergere coeperunt.

Nescio quis sub arboribus post eos currebat; et Matho velum gestans saepius sensit aliquid imam eius partem leniter retrahere. Magnus erat cynocephalus, unus ex iis qui intra deae saepta soluti vagabantur. Quasi furtum animadvertisset, pallio pertinaciter adhaerebat.

Neque tamen eum ferire ausi sunt, ne clamores vehementiores tolleret. Subito ira eius deferbuit, et iuxta eos pariter cursitabat corpore vacillans, bracchiis longis dependentibus. Deinde ad saepimentum uno saltu in palmam prosiliit.

Postquam ultimum saeptum excesserunt, ad Hamilcaris palatium contenderunt; iam enim Spendius intellegebat se Mathonem ab hoc proposito avertere frustra conaturum.

Per viam Coriariorum, per Muthumbalis forum, per Forum Holitorium et per compitum Cynasyn incesserunt. Ad parietis angulum vir quidam recessit, fulgore rei per tenebras praetereuntis exterritus.

«Zaimphum abde!» inquit Spendius.

Alii quoque eis obviam venerunt, sed ipsi non sunt conspecti.

Tandem Megarensia aedificia agnoverunt.

Pharus retro in summo scopulo aedificatus ingenti rubore caelum illustrabat; umbra vero palatii, cui complures superpositae erant areae, in hortos tamquam immanis pyramis proiciebatur. Per saepem ziziphorum intraverunt, ramis pugionum ictibus praecisis.

Omnia adhuc convivii mercennariorum vestigia servabant. Saepimenta fracta, rivuli exsiccati, ergastuli fores patefactae erant. Nullus circa culinas aut cellas apparuit. Mirabantur silentium, quod interdum elephanti compedibus moti rauco spiritu et crepitatio phari, in quo rogus ex aloe ardebat, interrumpebant.

Matho tamen identidem repetebat:

«Ubi est? Eam videre volo! Duc me ad illam!»

«Insania est!» dicebat Spendius. «Clamabit; servi concurrent; tu, quamvis potens sis, peribis!»

Sic ad scalam rostris navium ornatam pervenerunt. Matho caput sustulit et in summo quasi lumen aliquod lene ac tremulum fulgere sibi visum est. Spendius retinere eum conatus est; ille in gradus prosiluit.

Cum in ea loca redisset ubi eam ante viderat, memoria dierum interpositorum quasi deleta est. Modo inter mensas canebat; deinde evanuerat; atque inde assidue hanc ipsam scalam ascendere sibi videbatur. Caelum supra caput ignibus plenum, mare quoad oculus pervenire poterat patebat; quo altius ascendebat, eo maior circum eum vastitas pandebatur, nec tamen ascendere desinebat, mira illa facilitate qua in somniis moveri solemus.

Velum saxis adfricans leniter susurrabat, quo sonitu recens sua potestas ei in mentem redibat; tanta spe elatus quid ageret iam nesciebat, atque ipsa dubitatio eum timidum reddidit.

Interdum faciem quadratis foraminibus conclavium clausorum admovebat, in quibusdamque dormientes homines cernere sibi visus est.

Suprema contignatio, ceteris angustior, in summis areis velut tessera imposita erat. Hanc Matho lente circumivit.

Lumen lacteum tabellas talci, quibus parvae muri fenestrae oppilatae erant, implebat; quae per aequales ordines dispositae in tenebris margaritarum ordinibus similes erant. Rubram ianuam nigra cruce insignem agnovit. Cor vehementius palpitare coepit. Fugere cupiebat. Ianuam impulit; aperta est.

Lucerna in modum navis longae fabricata in remoto cubiculi loco pendula ardebat; tresque radii e carina argentea emissi in altis parietum tabulatis tremulabant, quae rubra pictura nigris fasciis distincta erant. Tectum ex trabeculis constabat, in quarum nodis inter aurum amethysti topaziique fulgebant.

Ad duo longiora cubiculi latera lectus perhumilis e candidis loris contextus porrigebatur; supra illum fornices conchis similes in crassitudine parietis aperiebantur, e quibus vestium aliquid exundans usque ad terram pendebat.

Gradus ex onychino lapide labrum ovale cingebat; tenuissimae soleae e serpentis pelle una cum urceolo alabastrino ad marginem relictae erant. Ultra vestigium pedis madidi apparebat. Suavissimi odores per aerem diffundebantur.

Matho pavimentum auro, concharum margaritiferarum nitore vitroque insertum leviter calcabat; et quamquam solum exquisitissime politum erat, pedes suos velut in harenas subsidere sentiebat.

Post lucernam argenteam quadratam quandam caerulei coloris superficiem animadverterat, quattuor funibus sursum ductis in aere suspensam; ad eam dorso incurvo oreque aperto accedebat.

Alae phoenicopterorum ramis corallii nigri praefixae inter purpureos pulvinarios, strigiles testudineas, capsas cedrinas spatulasque eburneas iacebant. In cornibus antiloparum anuli et armillae infixae erant; vasa fictilia autem in muri rima super arundineo crate aura refrigerabantur. Saepius pedibus offendit, quod pavimentum inaequales altitudines habebat, quasi complura conclavia alterum alteri succederent.

In extremo cubiculi loco argentei cancelli stragulum floribus pictis respersum cingebant. Tandem ad pendentem lectum pervenit, iuxta scamnum ebeninum quo adscendi poterat.

Lux in margine subsistebat; umbra velut grande aulaeum unum tantum rubrae culcitae angulum ostendebat, simul extremitatem parvi pedis nudi ad talum appositi. Matho lucernam quam lenissime adtraxit.

Dormiebat illa, una manu genam subnixa, altero bracchio explicato. Crines tortis cincinnis tam large circumfusi erant ut super nigras pennas cubare videretur; candida autem et ampla tunica mollibus plicis ad pedes usque descendebat, corporis flexus secuta. Sub semiclusis palpebris aliquid oculorum cernebatur.

Aulaea recta pendentia tenuem caeruleum aerem circa eam claudebant; respirationis eius motus, ad funes delatus, eam quasi in aere suspensam leniter agitare videbatur. Culex longus circumvolans stridebat.

Matho immotus argenteam naviculam porrecta manu sustinebat; subito conopeum ignem cepit, uno momento consumptum est, et Salammbô experrecta est.

Ignis sua sponte iam exstinctus erat. Illa nihil dicebat. Lucerna magnas undas lucis in tabulatis trepidare faciebat.

«Quid est?» inquit.

Ille respondit:

«Velum deae est!»

«Deae velum!» exclamavit Salammbô.

Tum utroque pugno innixa, tota tremebunda ex lecto se protendebat. Ille perrexit:

«Pro te illud ex intimis penetralibus abstuli! Aspice!»

Zaimphum undique radiis splendens coruscabat.

«Meministine?» dicebat Matho. «Noctibus in somnis mihi apparebas; at tacitum oculorum tuorum imperium non intellexeram!»

Illa alterum pedem in ebeninum scabellum posuit.

«Si intellexissem, statim accurrissem; exercitum reliquissem; Carthagine non excessissem. Ut tibi parerem, per Hadrumeti specum ad umbrarum regnum descenderem!... Ignosce! Tamquam montes dies meos premebant; et tamen vis quaedam me trahebat! Ad te pervenire conabar! Nisi dii mihi adfuissent, num umquam ausus essem?... Eamus! Mecum venias necesse est! Sin nolueris, ego hic manebo.

Quid enim mea refert?... In spiritu oris tui animam meam merge! Labra mea manus tuas osculando conterantur!»

«Sine me videre!» dicebat illa. «Propius! Propius!»

Aurora oriebatur, et tabellae talci in parietibus colore vinoso replebantur. Salammbô quasi deficiens pulvinaribus lecti innitebatur.

«Amo te!» clamabat Matho.

Illa balbutivit:

«Illud mihi da!»

Atque propius inter se accedebant.

Semper progrediebatur illa, candida veste longa humum verrente induta, oculis magnis in velum defixis.

Matho eam contemplabatur, capitis splendore percussus; atque zaimphum ad eam protendens complexu suo eam iam circumdare conabatur. Illa bracchia expandebat. Subito constitit; ambo aperto ore mutuo se intuebantur.

Quid ille peteret non intellegens, horrore correpta est. Tenuia eius supercilia sursum trahebantur, labra discedebant; tota tremebat. Tandem unam e pateris aeneis, quae in angulis rubrae culcitae pendebant, percussit et exclamavit:

«Auxilium! Auxilium! Apage, sacrilege, sceleste, maledicte! Ad me, Taanach, Kroum, Ewa, Micipsa, Schaoul!»

Subito Spendii vultus pavens inter fictiles urceos in muro comparuit, et verba haec emisit:

«Fuge! Iam adcurrunt!»

Ingens tumultus gradus concutiens exortus est; turba virorum mulierum, ministrorum servorumque, venabulis, fustibus gravibus, cultris, pugionibus armata in cubiculum irrupit. Viso viro indignatione quasi stupuerunt; ancillae funebres ululatus edebant, eunuchorum facies sub nigra cute pallescebant.

Matho post argenteos cancellos stabat; zaimpho involutus quasi sidereus quidam deus toto caelo circumdatus videbatur. Servi in eum ruituri erant; illa prohibuit.

«Nolite eum tangere! Pallium deae est!»

In angulum recesserat; sed rursus passum ad eum fecit et nudum bracchium porrigens:

«Maledictus sis qui Tanitidem rapuisti! Odium, ultio, caedes, dolor te maneant! Gurzil, proeliorum deus, te dilaceret! Mastiman, mortuorum deus, te strangulet! Et Alter, cuius nomen effari nefas est, te exurat!»

Matho clamorem edidit quasi gladio confossus. Illa identidem repetebat:

«Abi! Abi!»

Servorum multitudo se divisit, et Matho capite demisso per medium eorum lente transiit; in limine constitit, quod zaimphi fimbria uni ex aureis stellis pavimento insertis haeserat. Illam subito umero iactato eripuit, atque gradus descendit.

Spendius, e solario in solarium prosiliens, saepes et rivulos transiliendo, ex hortis effugerat. Ad radices phari pervenit. Ibi muro nemo praeerat, adeo rupes aditu difficilis erat. Usque ad extremum processit, supinus se deposuit et pedibus praemissis per totam rupem deorsum delapsus est; tum ad Sepulcrorum promunturium natando pervenit, longissimo circuitu per salsam paludem iter fecit, et vespere ad barbarorum castra rediit.

Sol ortus erat; Matho autem, leonis discedentis instar, per vias descendebat, horrendis oculis circumspiciens.

Confusa quaedam fama ad aures eius perveniebat. A palatio orta erat, atque procul ad arcem renovabatur. Alii aerarium rei publicae ex Molochi templo direptum esse dicebant; alii de sacerdote interfecto narrabant. Alibi barbari in urbem penetrasse credebantur.

Matho, qua ratione saeptis exiret ignorans, recto itinere procedebat. Conspectus est; clamor exortus est. Omnes intellexerant: stupor primum, deinde immensa ira animos invasit.

Ab imis Mappalibus, ex arcis iugis, ab hypogaeis, a lacu, turba undique concurrebat. Patricii palatia, mercatores tabernas relinquebant; matres liberos deserebant; gladii, secures, fustes rapiebantur; sed idem impedimentum quod Salammbonem retinuerat illos quoque sistebat. Quomodo velum recuperarent? Ipsum videre scelus erat; deorum naturae particeps erat, et eius tactus mortem afferret.

In templorum vestibulis sacerdotes desperantes brachia contorquebant. Equites Sacrae Legionis passim huc illuc equitabant; in domorum tecta, solaria, colossorum umeros, navium malos ascendebatur. Ille tamen procedebat; singulis passibus simul ira et terror crescebant. Viae adventanti vacuabantur, et velut torrens hominum fugientium utrimque usque ad summos muros redundabat.

Ubique nihil nisi oculos ad eum devorandum late apertos, dentes crepitantes, pugnos intentos cernebat; et Salammbonis dirae, aliis atque aliis vocibus repetitae, circumsonabant.

Subito longa sagitta sibilavit, deinde altera; saxa etiam stridendo transvolabant; at iactus prave directi, quod omnes zaimphum attingere timebant, supra caput eius praeteribant. Praeterea velo pro scuto utebatur, id nunc a dextra, nunc a sinistra, ante se, post tergum protendens; neque quisquam dolum excogitare poterat. Ipse celerius incedebat, apertas vias petens; sed funibus, plaustris, laqueis obstruebantur, et ad singulos flexus retrocedere cogebatur.

Tandem in Chammonis forum devenit, ubi Baleares perierant. Matho substitit, tam pallidus quam qui mortem iam ante oculos habet. Nunc certe periisse videbatur; multitudo manibus plaudebat.

Ad portam magnam clausam cucurrit. Altissima erat, ex robore solido facta, clavis ferreis instructa atque aere duplicata. Matho in eam impetum fecit. Populus prae gaudio saltabat, cum eius iram inanem cerneret; tum ille soleam exuit, in eam despuit, et immobilia portae ostia velut alapis percussit. Universa urbs ululavit. Veli iam obliti erant, eumque contrituri videbantur. Matho oculos vastos incertosque in multitudinem circumtulit.

Tempora ei tam vehementer pulsabant ut paene sensu careret; torpore velut ebriorum occupabatur. Subito longam catenam vidit, qua machina libramenti portae movebatur. Uno saltu eam comprehendit, bracchia intendens, pedibus obnixus; tandem ingentes valvae aliquantum patuerunt.

Ubi foras egressus est, magnum zaimphum a collo detraxit et quam altissime super caput sustulit. Textile marino vento suspensum in sole refulgebat coloribus, gemmis deorumque imaginibus distinctum. Matho ita gestans universam planitiem ad militum tabernacula usque transiit, dum populus e muris prospectans Carthaginis fortunam simul cum eo discedere intuebatur.

CAPUT SEXTUM

HANNO

«Eripere eam debui!» inquit vespere Matho ad Spendium. «Corripere, e domo abstrahere oportebat. Nemo quicquam adversus me audere potuisset!»

Spendius eum non audiebat. Supinus iacebat, suavissime requiescens iuxta magnam urnam aqua mulsa plenam, in quam identidem caput demittebat, quo largius biberet.

Matho rursus:

«Quid agendum est? Qua ratione Carthaginem redibimus?»

«Nescio,» respondit Spendius.

Illa animi immutabilitas Mathonem exasperabat; exclamavit:

«At tua culpa est! Tu me abripis, tum deseris, ignave! Cur tibi paream? Dominumne te meum esse putas? Ah, leno, serve, servi fili!»

Dentibus stridebat latamque manum in Spendium tollebat.

Graecus nihil respondit. Lucerna fictilis ad tentorii malum leniter ardebat, ubi zaimphum inter arma suspensa fulgebat.

Subito Matho cothurnos induit, thoracem ex laminis aeneis fibulis adstrinxit, galeam sumpsit.

«Quo vadis?» quaesivit Spendius.

«Illuc redeo! Dimitte me! Eam reducam! Si qui occurrerint, eos velut viperas conteram! Occidam illam, Spendi!»

Iteravit:

«Ita vero! Eam interficiam! Videbis: interficiam!»

Spendius, qui aures intenderat, zaimphum repente detraxit atque in angulum proiecit, vellera desuper cumulans. Murmur vocum auditum est, faces micuerunt; ingressus est Narrhavas, viginti fere viris comitatus.

Palliis laneis candidis induti erant; longos pugiones, monilia coriacea et inaures ligneas gerebant, calceamentis e pellibus hyaenarum utebantur; in limine constiterant, lanceis innixi velut pastores requiescentes.

Narrhavas ceteris omnibus pulchritudine praestabat; bracchia eius gracilia loris margaritis ornatis cingebantur; aureus circulus, qui amplum capitis velamen continebat, pinnam struthionis post umerum pendentem sustinebat; perpetuus risus dentes ostendebat; oculi tamquam sagittae acuti videbantur,

totusque eius habitus vigilantiam quandam cum levitate coniunctam prae se ferebat.

Se ad mercennarios accessisse professus est, quoniam res publica iam diu regno suo minaretur. Quare barbaris opem ferre sua interesse, atque se illis etiam usui esse posse.

«Elephantos vobis dabo, quorum plena sunt nemora mea, vinum, oleum, hordeum, palmulas, picem et sulphur ad oppugnationes, peditum viginti milia equorumque decem milia. Te autem, Matho, potissimum adloquor, quod zaimphi possessione primum in exercitu locum adeptus es.»

Addidit:

«Praeterea veteres amici sumus.»

Matho Spendium intuebatur, qui in pellibus ovillis sedens audiebat, exiguis capitis motibus assentiens. Narrhavas loquebatur; deos testabatur, Carthagini dira imprecabatur. Inter maledicta iaculum fregit. Tum cuncti eius comites magnum ululatum una sustulerunt, atque Matho eadem ira abreptus societatem se accipere exclamavit.

Taurus albus et ovis nigra adducti sunt, alter diei alter noctis imago. Ad marginem foveae iugulati sunt; ubi sanguine impleta est, bracchia in eam demerserunt. Tum Narrhavas palmam pectori Mathonis imposuit, Matho vicissim pectori Narrhavae suam. Eandem cruore notam in tentoriorum linteo repetiverunt. Reliquam noctem epulando egerunt, reliquias carnium una cum pellibus, ossibus, cornibus ungulisque cremaverunt.

Ingens clamor Mathonem salutaverat, cum redisset deae velum ferens; etiam qui Chananearum caerimoniarum expertes erant, obscuro animi fervore numen quoddam advenisse senserant. Zaimphum eripere nemo vel cogitavit: arcana ratio qua id adeptus erat barbarorum animis satis erat ad iustam possessionem comprobandam. Sic Africanae stirpis milites sentiebant; ceteri, quibus odium minus vetus erat, quid statuerent ignorabant.

Si naves habuissent, statim discessissent.

Spendius, Narrhavas, Matho nuntios ad omnes Punicae dicionis tribus miserunt.

Carthago hos populos conficiebat: vectigalia immensa exigebat; morae atque ipsa murmura vinculis, securi aut cruce puniebantur. Quae rei publicae placerent colere, quae postularet praestare cogebantur; nemini arma possidere licebat; ubi pagi rebellaverant, incolae venibant; praefecti velut torcularia aestimabantur, quantum ex populis exprimere possent.

Deinde ultra regiones Carthaginis imperio proxime subiectas socii habitabant, qui exiguum tantum tributum pendebant; post socios vagabantur Nomades, quos in illos immitti licebat. Hac ratione segetes semper uberes

erant, equorum armenta magna arte curabantur, plantationes magnificae. Cato ille senex, agriculturae servorumque peritissimus, post annos duos et nonaginta haec admiratus est; nec vox illa mortifera quam Romae iterare solebat aliud erat quam avarae invidiae exclamatio.

Ultimo bello iniuriae atque exactiones adeo creverant ut paene omnes Libyae civitates Regulo se tradidissent. Quae ut punirentur, ab eis mille talenta, viginti milia boum, trecenti sacci pulveris aurei, ingens frumenti copia in antecessum imperata erant; principes autem tribuum aut crucibus adfixi aut leonibus obiecti.

Maxime vero Tunes Carthaginem oderat! Ipsa matre urbe antiquior magnificentiae eius ignoscere non poterat; contra moenia in caeno prope aquam quasi fera venenata procumbens eam intuebatur. Nec deportationes nec caedes nec pestilentiae eam debilitabant. Archagathum, Agathoclis filium, foverat. Ibi statim qui rebus immundis vescebantur arma invenerunt.

Nondum nuntii profecti erant, cum per provincias laetitia universalis exarsit. Nihil opperientes procuratores domorum et rei publicae magistratus in balneis strangulaverunt; vetera arma e speluncis, ubi occultabantur, protulerunt; e vomeribus gladios fabricarunt; pueri ad ianuas iacula acuerunt, mulieres monilia, anulos, inaures, quicquid ad Carthaginem delendam prodesse posset, tradiderunt.

Omnes aliquid conferre cupiebant. Fasciculi hastarum per vicos velut messium manipuli cumulabantur. Pecora pecuniamque miserunt. Matho stipendii reliqua mercennariis celeriter persolvit; hoc autem Spendii consilium effecit ut Matho summus barbarorum imperator, quem schalischim appellabant, eligeretur.

Simul subsidia virorum undique confluebant. Primum homines indigenae stirpis apparuerunt, tum servi agrorum. Aethiopum agmina itinere intercepta atque armata sunt; mercatores quoque, qui Carthaginem veniebant certioris lucri spe, barbaris se immiscuerunt. Magnae catervae sine intermissione adveniebant; ex arce exercitum augeri conspicere licebat.

In aquaeductus suggestu Sacrae Legionis custodes excubabant; iuxta eos certis intervallis aeneae cupae stabant, in quibus undae asphalti ferventis aestuabant. Infra in planitie ingens turba tumultuabat. Dubii stabant, illa difficultate tacti quam barbaris occursus murorum semper adfert.

Utica et Hippo-Zarytus societatem recusaverunt. Utraque sicut Carthago colonia Phoenicia erat, sui iuris, atque foederibus a republica initis singulas cautiones ad distinctionem sui recipi curaverat. Nihilo minus potentioris sororis auctoritatem verebantur, quae eas tuebatur, nec credebant barbarorum

multitudinem eam vincere posse; quin potius illos deletum iri. Neutri parti favere et quiete vivere cupiebant.

Situs tamen illarum urbium prorsus necessarius erat. Utica, in extremo sinu posita, commoda erat ad externa subsidia Carthaginem transmittenda. Etiamsi sola Utica caperetur, Hippo-Zarytus, sex horis longius per litus distans, eius vicem expleret, atque sic frumento commeatuque adiuta mater urbs expugnari non posset.

Spendius obsidionem protinus incipiendam censuit; Narrhavas obstitit: prius ad fines procedendum esse. Id veterani, id Matho ipse sentiebant. Constitutum est igitur ut Spendius Uticam, Matho Hippon-Zarytum oppugnaret; tertium agmen, Tuneti innixum, Carthaginis campum teneret: id negotium Autharito mandatum est. Narrhavas in regnum suum redire, elephantos inde adducere, deinde equitatu vias perlustrare debebat.

Huic sententiae mulieres magno clamore reclamaverunt, quippe quae ornamenta Punicarum matronarum concupiscerent. Libyes quoque conquesti sunt: adversus Carthaginem vocati erant, nunc illinc exercitus discedebat. Soli fere milites profecti sunt. Matho socios suos cum Hiberis, Lusitanis, viris occidentis atque insularum regebat; quicumque autem Graece loquebantur, Spendium propter eius ingenium ducem petiverant.

Magna fuit omnium admiratio, cum exercitum subito moveri viderunt. Longo deinde agmine sub Arianae monte in via Uticensi secundum mare porrectus est; pars ante Tunetem mansit; reliquum agmen disparuit, deinde in adversa sinus ora ad silvae limitem rursus apparuit atque in eam penetravit.

Octoginta milia hominum fortasse erant. Duae urbes Tyrii generis resistere non possent; inde ad Carthaginem redirent. Iam magnum agmen urbem premebat, infimum isthmum obtinens; brevi fame periret, quoniam sine provinciarum subsidiis sustentari non poterat: cives enim, secus ac Romae, tributa non pendebant. Consilii publici prudentia Carthagini deerat. Perpetua lucri cupiditas illam providentiam prohibebat, quam excelsiores cupiditates afferunt.

Velut navis longa in Libyca harena ancoris firmata labore magno ibi consistebat; nationes undique sicut fluctus circumfremebant, et levissima tempestas ingentem machinam quatiebat.

Aerarium bello Romano et omnibus quae inter mercennariorum mercedes paciscendum profusa aut amissa erant exhaustum erat. At militibus opus erat, neque ullum imperium rei publicae fidebat! Ptolemaeus paulo ante duo milia talentorum ei negaverat. Praeterea raptus veli animos frangebat; Spendius hoc bene providerat.

Sed populus, qui se odio habitum sentiebat, pecuniam deosque suos arcte pectori adstringebat; amor etiam patriae ipso rei publicae ordine alebatur.

Primum potestas penes omnes erat, nullo tamen satis potente ut eam solus raperet. Privata debita publica habebantur; Chananearum stirpium viris mercatura soli concessa erat; et praedationis quaestus usurarum lucro cumulando, terras, servos, pauperes acerbe premendo, ad opes interdum perveniebatur.

Solae divitiae omnes magistratus aperiebant; quamquam potentia pecuniaque in eisdem familiis permanebant, paucorum dominatio tolerabatur, quod ad eam aliquando perventuros se quisque sperabat.

Negotiatorum sodalitates, in quibus leges conficiebantur, aerarii inspectores eligebant; hi munere deposito centum viros in Seniores legebant; id collegium a Magno Conventu, omnium divitum communi concilio, pendebat. Duo autem sufetes, regiae potestatis reliquiae consulibus inferiores, e duabus diversis familiis eodem die deligebantur. Variis inter se odiis dissidebant, ut mutuo debilitarentur.

De bello deliberare eis non licebat; et ubi victi erant, Magnum Concilium eos cruci adfigebat.

Ita Carthaginis robur a Syssitis emanabat, id est a magno quodam atrio media in Malqua sito, eo loco ubi primam Phoenicum nautarum naviculam appulisse fama ferebat, cum mare inde multum recessisset. Illic erat series cellarum prisca structura distinctarum, truncis palmarum et angularibus saxeis compositis; intervallis inter se dividebantur, ut singulae sodalitates separatim reciperentur.

Divites ibi per totum diem stipati sedebant, sua rei publicaeque negotia disceptantes, a pipere comparando usque ad Romam delendam.

Ter singulis lunis lectos in altam aream patentem iuxta atrii murum efferri iubebant; atque ab inferiore loco spectantibus in aere discumbere videbantur, sine cothurnis palliisque, digitis adamantibus ornatis per cibos vagantibus, magnis inauribus inter urceos pendentibus, corpulenti omnes, pingues, seminudati, laeti, ridentes sub caelo sereno edentes, velut grandes squalos in mari ludentes.

Nunc vero sollicitudinem celare non poterant, adeo pallidi erant. Multitudo eos ad ianuas exspectabat atque usque ad domos comitabatur, ut aliquid novi exsculperet. Velut tempore pestilentiae omnes aedes claudebantur; viae populis implebantur, dein repente evacuabantur; alii ad arcem ascendebant, alii ad portum currebant; Magnum Concilium singulis noctibus habebatur.

Tandem populus in Chammonis forum convocatus est, et res Hannonis arbitrio mandari placuit, illius qui Hecatompylon expugnaverat.

Vir erat religiosus, callidus, in Africae incolas immitis, vere Carthaginiensis. Reditus eius Barcarum reditibus pares erant; nemo tanta rerum administrandarum peritia praeditus erat.

Omnes cives idoneos in militiam conscribi iussit, catapultas in turribus collocavit, armorum commeatus nimios imperavit, quin etiam quattuordecim longas naves quarum nihil opus erat aedificari praecepit; cuncta diligenter in tabulas referenda esse voluit. Ad armamentarium, ad pharum, ad thesauros templorum gestari se iubebat; perpetuo ingens eius lectica apparebat, quae per gradus arcis ascendens huc illuc vacillabat.

Noctu in domo sua, cum somnum capere non posset, ut ad pugnam sese pararet, exercendi exercitus praecepta truculenta voce ululabat.

Nimio metu omnes fortes fiebant. Divites a primo gallorum cantu secundum Mappales in aciem consistebant; vestibus subductis hastam tractare discebant. Sed magistris carentes inter se iurgabantur; anhelantes tumulis insidentes requiescebant, deinde rursus exercebantur. Nonnulli etiam certa victus ratione se cohibebant.

Alii putantes multum edendum esse ad vires comparandas ingurgitabantur; alii corporis mole impediti ieiuniis se macerabant, ut graciles fierent.

Utica iam saepe Carthaginis auxilia imploraverat. Hanno tamen ire nolebat, dum ultima etiam machinarum bellicarum ferrea iunctura deerat. Tres insuper menses consumpsit centum duodecim elephantos intra moenia habitantes instruendo; hi Regulum vicerant, et populus eos diligebat; illis tam veteribus amicis satis honoris haberi numquam poterat.

Hanno laminas aeneas quibus elephantorum pectora muniebantur denuo conflari iussit, dentes auro indui, turres dilatari, phaleras e purpura pulcherrima confici, gravissimis fimbriis praetextas.

Postremo, cum elephantorum rectores Indi appellarentur (a primis fortasse qui ex India venerant), omnes more Indico vestiri imperavit: fascia videlicet candida circa tempora convoluta et brevi femorali e bysso, cuius transversae plicae velut duae conchae valvae coxis impositae videbantur.

Authariti exercitus ante Tunetem manebat. Post murum ex limo lacus exstructum latebat, cuius summum spinosa virgulta muniebant.

Afri passim in altis sudibus horrendas figuras statuerant, effigies hominum ex avium pinnis aut capitibus thoum serpentiumve compositas, quae ad hostem terrendum hiante ore spectabant; tali auxilio se invictos existimantes barbari saltabant, luctabantur, res manu alternatim iactando ludebant, persuasum habentes Carthaginem mox perituram. Quivis alius praeter Hannonem facile hanc multitudinem pecoribus feminisque impeditam oppressisset.

Praeterea nullam disciplinae militaris rationem intelligebant; Autharitus spe deiectus nullum iam exercitium ab eis exigebat.

Illi, cum ipse transiret magnis oculis caeruleis volventibus, semet subtrahebant. Tum cum ad lacum pervenisset, sagum ex pelle phocae detrahebat, restem qua longi rufi capilli ligabantur solvebat, eosque aquae immergebat. Paenitebat eum quod non una cum duobus milibus Gallorum e templo Erycis ad Romanos transfugisset.

Saepe medio die sol repente radios amittebat. Tum sinus et altum mare instar liquefacti plumbi immota videbantur. Nubes fusci pulveris, in altum velut murus erecta, turbine ruens advolabat; palmae incurvabantur, caelum evanescebat, saxa in tergis animalium resultare audiebantur; Gallus autem labris ad foramina tentorii admotis lassitudine maeroreque anhelabat.

Odorem pascuorum autumnalibus matutinis, nives in floccos solutas, mugitus urorum caligine perditorum animo repetebat; oculis clausis focos longarum casarum paleis tectarum procul in paludibus inter silvarum penetralia tremere sibi videbatur.

Alii quoque patriam desiderabant, quamquam non tam longe ab ea aberant. Captivi Carthaginienses trans sinum in Byrsae clivis aulaea domorum suarum in atriis extensa distinguere poterant. Sed vigiles circa eos perpetuo ambulabant; omnes eidem catenae adnexi erant. Singuli collari ferreo premebantur; multitudo eos spectandi numquam satiabatur.

Mulieres pueris ostendebant pulchras illorum vestes laceratas, quae ex emaciatis membris pendebant.

Quotiens Autharitus Gisconem cernebat, recordatio iniuriae furorem movebat; eum occidisset, nisi Narrhavae iure iurando obligatus esset. Tum in tabernaculum redibat, mixturam hordei et cumini bibebat, donec ebrietate sensum amitteret; deinde sub pleno sole expergiscebatur, siti horribili exustus.

Interea Matho Hippon-Zarytum obsidebat.

Sed urbs lacu cum mari coniuncto muniebatur. Triplicem murorum ambitum habebat; in collibus qui ei imminebant murus turribus instructus porrigebatur. Numquam Matho talibus operibus praefuerat. Praeterea Salammbonis cogitatio mentem eius obsederat; eius pulchritudinis voluptates animo fingebat, tamquam ultionis delicias, quarum cogitatione superbia efferebatur. Desiderium eam rursus videndi acre, furiosum, perpetuum erat.

Quin etiam se legatum ad colloquium ultro offerre cogitavit, sperans se, si intra Carthaginem receptus esset, ad eam perventurum. Saepe signum oppugnationis dari iubebat et, neminem exspectans, in aggerem qui in mare exstruebatur impetu ferebatur. Saxa manibus evellere, cuncta evertere, caedere, gladium passim infigere.

Barbari confertim ruebant; scalae ingenti fragore frangebantur, magnae virorum moles in aquam decidebant, quae fluctibus cruentis contra moenia resiliebat. Tandem tumultus languescebat, militesque discedebant ut denuo inciperent.

Matho extra tabernacula sedere solebat, faciem cruore respersam brachio detergere, atque ad Carthaginem conversus horizontem intueri.

Ante eum inter oleas, palmas, myrtos platanosque duo lati lacus palustres patebant, qui alium lacum adtingebant cuius fines oculis non percipiebantur. Post unum montem alii montes surgebant, et in medio immenso lacu insula tota nigra pyramidis instar eminens stabat.

Ad laevam, in extremo sinu, arenae cumuli grandes flaventesque velut fluctus repente consopiti videbantur; mare vero, aequum tamquam pavimentum e lapide lazuli, sensim ad ipsum caeli marginem ascendebat.

Agri viriditas quibusdam locis longis flavescentibus maculis occultabatur; siliquae ceratoniae velut corallii bullae micabant; pampini e summis sycomoris demittebantur; aquae murmur audiebatur; alaudae cristatae saltabant, et ultimi solis ignes testudinum e harundinibus ad auram hauriendam exeuntium testas inaurabant.

Matho alta suspiria trahebat. Pronus humi procumbebat, ungues terrae infigebat ac flebat; miserum, invalidum, desertum se sentiebat. Numquam eam possessurus erat. Ne urbem quidem capere poterat.

Noctu solus in tabernaculo zaimphum contemplabatur. Quid sibi proderat illa deorum res? Dubitationes animum barbari subibant. Mox contra videbatur illi deae vestimentum a Salammbone pendere, partemque animi eius tenuiorem halitu in eo fluctuare; manibus tractabat, odorabatur, vultum in illud immergebat, singultans osculabatur; humeris se eo operiebat, ut sibi illuderet et apud eam esse crederet.

Nonnumquam improviso effugiebat, dormientes milites palliis involutos transiliebat, equum conscendebat, atque post duas horas Uticae in Spendii tentorio versabatur.

Primum de obsidione agebat; sed eo tantum consilio venerat, ut Salammbonem commemorando dolorem levaret. Spendius eum ad prudentiam hortabatur:

«Expelle ex animo istos dolores, quibus mens tua foedatur! Antea parebas; nunc exercitui imperas; et, si Carthago non capietur, saltem provinciae nobis concedentur, reges erimus!»

Sed cur zaimphi possessio victoriam eis non pariebat? Ex Spendii sententia exspectandum erat.

Matho existimare coepit velum ad solos Chananearum stirpis viros pertinere; barbaro suo acumine secum reputabat: «Ergo zaimphum mihi nihil proderit; sed cum illi eo carent, nec illis quicquam proderit.»

Deinde religio quaedam eum turbavit. Metuebat ne Aptoucnum, Libyum deum, adorans Molochum offenderet; timide a Spendio quaesivit utri ex duobus hominem immolare praestaret.

«Sacrifica nihilominus!» inquit ridens Spendius.

Matho, cui talis neglegentia incomprehensibilis erat, suspicabatur Graecum aliquod numen sibi proprium habere, de quo tacere vellet.

In his barbarorum exercitibus omnium gentium religiones, velut ipsae gentes, conveniebant; alieni quoque dii observabantur, quod etiam illi terrorem iniciebant. Multi peregrinas caerimonias patriis ritibus addebant.

Etsi sidera non colebant, tamen cuidam constellationi noxiae aut salutari sacrificabant; amuletum ignotum, in periculo casu repertum, deus fiebat; interdum nihil praeter nomen, nomen solum erat, quod identidem repetebant, ne quid significaret quidem quaerentes.

At cum tot templa direpuissent, tot nationes caedesque vidissent, multi tandem nihil praeter fatum mortemque pro vero habebant; singulis vesperis ferarum placiditate in somnum ibant. Spendius in Iovis Olympii simulacra spuisse potuisset; tamen in tenebris clara voce loqui timebat, nec umquam praetermittebat quin cotidie primum dextrum pedem calcearet.

Ante Uticam longam quadratamque aggeris molem exstruebat. Sed quanto illa altius surgebat, tanto etiam muri munimentum crescebat; quod hi everterant, illi paene statim restituebant. Spendius militibus parce utebatur, consilia animo versabat; dolos, quos per peregrinationes narrari audierat, recordari conabatur. Cur Narrhavas non redibat? Omnium animi sollicitudine premebantur.

Hanno apparatum suum confecerat. Nocte sine luna elephantos militesque ratibus per Carthaginiensem sinum transvectos esse iussit. Deinde Aquarum Calidarum montem circumierunt, ut Autharitum vitarent, atque tanta tarditate processerunt ut, cum sufes sperasset se prima luce barbaros improvisos oppressurum, demum tertio die pleno sole advenirent.

Utica ab oriente planitiem habebat ad magnam Carthaginis paludem porrectam; post eam vallis in angulum rectum descendebat, inter duos humiles montes qui repente desinebant inclusa. Barbari longius ad laevam castra posuerant, ut portum clauderent; in tentoriis dormiebant, nam illo die utraque pars pugnae lassitudine quiescebat, cum Carthaginiensium exercitus post flexum collium apparuit.

Funditores e calonibus in alis dispositi erant. Prima acies Sacrae Legionis custodes complectebatur, squamatis aureis loricis indutos, magnis equis sine iubis, sine pilis, sine auribus vectos; in media cuiusque equi fronte cornu argenteum eminebat, ut rhinocerotis similis esset. Inter turmas adulescentes parvis galeis tecti in utraque manu singula iacula fraxinea librabant; post eos longae gravis armaturae hastae procedebant.

Omnes hi mercatores quam plurimis armis sese oneraverant: nonnulli simul hastam, securim, clavam duosque gladios portabant; alii tamquam hystrices spiculis horrentes, bracchia a loricis e corneis laminis aut ferreis tabulis exstructis aegre diducebant.

Tandem altarum machinarum compages apparuerunt, carroballistae, onagri, catapultae, scorpiones, super vehicula a mulis et iugis quattuor boum tracta nutantes; exercitu latius explicato duces anhelantes huc illuc currebant, ut mandata ferrent, ordines coniungerent intervallaque servarent.

Seniores qui imperabant galeas purpureas gerebant, quarum splendidae fimbriae in cothurnorum loris implicabantur. Vultus minio passim illiti sub ingentibus galeis deorum simulacris superpositis micabant; scutis autem eboris marginibus gemmis consertis instructi quasi soles per aeneos muros transeuntes videbantur.

Carthaginienses ita graviter ac lente movebantur ut milites per ludibrium eos considere hortarentur. Clamabant se mox pingues eorum ventres evacuaturos, aurum cuti illitum excussuros, ferrum eis potandum daturos.

In summo malo ante Spendii tentorium erecto viridis panni laciniola apparuit: signum erat. Carthaginiensium exercitus ingenti tubarum, cymbalorum, tibiarum ex ossibus asinorum tympanorumque sonitu respondit. Iam barbari ultra vallum desiluerant; comminus, intra teli iactum, adversi steterunt.

Funditor Balearis unum passum processit, globulum fictilem funda imposuit, bracchium circumegit: eburneum scutum confractum est, statimque acies in se invicem commixtae sunt.

Graeci equos lancearum cuspidibus per nares pungendo in ipsos sessores supinos compulerunt. Servi, qui saxa mittere debebant, nimis grandia legerant: saxa prope ipsos cadebant. Pedites Poeni, cum longis gladiis caesim ferirent, latus dextrum nudabant.

Barbari per acies eorum irrumpentes pleno gladio trucidabant; per morientes cadaveraque offendebant, sanguine in ora resiliente paene excaecati. Confusa haec congeries hastarum, galearum, loricarum, gladiorum membrorumque circum se vertebatur, nunc dilatata nunc contracta motibus quasi nervorum recurrentibus.

Carthaginiensium cohortes latius latiusque disrumpebantur, machinae e sabulo emergere non poterant; tandem lectica sufetis, ingens illa crystallinis ornamentis pendentibus distincta, quae ab initio inter milites velut navicula fluctibus iactata conspiciebatur, subito velut fluctibus mersa est. Num mortuus erat? Barbari soli in loco pugnae videbantur.

Pulvis circa eos subsidere coeperat et carmen iam intonabant, cum ipse Hanno elephantum insidens apparuit. Capite nudo sub umbella byssina erat, quam ater minister post eum sustinebat. Monile caeruleis laminis distinctum in flores tunicae nigrae resiliebat; ingentia bracchia circulis adamantinis premebantur; ore aperto vastam hastam iactabat, cuius apex velut lotos efflоruerat et speculo clarius fulgebat.

Continuo terra contremuit; barbari viderunt cunctos Carthaginis elephantos una acie advolare, dentibus inauratis, auribus caeruleo colore pictis, aere armatos, atque super coccineas phaleras turres coriaceas concutientes; in singulis turribus tres sagittarii magnum arcum intentum tenebant.

Milites vix arma sua tenebant; nullo ordine in aciem constiterant. Terror eos rigore quodam occupavit; incerti haeserunt.

Iam e summis turribus iacula, sagittae, falaricae, pondera plumbea in eos iaciebantur; quidam ut conscenderent phalerarum fimbrias manibus apprehendebant. Cultris manus illis praecidebantur, atque supini in erectos gladios cadebant.

Hastae infirmiores frangebantur; elephanti per phalangas velut apri per herbam densam transibant. Vallorum sudes proboscidibus evellerunt, castra ab extremo ad extremum percurrerunt, tabernacula pectoribus prosternentes. Barbari omnes fugerant: in collibus se occultabant, qui vallem qua Poeni venerant circumcingebant.

Hanno victor ante Uticae portas constitit. Tuba cani iussit. Tres urbis iudices in summa turri inter pinnas munitionis apparuerunt.

Uticenses hospites adeo armatis instructos intra moenia recipere nolebant. Hanno iratus est; tandem eum cum paucis comitibus admittere consenserunt.

Viae elephantis nimis angustae inventae sunt: extra urbem relinquendi erant.

Ubi primum sufes urbem intravit, principes eum salutatum venerunt. In balnea vaporaria duci se iussit coquosque accersivit.

Post tres horas adhuc in oleo cinnamomi, quo pelvis impleta erat, immersus manebat; dum lavatur, in bubula pelle extensa linguas phoenicopterorum cum papaveris seminibus melle conditis edebat. Prope eum medicus Graecus, longa flava veste indutus immotus, balneum interdum refovendum curabat; duo pueri in gradus piscinae inclinati crura eius fricabant.

Corporis tamen cura rei publicae amorem non retardabat: epistulam Magno Concilio mittendam dictabat, et cum captivi modo adducti essent, quale poenae genus atrocius invenire posset secum reputabat.

«Siste!» inquit servo qui stans in concava manu scribebat. «Aliquot ex eis huc adduci iubete! Videre eos volo.»

Ex extremo conclavi, albicante vapore repleto cui faces rubras maculas iniciebant, tres barbari protrusi sunt: Samnis, Spartiates, Cappadox.

«Perge!» inquit Hanno.

«Laetamini, o lux Baalium! Sufes vester canes voraces delevit! Benedictiones rei publicae! Preces imperate!»

Captivos conspexit, atque risu prorupit:

«Ha! Ha! Fortissimi illi Siccenses! Non hodie tam magno clamatis! Ego sum! Agnoscitisne me? Ubi sunt gladii vestri? Quam terribiles profecto viri!»

Simul se occultare cupere simulabat, quasi eos timeret.

«Equos, mulieres, agros, magistratus, sacerdotia quoque poscebatis! Quidni? Agros vobis dabo, tales unde numquam exibitis! Novis omnino patibulis vos in matrimonium coniungam! Stipendium vestrum? Id plumbeis massis liquefactis in ora vestra infundetur! Et loca vobis optima atque altissima inter nubes attribuam, ut aquilis propiores sitis!»

Tres barbari promissis capillis pannisque operti eum intuebantur, nullo verborum intellectu. Genibus vulneratis funibus circumiectis capti erant; magnae catenae manibus innexae extremis partibus super pavimentum trahebantur. Hanno eorum immobilitate indignatus est.

«In genua! In genua! Thoes! Pulvis! Vermes! Stercora! Ne respondent quidem! Satis! Tacete! Vivos excoriate! Non, paulo post!»

Velut hippopotamus anhelabat oculosque circumvolvebat. Unguentum odoratum sub tanta corporis mole redundabat et squamis cutis adhaerens sub facibus eam roseam videri faciebat.

Rursus:

«Quattuor dies a sole gravissime adfecti sumus. In Macarae transitu muli quidam perierunt. Quamquam in tali loco, eximia fortitudo... Ah, Demonades, quantum patior! Lateres denuo calefaciantur, rubescant igni!»

Rastrorum fornacumque sonitus audiebatur; tus in magnis turibulis acrius fumabat; ministri qui corpus confricabant, omnino nudi sudore quasi spongiae madentes, massam e tritico, sulphure, vino nigro, lacte caniculae, murra, galbano styraceque confectam in articulos eius conterebant. Perpetua sitis eum urebat; sed vir flava veste indutus huic cupiditati non cessit et aureum poculum, in quo ius viperinum fumabat, porrigens:

«Bibe!» inquit, «ut vis serpentium sole genitorum in medullas ossium tuorum transeat; animum recipe, o deorum imago. Scis praeterea Esmunis sacerdotem circa Canem sidera saeva contemplari, a quibus morbus tuus oritur. Iam illa sidera pallescunt sicut maculae cutis tuae; nec hoc morbo moriturus es.»

«O ita est, nonne?» iterabat sufes; «non sum moriturus!»

Ex labris eius liventibus halitus foetidior quam ex cadavere exibat. Duo carbones ardere videbantur ubi oculi erant, superciliis iam carentes; congesta cutis aspera e fronte pendebat; aures duae a capite recedentes crescere incipiebant, rugaeque altae circa nares in semicirculos curvatae miram terribilemque feri cuiusdam speciem ei praebebant.

Vox vitiata rugitui similis erat. Aiebat:

«Forsitan recte dicis, Demonades? Enimvero complura iam ulcera coierunt. Validum me sentio. Ecce! Aspice ut edo!»

Non tam gulae quam ostentationis causa, ut sibi ipsi confirmaret se valere, caseo origanoque farcimina, pisces spinis exutos, cucurbitas, ostrea, cum ovis, armoracia, tubera, et aviculas verubus infixas vorabat. Captivos inter edendum intuens futuris eorum tormentis animo delectabatur. Siccam tamen recordabatur, omnisque dolorum ira in tres illos viros conviciis erumpebat.

«Ah, proditores! Ah, miseri, infames, exsecrandi! Et mihi contumelias intulistis, mihi, mihi sufeti! Officia sua, sanguinis sui pretium, ut aiunt! Ah, ita, sanguinem eorum! Sanguinem!»

Tum secum ipse loquebatur:

«Omnes peribunt! Nemo eorum venibit! Praestaret Carthaginem eos duci! Me viderent... sed num satis catenarum mecum tuli? Scribe: Mittite mihi... Quot sunt? Ite, Muthumbalem interrogate! I, sine misericordia! Manus omnes abscisas in corbibus mihi afferte!»

Sed clamores insoliti, simul rauci ac striduli, ultra Hannonis vocem et vasorum circum eum positorum strepitum in conclave perveniebant. Crebrescebant, subitoque elephantorum furiosus barrutus exarsit, quasi pugna iterum inciperet. Magnus tumultus urbem circumdabat.

Carthaginienses barbaros persequi non conati erant. Ad moenium radices consederant cum sarcinis, ministris, omni satraparum luxu; sub pulchris tabernaculis margaritarum marginibus ornatis gaudebant, dum mercennariorum castra in planitie nihil nisi ruinarum acervus erant. Spendius animum receperat.

Zarxam ad Mathonem misit, silvas percurrit, milites suos collegit (nec magnae fuerant clades); indignantes quod sine proelio victi essent, ordines restituebant, cum vas bituminis liquidi, a Poenis fortasse relictum, repertum

est. Tum Spendius porcos e villis rapi iussit, bitumine eos illinivit, ignem admovit, atque in Uticam compulit.

Elephanti flammas veriti aufugerunt; at locus adscendebat et iaculis petebantur, itaque retro acti sunt: dentibus magnis pedibusque Carthaginienses lacerabant, suffocabant, obterebant. Post eos barbari collem descendebant; castra Poenorum, nullo vallo tuta, primo impetu direpta sunt, et Carthaginienses contra portas compressi opprimebantur, quod Uticenses metu mercennariorum aperire nolebant.

Iam dies oriebatur. Ab occidente Mathonis pedites adveniebant; simul equites apparebant, Narrhavas cum Numidis suis. Saltu per fossas et dumeta fugientes premebant, velut leporarios leporem venantes. Haec fortunae commutatio sufetem interpellavit. Magna voce clamavit ut auxilio venientes eum e balneo extraherent.

Tres captivi adhuc ante eum stabant. Ater quidam minister, idem qui in proelio umbellam tulerat, ad aurem eius inclinavit.

«Quid igitur?» tarde respondit sufes. «Ah, occide eos!» subita asperitate addidit.

Aethiops longum pugionem e zona eduxit, statimque tria capita ceciderunt. Unum ex iis, inter epularum reliquias resiliense, in pelvim delapsum aliquamdiu ore aperto et oculis fixis innatavit. Primae lucis radii per muri rimas intrabant; tria corpora in pectora prostrata tamquam tres fontes largo cruore effluebant, atque sanguinis rivus super tessellata pavimenta caeruleo pulvere aspersa currebat.

Sufes manum in hanc adhuc calentem caenam demersit, deinde genua sibi perfricavit: remedium erat.

Vespere cum comitatu ex urbe furtim egressus est, atque montes petivit ad exercitum suum repetendum.

Disiectas eius reliquias tandem invenit.

Post quattuor dies in Gorza, supra angustias montium, versabatur, cum Spendii copiae infra apparuerunt. Viginti hastati fortes, si primam agminis partem adoriri ausi essent, facile totam columnam sistere potuissent; sed Carthaginienses stupentes eos transire spectabant. In extremo agmine Numidarum regem Hanno agnovit; Narrhavas salutandi causa se inclinavit signumque dedit, quod Hanno non intellexit.

Carthaginem reversi sunt omnia formidantes. Noctu tantum incedebant, interdiu sub olivetis latebant. Singulis stationibus nonnulli moriebantur; saepe se perditos crediderunt. Tandem ad promunturium Hermaeum pervenerunt, ubi naves ad eos recipiendos accesserunt.

Hanno adeo fessus, adeo desperatus erat, maxime elephantorum amissione confectus, ut a Demonade venenum posceret quo vitam finiret. Iam enim se in cruce sua extensum esse sentiebat.

Carthagini ne irae quidem adversus eum vires supererant. Amissa erant quadringenta milia nongenti septuaginta duo sicli argenti, quindecim milia sescenti viginti tres sicli auri, duodeviginti elephanti, quattuordecim Magni Concilii membra, trecenti divites, octo milia civium, frumentum ad tres menses, ingens sarcinarum copia omnesque belli machinae! Narrhavam defecisse certum erat; utraque obsidio renovabatur. Authariti exercitus iam a Tunete ad Rhadem usque porrigebatur.

Ex arce per agros longae columnae fumi usque ad caelum ascendere cernebantur: divitum castella ardebant.

Unus vir rem publicam servare potuisset. Paenitebat Carthaginienses eum sprevisse; atque ipsa pacis factio holocausta pro Hamilcaris reditu decrevit.

Zaimphi aspectus Salammbonem penitus commoverat. Noctu sibi deae vestigia audire videbatur, atque pavore ex somno clamans expergiscebatur. Cotidie cibos in templa ferri iubebat. Taanach praeceptis exsequendis fatigabatur, nec Schahabarim ab ea discedebat.

CAPUT SEPTIMUM

HAMILCAR BARCA

Lunarum Praeco, qui noctibus omnibus in summo Esmunis templo excubabat, ut astri motus tuba nuntiaret, quodam mane ad occidentem conspexit quiddam avi simile, quod longis alis maris aequor stringere videretur.

Navis erat triplici remorum ordine instructa, cuius prora equum caelatum gerebat. Sol oriebatur; Praeco Lunarum manum ante oculos opposuit, deinde bucinam ambobus bracchiis arripuit atque ingentem aeneam vocem super Carthaginem effudit.

Ex omnibus domibus homines proruperunt; quod nuntiabatur credere nolebant, inter se disceptabant, moles populo implebatur. Tandem triremem Hamilcaris agnoverunt.

Superbo ac feroci incessu procedebat, antenna recta, velo secundum mali longitudinem tumido, spumam circa se findens; ingentes remi concentu aequabili aquas verberabant; interdum carinae extremum, in formam vomeris effectum, eminebat, et sub rostro quo prora terminabatur equus eburneo capite, duobus prioribus pedibus erectis, per maris campos currere videbatur.

Cum promunturium circumiret, vento iam silente velum concidit, et iuxta gubernatorem vir nudato capite stans apparuit: ipse erat Hamilcar, sufes! Laminae ferreae fulgentes latera ei cingebant; pallium rubrum umeris adstrictum bracchia nudabat; binae margaritae praelongae ex auribus pendebant, barbaque nigra densa in pectus demissa erat.

Interea navis inter saxa iactata iuxta molem procedebat; turba per lapideas crepidines eam sequebatur clamans:

«Salve! Benedictio tibi! Oculus Chammonis! Heu, libera nos! Divitum culpa haec est! Te necare volunt! Cave tibi, Barca!»

Ille nihil respondebat, quasi oceanorum et proeliorum strepitus eum omnino surdum reddidisset. At ubi sub gradibus constitit qui ab arce descendebant, Hamilcar caput sustulit et bracchiis in pectore complicatis templum Esmunis contemplatus est.

Deinde oculos altius in caelum magnum purumque sustulit; nautas aspera voce iussit; triremis exsiluit, simulacrum in angulo molis ad tempestates arcendas positum leviter perstrinxit, atque in portum mercatorum, sordibus,

lignorum fragmentis, fructuumque putaminibus refertum, irrumpens alias naves, ad sudes religatas et proris crocodilorum faucibus terminatas, retro trudebat atque pertundebat. Populus undique concurrebat, nonnulli se in mare praecipitaverunt ac nataverunt.

Iam ad extremum portum pervenerat, ante portam clavis ferreis horrentem. Sublata est porta, et triremis sub profunda testudine disparuit.

Portus Militaris ab urbe prorsus seiunctus erat; legatis adventantibus inter duos muros per angiportum transeundum erat, qui ad laevam ante Chammonis templum exibat. Vastus hic aquarum sinus, calicis instar rotundus, crepidinibus cingebatur, in quibus stationes navibus recipiendis exstructae erant. Ante singulas stationes binae columnae assurgentes capitulis cornua Ammonis gerebant, unde circum totum sinum continua porticuum corona efficiebatur.

In medio, super insulam, domus Suffetis Maritimi exsurgebat.

Aqua adeo perspicua erat ut fundus albis calculis stratus appareret. Urbani tumultus eo non perveniebant; Hamilcar praetervectus triremes agnoscebat quas olim imperaverat.

Viginti fortasse supererant, in sicco tecto reconditae, alias in latus inclinatae, alias carinae insistentes, puppibus excelsis, proris tumidis, auro et arcanis religionum signis obductae.

Chimaerae alas amiserant, dei Pataeci bracchia, tauri cornua argentea; cunctae, pictura ex parte deleta, immobiles, putrescentes, sed veterum rerum plenae, peregrinationum odorem adhuc spirantes, quasi milites mutili dominum suum denuo aspicientes, ei dicere videbantur: «Nos sumus, nos sumus! Tu quoque victus es!»

Nemini praeter Maris Suffetem in domum praetoriam navalem intrare licebat. Quoad eius mors certo probata non esset, eum vivere semper existimabant. Hac consuetudine Seniores alterius domini imperium sic effugiebant; nec in Hamilcaris causa morem neglexerant.

Sufes per deserta conclavia processit. Singulis passibus arma, supellectilem, res sibi familiares reperiebat, quae tamen admirationem movebant; etiam in vestibulo, in turibulo, cineres odoramentorum adhuc iacebant, quae proficiscens ad Melcarthum placandum accenderat.

Non sic redire speraverat! Quaecumque egerat videratque memoriae obversabantur: oppugnationes, incendia, legiones, tempestates, Drepanum, Syracusae, Lilybaeum, Aetna, Erycis iugum, quinque annos proeliorum, usque ad diem funestum quo armis depositis Sicilia amissa est. Mox citreorum nemora cernebat, pastores capellas per montes canos agentes; animus ei exsultabat, cum alteram Carthaginem illic condendam animo fingeret.

Consilia ac memoriae in animo eius velut examen fremebant, quod adhuc navis iactatione obstupebat; maerore opprimebatur, et subito viribus destitutus ad deos propius accedere cupivit.

Ad summum igitur domus tabulatum ascendit; deinde ex aurea concha bracchio suspensa spatulam clavis confixam deprompsit et exiguum conclave ovali forma aperuit.

Exiles orbes nigri, parieti inclusi vitroque perspicuo similes, tenue lumen intus dabant. Inter ordines aequalium orbium foramina erant excavata, qualia in columbariis urnis reponendis fiunt. In singulis lapis rotundus, ater, gravissimus, conditus erat. Soli homines ingenio praestantiores hos Abaddiros, e luna lapsos, colebant.

Casus eorum astra, caelum, ignem significabat; color noctem tenebrosam, densitas autem rerum terrestrium compagem. Aer gravis atque anhelitum premens locum illum sacrum implebat. Harena marina, quam ventus per portam fortasse invexerat, rotundos in recessibus lapides paulum dealbabat.

Hamilcar singulos extrema digiti parte numeravit; deinde croceo velamine faciem texit, genuque flexo humi procubuit, ambobus bracchiis porrectis.

Lux extrinsecus nigrae cuiusdam materiae translucidas laminas percutiebat. Arborum formae, tumuli, turbines, obscura animalium simulacra in perspicua eorum crassitudine delineabantur; lux autem simul terribilis et placida subibat, qualis post solem in tristibus futurorum mundorum spatiis esse debet. Omnes formas, omnia deorum signa nominaque animo expellere conabatur, ut spiritum immutabilem, quem species obtegerent, clarius apprehenderet.

Aliquid vitalis astrorum potentiae in eum penetrabat, dum mortem omnesque casus doctiore quodam atque intimo contemptu despiciebat. Cum surrexisset, tranquilla audacia plenus erat, misericordiae et timori impervius; et, quod pectus ei angebatur, in summam turrim Carthagini imminentem ascendit.

Urbs ingenti curvatura sinuata deorsum descendebat, tholis, templis, auratis tectis, domibus et sparsis palmarum comis, vitreis globis hinc illinc ignem fundentibus ornata; moenia velut immensa ora cornucopiae in eum effusae circumcurrebant. Infra portus, fora, atria domorum, viarum ductus, homines perexiguos prope pavimenta cernebat.

Ah, nisi Hanno illo mane, cum apud Aegates insulas pugnaretur, nimis sero advenisset! Oculi in extremum horizontem defixi erant, et Romam versus tremula bracchia utraque extendit.

Multitudo gradus arcis complebat. In Chammonis foro inter se premebantur ut Suffetem exeuntem viderent; tecta plana paulatim hominibus

onerabantur; quidam eum agnoscebant, salutabant. Ille recessit, ut populi impatientiam magis accenderet.

Hamilcar infra in aula principes suae factionis repperit: Istattenem, Subeldiam, Hictamonem, Ieoubam aliosque. Narraverunt quae a pace facta acciderant: Seniorum avaritiam, militum discessum et reditum, postulata, Gisconis captivitatem, zaimphi furtum, Uticam liberatam deinde desertam; sed nemo ea quae ad ipsum pertinebant aperire ausus est.

Tandem discesserunt, noctu in Seniorum concilio apud Molochi templum rursus conventuri.

Vix egressi erant cum ante portam tumultus exortus est. Quidam servis obsistentibus introire contendebat; strepitu aucto Hamilcar ignotum adduci iussit.

Apparuit anus Aethiopissa, fracta senio, rugosa, tremula, vultu obtuso, amplis caeruleis velis ad talos usque obvoluta. Contra Suffetem progressa est; aliquamdiu alter alterum aspexit. Subito Hamilcar exhorruit; manu significante servos dimisit. Tum admonitam ut cautissime incederet, bracchio prehensam in remotum conclave duxit.

Aethiopissa ad pedes eius corruit osculatura; ille violenter erexit.

«Ubi eum reliquisti, Iddibal?»

«Illic, domine.»

Velamenta abiecit, et manica vultum detersit; color niger, senilis tremor, curva statura simul evanuerunt. Erat senex validus, cuius cutis harena, vento marique durata videbatur. Canorum capillorum cirrus in vertice, ut aviculae crista, surgebat; deposito habitu fallaci humi iacente, eam ridiculo oculorum nutu monstrabat.

«Bene fecisti, Iddibal! Optime!»

Deinde eum acri obtutu quasi transfigens:

«Nemo adhuc suspicatur?»

Senex per Cabiros iuravit arcanum servatum esse. Numquam e tugurio suo, tridui itinere ab Hadrumeto distante, egrediebantur: locus erat litore testudinibus frequenti, palmis super arenosum collem crescentibus.

«Et ut iussisti, domine, eum iacula mittere et iunctos equos regere doceo!»

«Valetne viribus?»

«Ita, domine; est etiam intrepidus! Nec serpentes nec tonitrua nec spectra timet. Nudipes ut pastor ad praecipitia discurrit.»

«Loquere! Loquere!»

«Insidias feris excogitat. Superiore luna, credasne, aquilam deprehendit; eam trahebat, et sanguis volucris atque pueri per aerem magnis guttis quasi rosae vento abreptae spargebatur. Fera furens eum alarum ictibus involvebat;

ille in pectus arcte complectebatur, et quo propius illa morti erat, eo clariores superbioresque risus effundebat, velut gladiorum collidentium sonitus.»

Hamilcar caput demittebat, his magnitudinis auspiciis paene attonitus.

«At nuper sollicitudo quaedam eum vexat. Longe naves praeterlabentes intuetur; maeret, panem recusat, de dis quaerit et Carthaginem cognoscere vult!»

«Non, non, nondum!» exclamavit Sufes.

Servus senex periculum quod Hamilcarem terrebat intellexisse videbatur, itaque perrexit:

«Quomodo eum retineam? Iam promissa facere cogor; neque Carthaginem veni nisi ut ei pugionem capulo argenteo, margaritis circum ornato, praeditum emerem.»

Deinde narravit se, cum Suffetem in tecto conspexisset, custodibus portus simulasse unam ex Salammbonis ancillis se esse, ut ad ipsum perveniret.

Hamilcar diu consiliis suis quasi absorptus stetit; tandem inquit:

«Cras solis occasu Megarae ad purpurae officinas posticas venies et ter ululatum thois imitabere. Si me non videris, primo cuiusque lunae die Carthaginem redibis. Nihil obliviscare! Dilige eum! Iam de Hamilcare ei loqui licet.»

Servus habitum simulatum rursus induit, simulque e domo portuque egressi sunt.

Hamilcar solus pedibus iter continuavit, nullo comitatu; Seniorum enim conventus in rebus extraordinariis semper clam habebantur, atque occulte ad eos ibatur.

Primum orientalem arcis frontem praeteriit, inde per Forum Holitorium, Kinisdonis porticus, Unguentariorum suburbium processit. Rara lumina exstinguebantur; ampliores viae silere coeperant, cum in tenebris umbrae praeterlapsae sunt. Eum sequebantur; aliae accesserunt, atque omnes eodem quo ille, Mappalium versus, tendebant.

Templum Molochi ad radices abruptae faucium positum erat, loco tristi ac formidoloso. Ab imo nihil nisi alti muri in immensum assurgentes cernebantur, quasi latera sepulcri immanis. Nox atra erat; nebula cana mari incubare videbatur. Mare scopulos percutiebat sonitu gemitus singultusque referente; umbrae sensim evanescebant, quasi per parietes transissent.

At transgressis portam ingens atrium quadratum apparebat, porticibus cinctum. In medio aedificium octo lateribus aequalibus exsurgebat. Cupulae illud coronabant, circa alterum tabulatum congestae, quod rotundam quandam structuram sustinebat; ex ea conus ad interiorem partem recurvus surgebat, globo in summo terminatus.

Ignis ardebat in cylindris reticulato opere factis, longis perticis affixis quas viri portabant. Lumen sub ventorum incursionibus tremebat atque aureos pectines rubefaciebat quibus hi capillos nexos ad cervices coercebant. Discursabant et clamabant, ut Seniores exciperent.

Passim super saxeum solum leones immanes, velut sphinges, accubabant, viva Solis devorantis simulacra. Semisomnes clausis paene palpebris iacebant; sed passibus vocibusque excitati lente assurgebant, ad Seniores, quos vestitu dignoscebant, veniebant, femoribus eorum terga arcuantes sese affricabant atque magnis hiatibus fremitus edebant; halitus eorum vapori similis per faces transibat.

Tumultus augebatur; fores claudebantur; sacerdotes omnes aufugiebant; Seniores sub columnis evanescebant, quae profundum circum templum vestibulum efficiebant.

Columnae ita ordinatae erant ut circulis intra circulos digestis Saturni periodum imitarentur, quae annos continet, anni menses, menses dies; postremo prope sacrarii parietem inter se iungebantur.

Hic Seniores baculos ex cornu narvali factos deponebant; lex enim perpetuo observata morte multabat quicumque cum ullo telo in concilium introisset. Nonnullis in ima veste scissura erat purpureo limbo coercita, quo ostenderent se ob necessariorum mortem vestibus lacerandis non pepercisse; limbus ipse luctus testimonium praebens prohibebat ne scissura latius diduceretur.

Alii barbam in parvo sacculo e corio violaceo servabant, binis habenulis ad aures religato. Omnes sese ad pectus pectore premendo amplexabantur. Hamilcarem circumstabant, ei gratulabantur, quasi fratres fratrem diu absentem recepissent.

Hi viri plerumque corpore breves robustique erant, nasis aduncis, qualia Assyriorum colossis sunt. Quidam tamen eminentibus malis, proceriore statura, angustioribus pedibus originem Africam et nomadas maiores prodebant.

Qui perpetuo in intimis tabernis negotiatoriis versabantur pallida facie erant; alii deserti quandam severitatem retinebant, atque in omnibus digitis manuum, ignotis solibus adustarum, mirae gemmae micabant. Nautae nutante incessu agnoscebantur; qui vero agros colebant, prela, herbas aridas, sudorem mulorum redolebant.

Veteres illi piratae agros arari faciebant; pecuniae coactores naves instruebant; fundorum cultores artifices servos alebant. Omnes sacris disciplinis eruditi, insidiarum periti, immites divitesque erant. Longis curis confecti videbantur.

Oculis ignitis diffidenter intuebantur; navigandi mentiendique, mercandi imperandique consuetudo universis eorum corporibus speciem astutiae ac

violentiae dabat, vim quandam occultam atque interdum convulsam. Praeterea numinis praesentia eos atriores reddebat.

Primum per concameratum conclave ovi forma transierunt. Septem portae, septem sideribus errantibus respondentes, septem quadrata variis coloribus picta in parietibus ostentabant. Post longum conclave in alteram eiusdem formae aulam ingressi sunt.

In extremo stabat candelabrum caelatis floribus totum opertum, cuius octo aurei rami singuli in gemmato craterculo ellychnium byssinum ardens sustinebant. In supremo gradu longae scalae positum erat, quae ad magnam aram ducebat, cornibus aeneis in quattuor angulis terminatam. Duo scalaria ad latera in planam arae summitatem ascendebant; saxa eius non apparebant, nam mons accumulati cineris videbatur, super quem quiddam incertum lento fumo aestuabat.

Ultra candelabrum multoque ara altius Moloch ferreus totus erigebatur, humano pectore foramina hiantia continente. Alae expansae per parietem tendebantur, manus extensae ad terram descendebant; tres lapides nigri fulvo circulo cincti tres in fronte pupillas referebant, et tauri caput, quasi mugitum emissurus, terribili conatu sustollebat.

Circum conclave subsellia ebenina disposita erant. Post singula virga aenea tribus unguibus nixa facem sustinebat. Omnia lumina in tessellis concharum margaritiferarum, quae solum tegebant, relucebant. Adeo alta aula erat ut rubor parietum ad fornicem ascendendo nigresceret, tria autem idoli lumina summa in parte velut stellae in nocte paene amissae emicarent.

Seniores in ebeninis sedibus consederunt, extrema vestium super capita reducta. Immoti manebant, manibus intra amplas manicas complicatis; pavimentum nitore concharum lucens amnis videbatur, qui ab ara ad portam manans sub nudis eorum pedibus fluebat.

Quattuor antistites in medio terga inter se obversi quattuor eburneis sellis considebant, quae crucis formam efficiebant: Esmunis summus sacerdos hyacinthina veste, Tanitidis lineo albo, Chammonis lana fulva, Molochi purpura indutus.

Hamilcar ad candelabrum processit; illud circumiit accensas spectans lychnorum flammas, tum in eas pulverem odoratum inspersit. In extremis ramis flammae violaceae micuerunt.

Tum tenuis acutaque vox exorta est, cui altera respondit; centum Seniores, quattuor pontifices et Hamilcar stans simul hymnum canere coeperunt. Easdem semper syllabas repetentes atque sonum augentes voces paulatim sustulerunt, increbuerunt, horrificae factae sunt, deinde uno momento conticuerunt.

Aliquamdiu exspectatum est. Tandem Hamilcar e sinu imagunculam triplici capite, sapphiro caeruleam, protulit atque ante se posuit. Veritatis imago erat, genius ipsius sermonis. Inde rursus in sinum recondidit; tum omnes, quasi improvisa ira abrepti, clamaverunt:

«Isti Barbari sunt amici tui carissimi! Proditor! Sceleste! Num huc redisti ut nos perire aspicias? Sinite eum loqui! — Non! non!»

Indignationem ob coercitionem quam modo caerimoniae publicae imposuerant tandem effundebant; quamquam Hamilcaris reditum optaverant, nunc indignabantur eum calamitates eorum non prohibuisse, immo eas una cum eis non tulisse.

Tumultu tandem sedato Molochi pontifex surrexit:

«Rogamus cur Carthaginem non redieris.»

«Quid vestra interest?» respondit Sufes superbe contemptimque.

Clamores duplicabantur.

«Cuius rei me accusatis? Male bellum gessi fortasse? Vosne proeliorum meorum ordines vidistis, qui tam facile Barbaris...»

«Satis! Satis!»

Tum submissa voce, ut attentiores ad se audiendum redderet, perrexit:

«At sane! Erravi, o Baalium lumina! Sunt inter vos viri fortes! Giscon, surge!»

Et secundum arae gradum progressus, palpebris paene clausis, tamquam aliquem quaerens, iteravit:

«Surge, Giscon! Tu me accusare potes, isti te defendere poterunt! Sed ubi est?»

Tum quasi recordatus subito:

«Fortasse domi suae est? Filiis circumdatus, servis imperans, laetus, atque in pariete numerans honoris torques quos patria illi dederat!»

Illi umeros subducebant et contorquebantur, quasi loris caesi.

«Ne scitis quidem utrum vivat an mortuus sit!»

Clamores eorum neglegens affirmabat, cum Suffetem destituissent, ipsam rem publicam relictam esse. Similiter pacem Romanam, quamvis utilem viderent, perniciosiorem viginti proeliis fuisse. Pauci applauserunt, e consilio minus locupletes, quos suspectos habebant quod semper ad populum aut tyrannidem inclinare viderentur.

Adversarii, Syssitarum duces rerumque administratores, numero praevalebant; nobilissimi iuxta Hannonem constiterant, qui in extremo aulae adversus ostium altum tapete hyacinthino clausum sedebat.

Hanno ulceribus faciei pigmentum induxerat. At pulvis aureus e crinibus in umeros delapsus duas ibi fulgentes maculas effecerat; ipsi crines albicantes,

tenues et crispi quasi lana apparebant. Manus linteis unguento pingui madentibus involutae erant, quod in pavimentum stillabat; morbus certe vehementer increverat, nam oculi sub palpebrarum rugis abscondebantur. Ut videret, caput resupinare cogebatur.

Sui homines loqui eum hortabantur. Tandem rauca atque horrenda voce:

«Compesce superbiam, Barca! Omnes victi sumus! Suam quisque calamitatem ferat! Fato concede!»

«Doce nos potius», subridens inquit Hamilcar, «qua ratione triremes tuas in classem Romanam induxeris.»

«Ventis illuc impulsus sum», respondit Hanno.

«Rhinoceroti similis es, qui suum stercus pedibus proculcat: tuam stultitiam ostentas! Tace!»

Tum inter se crimina iactare coeperunt ob pugnam apud Aegates insulas commissam.

Hanno eum accusabat quod sibi obviam non venisset.

«Sed Erycem praesidio nudassem! In altum petere debebas: quis impedivit? Ah, oblitus eram! elephanti omnes mare timent!»

Hamilcaris fautores iocum tam lepide dictum existimaverunt ut ingenti risu effunderentur; fornicem resonantem tympana pulsari crederes.

Hanno indignitatem contumeliae accusavit, cum morbus iste frigore ad Hecatompylium oppugnandum contracto ei obvenisset; lacrimae per vultum defluebant velut hiemales imbres per parietem dirutum.

Hamilcar iterum:

«Si tantum me quantum illum amavissetis, nunc magna in Carthagine laetitia esset! Quotiens auxilium vestrum imploravi! Semper pecuniam mihi negabatis!»

«Nobis ipsis ea opus erat», responderunt Syssitarum duces.

«Cum res meae desperatae essent—mularum urinam bibimus et sandaliorum lora edimus—cum gramina ipsa milites esse optarem, e cadaverum nostrorum putredine cohortes conficere cuperem, reliquas mihi naves ad vos revocabatis!»

«Non poteramus omnia in discrimen adducere», respondit Baat-Baal, qui auri fodinas in Darytiana Gaetulia possidebat.

«At quid vos interea Carthagine, in aedibus vestris, post moenia vestra agebatis? Galli apud Eridanum erant quos concitare oportebat; Chananaei apud Cyrenen erant qui advenissent; et dum Romani ad Ptolemaeum legatos mittunt...»

«Nunc Romanos nobis laudat!»

Clamavit quidam:

«Quantum ab illis accepisti ut eos defenderes?»

«Rogate Bruttii campos, Locros, Metapontum, Heracleam dirutas! Omnes eorum arbores incenderam, templa diripueram; et usque ad mortem nepotum e nepotibus natorum...»

«Age, rhetoris more declamas!» inquit Kapouras, mercator clarissimus. «Quid igitur cupis?»

«Dico sollertiores aut terribiliores vos esse oportere! Si tota Africa iugum vestrum excutit, idcirco fit quod vos, domini imbecilli, nescitis quo pacto umeris eius firmiter imponatis! Agathocles, Regulus, Caepio, omnes viri audaces tantummodo in litus descendere debent ut eam occupent; et cum Libyes ad orientem habitantes cum Numidis occidentalibus foedus fecerint, Nomades a meridie venerint, Romani a septentrione...»

Horroris clamor sublatus est.

«O tum pectora percutietis, in pulvere volutabimini, vestes discindetis! Nihil intererit! in Subura molam versare et in Latii collibus vindemiam facere cogemini.»

Femoribus dextris manus adplausu indignationem significabant; amplae tunicarum manicae velut ingentes alae avium territarum attollebantur. Hamilcar, velut numine correptus, in summo arae gradu stans persequebatur, tremens ac tremendus; utrumque bracchium attollebat, et candelabri post ipsum ardentis radii inter digitos eius velut aurea iacula transibant.

«Naves perdetis, agros, currus, lectos pensiles, servos pedes vestros fricantes! In palatiis vestris thoes accubabunt; aratrum sepulcra vestra subvertet. Nihil restabit nisi aquilarum clamor et congestus ruinarum. Carthago, cades!»

Pontifices quattuor manus extenderunt, ut diram execrationem averterent. Omnes surrexerant; sed Sufes Maritimus, magistratus sacerdotalis Solis tutela sanctus, inviolabilis erat donec Divitum concilium de eo iudicasset. Religiosa formido circa aram haerebat; retrocesserunt.

Hamilcar conticuerat. Immotis oculis, facie non minus quam margaritae tiarae pallida, anhelabat, suimet prope metuens, animus funestis imaginibus immersus. Ex eo loco eminenti faces omnes in aeneis hastis sibi videbantur immensa ignea corona ipsis lapidibus imposita; nigri fumi inde surgentes in fornicis tenebras ascendebant. Silentium per aliquot momenta tam altum erat ut sonitus maris procul audiretur.

Tum Seniores inter se consulere coeperunt. Res eorum, ipsa vita a Barbaris impugnabantur. At sine Suffetis auxilio vinci hostes non poterant; haec cogitatio, superbia licet obstante, omnes alias vicit. Amicos eius in partem traxerunt; reconciliationes lucri causa initae, tacita pacta promissaque facta

sunt. Hamilcar administrare rem publicam amplius nolebat. Universi eum obsecrabant.

Supplicabant; sed cum «proditio» identidem in sermonibus audiretur, iram concepit. Solum proditorem Magnum Consilium esse dicebat; militum enim pacta cum bello finiebantur, bello confecto ipsi liberi erant. Laudabat etiam virtutem eorum et quantum rei publicae utilitatis ex ea quaeri posset, si donis privilegiisque civitati conciliarentur.

Tum Magdassan, qui olim provincias rexerat, flavos oculos circumagens, inquit:

«Profecto, Barca, peregrinando aut Graecus aut Romanus aut nescio quid factus es! Quid istis hominibus praemiorum mentionem facis? Decem milia Barbarorum potius pereant quam unus e nobis!»

Seniores capitibus annuebant mussitantes:

«Sane! Cur tantam molestiam patiamur? Semper alii reperiuntur!»

«Et commode abiciuntur, nonne? Quemadmodum eos in Sardinia reliquistis! Hostes certiores facitis quam viam sint inituri, sicut Gallos illos in Sicilia, aut in medio mari e navibus exponitis. Rediens scopulum vidi totum ossibus eorum albentem!»

«Quam miserum!» impudenter inquit Kapouras.

«Nonne ipsi centies ad hostes transierunt?» clamabant ceteri.

Hamilcar exclamavit:

«Cur ergo contra leges vestras Carthaginem eos revocavistis? Et cum in urbe vestra pauperes ac frequentes inter tantas opes vestras versarentur, ne minimam quidem discordiam inter eos serere cogitavistis! Deinde cum uxoribus liberisque omnes dimittitis, uno quidem obsidum nullo retento! Sperabatisne eos mutuis caedibus vos dolore iuramenta servandi liberaturos? Odistis eos quod fortes sunt! Me, ducem eorum, multo magis odistis! Sensi equidem paulo ante, cum mihi manus osculabamini et singuli vix vos continebatis quin eas dentibus laceraretis!»

Si leones in atrio dormientes ululantes irrupissent, clamor non horribilior fuisset. Sed Esmunis pontifex surrexit et, genibus inter se iunctis, cubitis corpori adpressis, corpore erecto manibusque paulum apertis, dixit:

«Barca, Carthago te poscit ut contra Mercenarios universis Punicorum copiis imperes.»

«Nolo», respondit Hamilcar.

«Tibi summam potestatem dabimus!» clamaverunt Syssitarum duces.

«Non!»

«Sine ullius imperio aut consorte, quantum pecuniae volueris, omnes captivos, omnem praedam, quinquaginta zereth agri pro singulis caesis hostibus!»

«Non, non! Quoniam vobiscum victoriam consequi nequeo!»

«Eos timet!»

«Quia ignavi, avari, ingrati, animo fracti atque insani estis!»

«Illis parcit!»

«Ut eorum dux fiat», dixit aliquis.

«Et in nos redeat», alius adiecit.

Ex extrema aula Hanno ululavit:

«Rex fieri cupit!»

Tum omnes exsiluerunt, sellis facibusque eversis; turba ad aram irruit, pugiones intentabant. At Hamilcar manus sub manicis occultans duos magnos cultros protulit; corpore leviter inclinato, sinistro pede in anteriorem partem posito, oculis ardentibus, dentibus compressis, immobilis sub aureo candelabro eos provocabat.

Itaque arma ad tutelam suam attulerant, quamquam id capitale scelus erat. Inter se pavidi aspexerunt. At cum omnes rei essent, cito singuli animos receperunt; paulatim Suffeti terga obvertentes descendebant, indignatione et ignominia ardentes. Secundo coram eo cesserant. Aliquamdiu stabant.

Nonnulli digitis vulneratis ad os admotis eos leniter sugebant, aut in inferiori vestis parte lente involvebant; iam abituri erant cum Hamilcar haec verba audivit:

«At vero abstinet ne filiam maestitia afficiat!»

Tum vox maior exorta est:

«Profecto, quoniam amatores e mercenariis legit!»

Primum titubavit; mox oculis Schahabarim festinanter quaesivit. Solus Tanitidis sacerdos loco manserat; Hamilcar procul nihil nisi altum eius pileum videbat. Omnes in faciem eius ridentes illudebant. Quo maior illi dolor crescebat eo illorum gaudium augebatur, et inter sibilos a tergo clamabant:

«E cubiculo eius exeuntem viderunt!»

«Mane quodam mense Tammuz!»

«Ille est qui zaimphum furatus est!»

«Vir pulcherrimus!»

«Te ipso procerior!»

Tiaram dignitatis insigne, octonis mysticis circulis distinctam, cuius medio smaragdina concha haerebat, abripuit atque ambabus manibus summis viribus humi proiecit. Aureae laminae confractae dissiluerunt, margaritae super

pavimentum sonuerunt. Tunc in candida fronte longam cicatricem viderunt; inter supercilia quasi serpens movebatur; omnia eius membra tremebant.

Alterum latus scalarum, quibus ara conscendebatur, ascendit, atque super ipsam aram ambulabat! Id se deo devovisse, in holocaustum se obtulisse significabat. Motu pallii candelabri sub soleis eius ardentis ignes agitabantur; pulvis subtilis gressibus excitatus usque ad ventrem instar nubis eum circumdabat. Inter aenei colossi crura constitit. Duas plenas manus illius pulveris cepit, cuius vel sola conspectio Carthaginienses horrore quatiebat, et dixit:

«Per centum Intellectuum vestrorum faces! Per octo Cabirorum ignes! Per sidera, caelestes ignes, montes ignivomos! Per omnia quae urunt! Per sitim Deserti et maris salsuginem! Per Hadrumeti antrum et Animarum imperium! Per internecionem! Per filiorum vestrorum cineres et fratrum maiorum vestrorum cineres, quibus nunc meos immisceo! Vos, centum Carthaginis concilii, mentiti estis cum filiam meam accusaretis! Ego autem Hamilcar Barca, Maris Sufes, Divitum Princeps et Populi Dominator, coram taurino capite Molochi iuro...»

Omnes aliquid immanissimum exspectabant; at ille maiore atque tranquilliore voce prosequebatur:

«Me ne verbulum quidem de hac re cum ea habiturum esse!»

Servi sacrorum aureos pectines gestantes ingressi sunt, alii spongias purpureas, alii palmarum ramos ferentes. Velum hyacinthinum ante ianuam extensum sustulerunt; per aperturam in aulis ulterioribus grande caelum roseum conspiciebatur, quod fornicem continuare videbatur, ad horizontem in toto mari caeruleo innixum. Sol ex fluctibus emergens ascendebat.

Subito sol in pectus colossi aenei percussit, quod septem spatiis cancellis clausis divisum erat. Fauces rubris dentibus munitae hiatu horrendo patebant; ingentes nares dilatabantur; lux diurna simulacrum animabat, tam trucem impatientemque reddens ut foras salire, cum sidere deo se coniungere et una per immensitates percurrere velle videretur.

Faces humi sparsae adhuc ardebant, hinc illinc in concharum pavimento velut sanguinis maculas producentes. Seniores fessi vacillabant; frigidam auram pleno pectore hauriebant, sudor per pallidas facies manabat; tantopere clamaverant ut iam se mutuo audire nequirent. Ira tamen in Suffetem nondum sedata erat; discedentes minas ei iactabant, quibus ille respondebat:

«Proxima nocte, Barca, in Esmunis templo!»

«Adveniam!»

«Apud Divites te damnari curabimus.»

«Ego vero apud populum vos!»

«Cave ne in crucem agaris!»

«Vos autem ne per vias dilaceremini!»

Ubi atrii limen transgressi sunt, vultus compositos ac quietos resumpserunt.

Cursores et aurigae ante fores eos exspectabant. Plerique albis mulis avecti sunt. Sufes in currum exsiluit, habenas arripuit; bina iumenta cervicibus incurvatis, calculos sub pedibus aequabili ictu repercutientia, per totam Mappalium viam citissimo cursu ascendebant, et argenteus vultur in extrema temonis parte volare videbatur, tanta erat currus celeritas.

Via per agrum transibat longis lapidibus consitum, qui acutis fastigiis pyramidas referebant, in medio autem apertam manum sculptam gerebant, quasi mortuus subtus sepultus eam ad caelum aliquid poscens extenderet. Deinde sparsae apparebant casae e luto, ramis, iunceis cratibus constructae, omnes conicae formae.

Parvi lapidei muri, aquae vivae rivuli, funes ex sparto contexti, saepes opuntiarum has domos irregulariter disterminabant, quae versus Suffetis hortos assurgentes frequentiores in unum congerebantur.

Sed Hamilcar oculos in turrim magnam intenderat, cuius tria tabulata tres immanes cylindros efficiebant: imum saxorum, medium laterum, tertium totum cedrinum, quod tholum aeneum in quattuor et viginti columnis iuniperi sustinebat, unde aeneae catenulae quasi serta inter se implexae pendebant.

Alta structura aedificiis dextra patentibus, horreis et domui negotiorum, imminebat, dum in extremo cypressorum ordine velut inter duos aeneos muros feminarum palatium consurgebat.

Cum currus sonans per angustam portam intravisset, sub lato tecto constitit, ubi equi compedibus religati strues herbarum recisarum vescebantur.

Servi omnes accurrerunt. Ingens eorum erat multitudo, quod qui agros colebant, metu militum, Carthaginem reducti erant.

Aratores bestiarum pellibus induti catenas talis affixas trahebant; operarii purpurariarum officinarum bracchia rubra ut carnifices gerebant; nautae virides pileos, piscatores corallina monilia, venatores retia umeris imposita; Megarenses vero tunicas albas vel nigras, subligacula corii, pileolos stramineos, laneos vel lineos, pro muneribus artibusque suis variis.

Post hos sordida multitudo pannis involuta premebat. Nullo opere occupabantur; procul ab aulis degebant, noctu in hortis dormiebant, culinarum reliquias vorabant, humani generis mucor, qui sub palatii umbra vegetabat. Hamilcar eos patientia non tam ob contemptum quam ob providam rationem tolerabat. Omnes gaudii testandi causa florem auribus imposuerant, et multi numquam dominum antea viderant.

At viri sphingum instar capite ornati magnis baculis armati in turbam prosiluerunt, dextra laevaque ferientes; servos enim dominum curiosius inspecturos depellere debebant, ne multitudine oppressus eiusve odore offensatus esset.

Tum omnes pronis corporibus humi se proiecerunt clamantes:

«Ocule Baalis, domus tua floreat!»

Inter eos in cypressorum aditu prostratos Abdalonim, praefectus praefectorum, mitra alba ornatus thuribulum manibus gerens ad Hamilcarem processit.

Salammbô gradus galeriae descendebat. Omnes ancillae post eam veniebant, eodemque eius passu gradum sumebant. Aethiopissarum capita magna puncta nigra effingebant in linea aureorum vittarum quae Romanarum feminarum frontes coercebant. Aliae argenteas sagittas, smaragdinorum papilionum imagines, aut longas acus in solis radios expansos crinibus inseruerant.

In illa albarum flavarum caerulearum vestium confusione anuli, fibulae, torques, fimbriae, armillae fulgebant; tenuis vestium susurrus exoriebatur; crepitus sandaliorum cum mutis nudarum plantarum in ligno ictibus miscebatur; et passim procerus eunuchus umeris super eas eminens resupino vultu ridebat.

Ubi virorum acclamationes quieverunt, faciem manicis occulentes omnes simul clamorem mirum emiserunt, lupa ululante similem, tam saevum tamque acrem ut longa ebenina scala mulieribus referta a summo ad imum quasi lyra resonare videretur.

Ventus earum vela attollebat, et exiles papyri caules lente nutabant. Mensis Schebat erat, media hiems. Punica mala floribus tumida in caeli caeruleum porrigebantur; per ramos mare apparebat et insula procul inter nebulas semiabscondita.

Hamilcar Salammbonem ubi vidit constitit. Filia ei post complurium filiorum mortem nata erat. In religionibus autem Solis filiarum ortus calamitas habebatur. Postea dei filium ei dederant; sed aliquid amissae spei, et quasi concussionem illius maledictionis quam in filiam pronuntiaverat, retinebat. Salammbô nihilominus procedebat.

Margaritae variorum colorum longis racemis ex auribus per umeros ad cubitos usque pendebant. Capilli ita crispati erant ut nubem referre viderentur. Circa collum aureas laminulas quadratas gerebat, in quibus femina inter duos leones erigentes exprimebatur; omnis autem vestitus deae ipsius habitum imitatus erat. Vestis hyacinthina latis manicis ad ventrem coartabatur, infra late diffundebatur.

Labiorum minium dentes candidiores, palpebrarum stibium oculos longiores faciebat. Sandalia ex avium plumis confecta calcaneos altissimos habebant; ipsa vero, frigore fortasse, mirum in modum pallebat.

Tandem ad Hamilcarem accessit, atque eum neque spectans neque caput attollens dixit:

«Salve, Baalium Ocule, gloria sempiterna! Victoria! Otium! Voluptas! Divitiae! Iam diu cor meum maestum erat, domusque languebat. At dominus regressus Tammuz redivivo similis est; sub oculis tuis, pater, gaudium nova vitaque ubique florebunt!»

Et de Taanach manibus parvum vas oblongum sumpsit, in quo farina, butyrum, cardamomum vinumque mixta fumabant.

«Pleno gutture bibe», inquit, «potum reditus quem ancilla tua paravit.»

Ille respondit:

«Benedictio super te sit!»

Aureum vas quod ei offerebat velut mente absens accepit.

Interea tanta acerbitate eam examinabat ut Salammbô perturbata haesitans diceret:

«Dictum est tibi, domine...?»

«Etiam; scio», humili voce inquit Hamilcar.

Num confessio erat? An de Barbaris loquebatur? Hamilcar addidit pauca ambigua de publicis difficultatibus, quas se unum soluturum esse sperabat.

«O pater!» exclamavit Salammbô. «Quod semel irreparabile factum est, ne tu quidem tollere potes!»

Ille retro cessit, Salammbô autem stuporem eius mirabatur; non enim de Carthagine, sed de sacrilegio cuius particeps facta erat, cogitabat. Vir ille, quem legiones tremebant, quem ipsa paene non noverat, ut deus eam terrebat: divinaverat, omnia sciebat; aliquid horrendum iam adfuturum erat. Exclamavit:

«Miserere!»

Hamilcar lente caput demisit.

Quamquam sese accusare cupiebat, labra aperire non audebat; interim querebatur interius et consolationis aviditate suffocabatur. Hamilcar cupiditati iusiurandum frangendi resistebat. Illud sive superbia sive metu incertitudinem suam terminandi servabat; filiam intentissimis oculis in facie aspiciebat, ut quid in imo corde occultaret deprehenderet.

Salammbô paulatim anhelans caput inter umeros abdebat, gravi nimis illo obtutu oppressa. Iam certum habebat pater eam in Barbari amplexu peccavisse; horrebat, utrumque pugnum sustulit. Illa clamore edito inter ancillas decidit, quae concurrerunt atque eam circumsteterunt.

Hamilcar sese convertit atque abiit. Omnes procuratores sequebantur.

Horreorum ianuae apertae sunt, ingressusque est aulam amplam rotundam, in quam longi transitus, tamquam radii rotae ad axem, e ceteris conclavibus convergebant. In medio lapideus orbis eminebat, cancellis instructus ad pulvinaria super tapetes congesta sustinenda.

Primum Sufes magnis rapidisque passibus ultro citroque ambulabat; anhelitus gravis audiebatur, calcaneo terram feriebat, frontem manu tergebat velut muscis vexatus. At capite quassato, ubi congestas opes suas conspexit, placatus est; cogitatio per prospectus longorum transituum ad alias aulas, rarioribus thesauris plenas, vagabatur.

Aeneae tabulae, argenti massa, ferreae virgae alternabant cum stanni massis a Cassiteridibus per Mare Tenebrosum advectis; gummi e Nigritarum regione cortice palmarum contextis saccis effluebat; auri pulvis utribus compressus per vetustiores suturas paulatim defluebat.

Tenuia filamenta e marinis plantis tracta inter lintea Aegypti, Graeciae, Taprobanae Iudaeaeque pendebant; madreporarum virgulta, quasi lata fruteta, ad parietum radices horrebant; odor definiri nequiens in aere haerebat, ex unguentis, coriis, condimentis, struthionumque plumis in grandes fasciculos sub summo fornice colligatis mixtus. Ante singulos transitus dentes elephantorum erecti, apicibus coniunctis, super ostia arcus efficiebant.

Tandem super lapideum orbem ascendit. Procuratores omnes bracchiis in pectore complicatis capite inclinato stabant, dum Abdalonim acutam mitram superbo vultu erigebat.

Hamilcar navium praefectum interrogavit. Vetus erat gubernator, cuius palpebrae ventis erosae erant, barbae autem cani flocci ad coxas usque pendebant, quasi tempestatum spuma ei in mento remansisset.

Respondit classem per Gades et Thymiamata missam esse, ut Cornu Australe Promunturiumque Aromatum circumvecti Eziongaber petere conarentur.

Aliae naves per quattuor lunas ad occidentem processerant, nec ulla litora offenderant; sed prorae in herbis implexae haerebant, horizon perpetuo cataractarum sonitu resonabat, nebulae sanguineo colore solem obscurabant, aura odoribus onusta nautas somno opprimebat; atque nunc nihil narrare poterant, adeo memoriae eorum turbatae erant.

Interea Scytharum flumina ascenderant, Colchidem intraverant, Iugriorum et Aestiorum fines petiverant, mille quingentas virgines in Archipelago rapuerant, omnesque exteras naves ultra Oestrymonis promunturium navigantes merserant, ne itinerum arcana patefierent. Rex Ptolemaeus thus Schesbaricum retinebat; Syracusae, Elathia, Corsica insulaeque

nihil attulerant; vetus gubernator demissa voce nuntiavit triremem apud Rusicadam a Numidis captam esse.

«Nam eorum partes sequuntur, domine.»

Hamilcar supercilia contraxit; tum itinerum praefecto loqui annuit, qui fusca tunica sine cingulo indutus caput longa candidae telae fascia involutum habebat, cuius extremum praeter os ad umerum a tergo descendebat.

Caravanae statis temporibus, hiemali aequinoctio, profectae erant.

Sed ex mille quingentis viris qui optimis camelis, novis utribus atque pictis textilibus instructi ad ultimam Aethiopiam proficiscebantur, unus tantum Carthaginem redierat; ceteri aut labore occiderant aut deserti terrore insaniam conceperant. Is narrabat se longe ultra Harousch Nigrum, praeter Atarantes et magnarum simiarum regionem, ingentia regna vidisse, ubi vilissima quaeque utensilia ex solido auro fiunt; flumen lactei coloris tam latum quam mare, caerulearum arborum silvas, odores ferentes colles, monstra humana facie super saxa quasi herbas viventia, quorum pupillae, ut te videant, tamquam flores aperiuntur; postea lacus draconibus refertos, et post eos crystallinos montes qui solem sustinent.

Alii ex India pavones, piper, novas telas retulerant. Qui vero chalcedonios lapides via Syrtium et templi Ammonis emptum ierant, haud dubie in arenis perierant. Caravanae Gaetuliae atque Phazzanae solita commercia attulerant; nunc tamen praefectus itinerum nullam novam instruere audebat.

Hamilcar intellexit: mercenarii campos occupabant. Submisse gemens altero cubito nitebatur; praefectus autem praediorum tantopere loqui metuebat ut, quamquam umeris validis et magnis rubrisque oculis praeditus, toto corpore tremeret. Facies depressa cani Molossi similis rete filis e cortice contextum superiectum habebat; balteum pellis pantherinae cum omnibus pilis circumdederat, ex quo duo ingentes cultri fulgebant.

Vix Hamilcar se convertit cum ille voce magna Baales invocare coepit. Non suam culpam esse! Nihil se posse! Se caeli temperiem, terrarum naturam, astra observasse; per brumam plantas posuisse, decrescente luna arbores putasse, servos inspectasse, eorum vestibus pepercisse.

Hamilcar huius loquacitate irritabatur; lingua sonum edidit. Vir cultro praeditus voce praecipiti:

«Heu, domine! Omnia diripuerunt, vastaverunt, everterunt! Tria milia arborum apud Maschalam caesa sunt; apud Ubadam horrea perfracta, cisternae oppletae! Apud Tedem mille quingenti gommores farinae abducti; apud Marazzanam pastores interfecti, armenta devorata, domus tua incensa, pulchra illa domus cedrinis trabibus constructa, ubi aestatem agebas! Servi Tuburbenses, qui hordeum secabant, in montes fugerunt; asini, hinni, muli, boves

Taorminae et equi orynges, ne unus quidem relictus! Omnia abducta! Exsecratio est! Supervivere non potero!»

Flebat et repetebat:

«Ah! Si nosses quam plena fuerint cellaria, quam nitida aratra! O pulchri arietes! O pulchri tauri!»

Hamilcar ira suffocabatur; tandem erupit:

«Tace! Num pauper sum? Nulla mendacia! Verum dicite! Omnia quae perdidi scire volo, usque ad ultimum siclum, ad extremum cab! Abdalonim, rationes mihi affer navium, caravanarum, praediorum, domus! Si vestra conscientia aliquid occultat, vae capitibus vestris! Exite!»

Procuratores retrocedentes, pugnis prope terram submissis, abierunt.

Abdalonim e loculo in pariete restes nodis distinctas, fascias telae aut papyri, ovium scapulas minutis litteris inscriptas accepit. Eas ad pedes Hamilcaris posuit, tum in manus eius tabellam ligneam dedit tribus intus filis instructam, quibus aurei argentei corneique globuli inserti erant, ac sic coepit:

«Centum nonaginta duae domus in Mappalibus novis Carthaginiensibus locatae singulis lunis pro uno beka.»

«Non! Nimium est! Pauperibus parce! Nomina eorum qui audacissimi videantur perscribes, et explorabis an rei publicae fideles sint! Quid deinde?»

Abdalonim dubitabat, tanta liberalitate obstupefactus.

Hamilcar fascias telae e manibus eius eripuit.

«Quid hoc est? Tria palatia circa Chammonis templum duodecim kesitahis singulis mensibus? Viginti pone! Nolim me Divites devorent.»

Procurator procuratorum, longa salutatione facta, perrexit:

«Tigillae ad finem temporis duos kikaros mutuo dedimus, ad rationem denarii tertii, nautico fenore; Bar-Melkarthi mille quingentos siclos, pignore triginta servorum. At duodecim in salinis paludibus mortui sunt.»

«Nimirum parum robusti erant», ridens respondit Sufes. «Nihil refert! Si pecunia opus habeat, satisfac illi! Semper mutuo dare oportet, sed aliis atque aliis usuris pro cuiusque facultatibus.»

Tum servus properanter recitavit quantum ferrariae Annabae, coralliorum piscationes, purpurariae officinae, vectigal e Graecis incolis conductum, argenti in Arabiam exportatio, ubi decies auro carius erat, navium praedae attulissent, detracta parte decima templo Deae debita.

«Singulis vicibus quartam partem minus professus sum, domine!»

Hamilcar globulis rationes conficiebat; sub digitis eius tinniebant.

«Satis! Quid solutum est?»

«Stratonicle Corinthio et tribus Alexandrinis mercatoribus hisce tabulis redditis decem milia drachmarum Atticarum et duodecim talenta auri Syriaci; et cum victus remigum triremi uni per mensem viginti minas constat...»

«Scio! Quot naves amissae?»

«Ratio in his plumbeis laminis descripta est», inquit procurator. «Quod ad naves communi sumptu conductas attinet, cum saepe merces in mare abici oporteret, dispares damna inter socios singulos partiti sumus. Pro funibus ex navalibus mutuatis quos reddere nequivimus Syssitae octingentas kesitahas ante Uticensem expeditionem poposcerunt.»

«Iterum isti!» inquit Hamilcar caput inclinans. Aliquamdiu mansit quasi omnium in se confluentium odiorum pondere oppressus.

«Sed sumptus Megarenses non video!»

Abdalonim pallescens aliunde sycomori tabellas, in fasciculos corio alligatas, deprompsit.

Hamilcar audiebat, domesticis rebus attentus, numero vocis monotono paulatim placatus; Abdalonim verba tardius proferre coepit. Subito ligneas tabellas humi demisit ipseque prona fronte bracchiis porrectis procubuit, damnatorum more.

Hamilcar nullo motu animi tabellas collegit; sed labra distendit oculosque amplificavit cum in unius diei sumptibus immoderatam carnium, piscium, volucrum, vini odoramentorumque consumptionem, fracta vasa, mortuos servos, perditos tapetes invenit.

Abdalonim adhuc pronus epulas Barbarorum exposuit. Seniorum iussu obsistere non potuerat. Quin etiam Salammbô pecuniam effundi voluerat, quo milites splendidius exciperentur.

Filiae nomine audito Hamilcar exsiluit; tum labris compressis in pulvinaria resedit, quorum lacinias unguibus discindebat, anhelans, pupillis immotis.

«Surge!» inquit; atque descendit.

Abdalonim eum sequebatur, genibus tremulis. Sed ferream virgam corripiens velut furiosus pavimenti saxa convellere coepit. Ligneus discus prosiluit, mox per longum iter complura opercula lata apparuerunt, quibus foveae frumento servando factae occludebantur.

«Vides, Ocule Baalis», tremebundus inquit servus, «nondum omnia abstulerunt! Quaeque fovea quinquaginta cubitorum altitudinem habet atque ad summum usque plena est! Dum aberas, in navalibus, in hortis, ubique alias excavandas curavi! Domus tua frumento non minus quam cor tuum sapientia referta est.»

Subrisus Hamilcaris vultum perstrinxit.

«Bene, Abdalonim!»

Tum ad aurem eius inclinatus:

«Ex Etruria, ex Bruttio, ex quacumque regione volueris frumentum importandum curabis, quoquo pretio! Congere, custodi! Omne Carthaginis frumentum me solum possidere volo.»

Cum ad extremum ambulationis venissent, Abdalonim una clavium quae e zona pendebant amplum conclave quadrangulum aperuit, cuius mediam partem columnae cedrinae dividebant. Nummi aurei argentei aenei, partim mensis impositi partim recessibus inclusi, per quattuor parietes usque ad trabes tecti ascendebant.

Ingentes corbes e corio hippopotami in angulis totos ordines minorum sacculorum sustinebant; minorum nummorum acervi in lapidibus tumulos faciebant; hinc inde aliquis nummorum cumulus nimis altus corruerat, columnae dirutae similis. Magni Carthaginiensium nummi, Tanitidem equumque sub palma referentes, iis coloniarum immixti erant, qui tauro, stella, globo vel luna falcata signabantur.

Deinde variae pecuniae acervatim positae apparebant, omnis pretii, magnitudinis, aetatis, a veteribus Assyriorum nummis ungue tenuioribus ad Latinos antiquos manu crassiores, una cum globulis Aegineticis, tabellis Bactrianis et brevibus antiquis Lacedaemoniorum virgis. Nonnulli aerugine obsiti, squalidi, aqua virides aut igne nigri erant, e retibus aut ex dirutarum urbium ruinis post obsidiones collecti.

Sufes celeriter reputaverat num pecunia coram posita lucro damnisque recitatis congrueret; iam abibat cum tres ollas aeneas plane vacuas conspexit. Abdalonim vultum avertit horroris indicio. Hamilcar adversa patientius ferens tacuit.

Per alios transitus aliasque aulas ierunt, tandem ad portam pervenerunt, cui melius custodiendae homo catena longa muro affixa circa ventrem religatus erat, novo Romanorum instituto Carthaginem nuper introducto. Barba et ungues immodice creverant; corpus ad dextram laevamque captivarum ferarum perpetuo motu vacillabat. Ubi Hamilcarem agnovit, ad eum prosiluit clamans:

«Miserere, Ocule Baalis! Miserere! Occide me! Decem annos solem non vidi! Per patris tui nomen, miserere!»

Hamilcar nullo dato responso manus complosit; tres viri apparuerunt, et omnes quattuor bracchiis obnixi ingentem trabem ex annulis extraxerunt quibus ostium claudebatur. Hamilcar facem accepit, in tenebras evanuit.

Familiae sepulcra ibi esse credebantur; re vera nihil inveniri poterat nisi puteus latus, qui solum ad fures errore ducendos effossus erat atque nihil abscondebat. Hamilcar praeteriit; deinde inclinatus gravissimum molarem

lapidem rotulis innixum circumegit et, per hiatum factum, in aulam conica forma constructam intravit.

Aeneae squamae parietes operiebant; in medio super basi granitica statua Cabiri stabat cui nomen Aletes erat, repertoris fodinarum in Celtiberia. Circa basim humi in crucis figuram digesta erant ingentia aurea scuta et argentea vasa monstruosa, collo clauso, miris formis neque ulli usui idonea; sic enim magnas metallorum massas conflare solebant ut eas dilapidare vel etiam de loco movere paene fieri non posset.

Face sua lucernam fossoris, quae idoli pileo affixa erat, accendit; ignes virides, flavi, caerulei, violacei, vino similes, sanguini similes subito conclave illustraverunt. Gemmis erat refertum, quae vel in aureis cucurbitis quasi lampadariis ex aeneis laminis suspensis vel in nativis suis saxis ad parietum radices iacebant.

Erant callaides e montibus fundarum ictibus evulsae, carbunculi ex lyncum urina nati, glossopetrae e luna delapsae, tyani, adamantes, sandastra, berylli, una cum tribus rubinorum generibus, quattuor sapphirorum, duodecim smaragdorum. Fulgurabant velut lactis aspergines, gelida caerulea fragmenta, pulvis argenteus, atque lumina sua in latis tractibus, radiis stellisque fundebant.

Cerauniae fulmine genitae iuxta chalcedonios lapides, venenis medentes, coruscabant. Ibi topazii montis Zabarcae ad terrores arcendos, opali Bactriae abortus prohibentes, cornuaque Ammonis quae sub lectos ponuntur ad somnia excitanda iacebant.

Gemmarum ignes lucernaeque flammae magnis aureis scutis reflectebantur. Hamilcar stans bracchiis complicatis ridebat, nec tam spectaculo quam conscientia divitiarum delectabatur. Opes inaccessibiles, inexhaustae, infinitae erant. Maiores eius sub pedibus quiescentes aliquid aeternitatis suae in cor eius infundebant. Se geniis subterraneis proximum esse sentiebat.

Gaudium quasi Cabiri erat; ingentes radii vultum eius ferientes extrema retis invisibilis sibi videbantur, quod per abyssos ad ipsum mundi centrum eum religaret.

Nova cogitatio eum concussit; post idolum progressus recta ad parietem abiit. Tum inter notas acu in bracchio pictas lineam transversam cum duabus ad perpendiculum ductis inspexit, quae numero Chananico tredecim significabant.

Ad tertiam decimam aeneam tabulam numeravit, amplam manicam iterum sustulit, atque dextra porrecta alias notas multipliciores in altera bracchii parte legebat, digitis molliter ut citharoedus tractis. Tandem pollice septies percussit, atque ingens integra parietis pars circumacta est.

Post eam crypta quaedam latebat, in qua res arcanae sine nomine atque inaestimabilis pretii custodiebantur. Hamilcar tres gradus descendit, e vase argenteo pellem lamae nigro liquori innatantem sustulit, inde rursus ascendit.

Abdalonim rursus ante eum ambulare coepit; longam virgam in lapides pulsabat, cuius capulo tintinnabula affixa erant; ante singulos aditus nomen Hamilcaris laudibus benedictionibusque circumdatum clamabat.

In porticu circulari ubi omnes transitus concurrebant, iuxta parietes congestae erant trabeculae ex ligno quod algummin vocant, sacci lausoniae, crustula e Lemnia terra, et testudinum carapacia margaritis plena. Sufes praeteriens haec veste levius attingebat nec quidem ingentia electri frusta aspiciebat, materiam paene divinam solis radiis concretam.

Nebula vaporis odorati effusa est.

«Pelle ianuam!»

Ingressi sunt.

Homines nudi massas subigebant, herbas terebant, carbones movebant, oleum in dolia fundebant, parvas cellulas ovi similitudine in pariete passim excavatas aperiebant claudebantque, quae adeo frequentes erant ut locus alveari intus similis videretur. Myrobalanum, bdellium, crocus, violae inde effluebant.

Passim gummi, pulveres, radices, ampullae vitreae, filipendulae rami, rosarum folia spargebantur; odorum copia anhelitus opprimebatur, etiamsi in medio e tripode aeneo styrax crepitans fumum volubilem fundebat.

Praefectus Odorum Suavium, pallidus et longus ut fax cerea, ad Hamilcarem accessit, metopii rotulum inter manus conterens, dum alii duo baccaris foliis calcaneos eius perfricabant. Ille repulit; Cyrenaei erant turpibus moribus infames, sed ob secreta artis magni habiti.

Ut diligentiam suam ostenderet, Praefectus Odorum Suffeti cochleari ex electro facto paululum malobathri gustandum praebuit, deinde subula tres bezares Indicos perforavit. Dominus fraude peritus cornu unguento plenum cepit, prunis admovit et super pallium inclinavit; macula fusca apparuit, fraus erat. Tum Praefectum Odorum diu fixis oculis adspexit, atque nullo verbo dato cornu gazellae in faciem eius coniecit.

Quamvis ob aromata sibi adulterata vehementer indignaretur, ubi fasciculos nardi ad transmarinas regiones mittendos vidit, iussit stibium admisceri, ut pondus augeretur.

Tum quaesivit ubi tres psagarum capsulae, sibi destinatae, essent.

Praefectus Odorum confessus est se nescire; milites gladiis armati ululantes venisse; se cellulas illis aperuisse.

«Illos igitur plus quam me times!» exclamavit Sufes.

Per fumum pupillae eius velut faces in procerum pallidumque virum fulgebant, qui iam rem intellegere coeperat.

«Abdalonim! Ante solis occasum virgis eum caedi curabis! Dilania!»

Damnum hoc, ceteris levius, eum exasperaverat; nam quamvis Barbaros a memoria depellere conaretur, iidem perpetuo occurrebant. Licentia eorum cum filiae dedecore confundebatur; totae domui infensus erat, quod scelus nosceret nec sibi aperuisset.

At nescio quid eum ad intimam calamitatem scrutandam impellebat; omnia explorandi furore correptus sub tectis post domum negotiatoriam bitumen, ligna, ancoras, rudentes, mel, ceram, panni horrea, cibaria, marmorarii officinam, silphii cellam inspiciebat.

Deinde hortos transiens artifices domesticos, quorum opera venibant, in tuguriis inspexit. Sartores pallia acu pingebant, alii retia texebant, alii pulvinos coloribus ornabant, sandalia secabant; Aegyptii conchulis papyrum poliebant; texentium radius crepabat, armifabrorum incudes resonabant.

Hamilcar illis dixit:

«Gladios cudite! Semper cudite! His mihi opus erit.»

E sinu pellem antilopae venenis maceratam protulit, ut ex ea loricam aere robustiorem conciderent, quam nec ferrum nec flamma laedere posset.

Quotiens operarios adibat, Abdalonim ad avertendam domini iram illum adversus ipsos concitare studebat, opera eorum murmuratione vituperans.

«Qualis labor! Dedecus est! Vere nimium indulget dominus!»

Hamilcar neque eum audiens discedebat.

Gradum tardavit; arborum enim truncos a summo ad imum adustos, quales in silvis ubi pastores castra posuerunt invenias, vias obstruebant. Saepes ruptae erant, aqua canalium effluebat, vitri fragmenta, simiarum ossa in caenosis stagnis apparebant. Passim pannorum laciniulae ex virgultis pendebant; sub citreis arboribus flores putrescentes flavum stercus effecerant.

Servi enim omnia neglexerant, dominum numquam rediturum esse rati.

Singulis passibus novam vastitatem inveniebat, novum indicium eius rei quam audire sibi vetuerat.

Iam purpureos calceos sordibus calcandis polluebat: cur hos homines, omnes una ante catapultam positos, in membra discerptos per aerem non dissipabat? Se pro istis militibus stetisse erubescebat: dolus fuerat, proditio; et quoniam neque milites, neque Seniores, neque Salammbonem, neque quemquam ulcisci poterat, ira autem victimam aliquam quaerebat, uno verbo universos hortorum servos in fodinas damnavit.

Abdalonim quoties eum ad saepta propius accedere videbat horrebat. At Hamilcar viam molendini cepit, unde lugubris quaedam cantilena effluebat.

In pulvere graves molae vertebantur: duo scilicet coni porphyritici alter alteri impositi, quorum superior infundibulum gerens fortibus vectibus super inferiorem gyrabatur. Viri partim pectoribus bracchiisque trudebant, alii iugati trahebant.

Lorum attritu circa axillas eorum ulcera purulenta concreverant, qualia in asinarum armo cernuntur; nigrum ac marcidum pannum, qui vix inguina contegebat, pars infera usque ad poplites pendebat, instar longae caudae eos feriens. Oculi rubebant, pedum vincula tinniebant, omnia pectora pari anhelitu laborabant.

Os singulis capistris coercebatur, ne farinam comedere possent; manus autem chirothecae digitis carentes includebant, ne manum frumento admoverent.

Ad domini ingressum lignei vectes acrius crepuerunt. Frumentum inter saxa striduit. Nonnulli in genua ceciderunt; ceteri molam trahentes super eos transibant.

Giddenem, servorum rectorem, poposcit; ille apparuit dignitatem habitu pretioso ostentans. Tunica enim ad latera scissa ex purpura tenui erat; magni anuli aures deorsum trahebant, et ad crurum vincula pannorum iungenda aureus funis, quasi serpens arborem circumvolvens, a talis ad coxas ascendebat.

Inter digitos anulis refertos monile e gagateis granis tenebat, quo homines morbo sacro obnoxios agnosceret.

Hamilcar signum fecit ut capistra solverentur. Tum omnes, clamore ferarum esurientium edito, in farinam irruerunt eamque faciebus in acervos demissis vorabant.

«Exhauris eos!» inquit Sufes.

Giddenem respondit sic demum eos domari posse.

«Parum sane profuit quod Syracusas ad servorum disciplinam te misi. Ceteros adduc.»

Coci, vinarii, equisarii, cursores, lecticarii, balnearum servi, feminae cum liberis, omnes in horto una linea steterunt, a domo negotiatoria ad ferarum hortum. Spiritum continebant. Ingens silentium Megaram implebat. Sol super lacunam ad catacumbarum radices iacebat. Pavones clamabant. Hamilcar pedetemptim procedebat.

«Quid mihi cum his senibus rei est?» inquit. «Vende eos! Nimis multi Galli sunt, ebriosi sunt; nimis multi Cretenses, mendaces sunt! Cappadoces, Asiaticos, Aethiopas mihi eme.»

Mirabatur quod tam pauci infantes essent.

«Singulis annis, Giddenem, domus novos partus habere debet! Omnibus noctibus cellas aperies, ut libere inter se coeant.»

Tum sibi ostendi iussit fures, ignavos, seditiosos. Poenas distribuebat, Giddenem simul increpans; Giddenem autem velut taurus frontem demittebat, in qua bina supercilia lata decussata erant.

«Ecce, Baalis Ocule», inquit, Libyum quendam validum designans, «hunc cum laqueo collo inserto deprehendimus.»

«Ah! Morine cupis?» contemptim dixit Sufes.

Servus intrepida voce:

«Cupio!»

Tum sine cura exempli vel damni pecuniarii Hamilcar servis dixit:

«Auferte eum!»

Fortasse sacrificium aliquod mente destinaverat. Calamitatem sibi ipse imponebat, quo maiora infortunia praeveniret.

Giddenem mutilos post ceteros celaverat. Hamilcar eos conspexit:

«Quis tibi bracchium amputavit?»

«Milites, Baalis Ocule.»

Tum Samnitem quendam, qui instar ardeae vulneratae nutabat, interrogavit:

«Et tu? Quis te ita affecit?»

Id ipse servorum praefectus fecerat, qui ferrea virga crus eius fregerat.

Haec stulta crudelitas Suffetem indignatione implevit. Monile gagateum e manibus Giddenemis evulsit:

«Execratio cani gregem vulneranti! Servos mutilare, per Tanitidis clementiam! Ah, dominum tuum evertis! In stercore suffocetur! Quid de reliquis, qui desunt? Ubi sunt? Num cum militibus eos interfecisti?»

Tam terribilis erat vultus eius ut omnes feminae effugerent. Servi retrocedentes amplum orbem circa eos efficiebant; Giddenem furenter sandalia Hamilcaris osculabatur; ille erectus bracchiis super eum elevatis immotus stabat.

Sed mente clara ut in gravissimis proeliis mille res exsecrandas, flagitia quae olim evitare maluerat, reminisci coepit; et irae fulgore, quasi tempestate fulgurante, uno momento omnes calamitates sibi ante oculos repraesentabantur. Fundorum praefecti milites timentes, fortasse etiam colludentes, fugerant; omnes eum fallebant, nimis diu se continuerat.

«Adducantur!» clamavit. «Et tamquam ignavis notam candenti ferro in frontibus inurite!»

Tum in medium hortum apportata dispersaque sunt vincula, colla ferrea, cultri, catenae damnatorum ad metalla, cippos crura cohibentes, numella umeros constringentes, scorpionesque, flagella ternis loris aeneis unguibus terminatis.

Omnes facie ad solem, Molochum voracem versus, positi sunt, alii pronis alii supinis corporibus humi prostrati; ad flagella damnati contra arbores erecti stabant, binis ministris iuxta eos, altero ictus numerante, altero feriente.

Ille ambobus bracchiis feriebat; sibilantia lora cortices platanorum dissipabant. Sanguis velut imber in frondibus spargebatur, rubrae corporum moles sub arboribus ululantes contorquebantur. Qui vinculis ferreis ligabantur unguibus facies lacerabant; audiebatur lignorum cochlearum crepitus, graves ictus resonabant; interdum clamor acutus aerem subito findebat.

Ad culinas inter vestes laceras abscisosque capillos viri flabellis carbones excitabant, et odor carnis ardentis per auras ferebatur. Flagellati deficientes, sed bracchiis vinculis retenti, cervices in umeros devolvebant oculis clausis. Alii spectantes metu clamare coeperunt; leones autem epularum fortasse memores ad fossarum margines oscitantes procubuerunt.

Tum Salammbô in area plana summi tecti apparuit. Huc illuc trepida festinabat. Hamilcar eam vidit; sibi visa est bracchia in eum extendere ut veniam precaretur; horroris signo dato in elephantorum saepta penitus recessit.

Elephanti illustrium familiarum Punicarum decus erant. Maiores nobilium Punicarum familiarum olim gestaverant, bellis triumphaverant, atque Solis amicos eos venerabantur.

Megarenses elephanti totius Carthaginis validissimi erant. Hamilcar ante discessum Abdalonimi iusiurandum exegerat se eos diligenter curaturum. At vulneribus confecti interierant; tres tantum remanserant, in pulvere medio atrii ante praesepiorum fragmenta iacentes.

Eum agnoverunt et ad ipsum venerunt.

Uni aures horrende scissae erant; alteri ingens vulnus in genu; tertius proboscide truncatus erat.

Tamen eum tristi visu quasi rationis participes intuebantur; is cui proboscis deerat magno capite inclinato et poplitibus flexis deformi proboscidis trunco eum leniter mulcere conabatur.

Huius bestiae blanditiae duas lacrimas ex Hamilcaris oculis excusserunt. Ille in Abdalonimum insiluit.

«Ah sceleste! Crux! Crux!»

Abdalonim animo deficiens supinus in terram cecidit.

Post purpurariarum officinarum tecta, unde pigri caerulei fumi in caelum ascendebant, thois latratus auditus est. Hamilcar constitit.

Filii recordatio, velut dei tactus, eum repente sedaverat. In filio vim suam productam atque perpetuatam, ipsamque personam in immensum continuatam, aspiciebat; servi unde subita illa tranquillitas orta esset ignorabant.

Ad purpurarias officinas tendens iuxta ergastulum transiit, longam domum e nigro saxo in fossa quadrata exstructam, angusto circumducto itinere et quattuor scalaribus in angulis.

Iddibal, ut signum perficeret, noctem procul dubio exspectabat. «Nondum festinandum est», cogitabat Hamilcar; itaque in carcerem descendit. Quidam clamaverunt:

«Revertere!»

Audaciores eum secuti sunt.

Ostium apertum ventis impellebatur; crepusculum per angustas sagittarum fenestras inibat; in carcere fractae catenae de parietibus pendentes apparebant.

Haec omnia erant quae ex captivis bello captis supererant!

Hamilcar mire palluit; qui supra foveam inclinati stabant viderunt eum manu parieti inniti, ne concideret.

Sed thos ter continenter ululavit. Hamilcar caput sustulit; neque verbum dixit neque gestum fecit. Tum, sole prorsus occidente, post opuntiarum saepem disparuit, atque vespere in Divitum concilium apud Esmunis templum ingressus ait:

«O Baalium lumina, imperium omnium Punicarum copiarum adversus Barbarorum exercitum accipio!»

CAPUT OCTAVUM

PROELIUM AD MACARAM

Postero statim die ex syssitiis ducenta viginti tria milia kikarorum auri exegit, divitibus tributum quattuordecim siclorum imposuit. Ne feminae quidem immunes fuerunt; pro liberis quoque tributum pendebatur; quod in moribus Carthaginiensium paene nefandum habebatur, ipsa sacerdotum collegia pecuniam conferre coegit.

Equos omnes, mulos, arma universa postulavit. Quibusdam opes suas occultare conantibus bona venum data sunt; ut ceterorum avaritiam metu coerceret, ipse sexaginta loricas et mille quingentos gommoros farinae dedit, tantum unus quantum universa Societas Eboris contulerat.

In Liguriam misit qui milites conducerent, tria milia montanorum cum ursis proeliari assuetorum; his stipendium sex mensium ante numeratum est, quaternis minis in singulos dies.

Exercitus tamen erat comparandus. Nec, ut Hanno fecerat, omnes cives accepit. Primum homines qui sedentariis operibus vacabant reiecit, deinde ventris nimia mole graves aut vultu pusillanimes; contra infames, Malquae sordidissimam turbam, Barbarorum filios, libertos in ordines recepit. Novis autem Carthaginiensibus, praemii causa, plenam civitatem promisit.

Primum ei curae fuit legionem reformare. Pulchri illi iuvenes, qui se maiestatem rei publicae militarem esse arbitrabantur, suis ipsi legibus parebant. Duces eorum munere movit; dure eos tractavit, currere, salire, uno spiritu Byrsae clivum ascendere, tela iacere, comminus luctari, noctu in foris cubare iussit. Familiares eos visum veniebant eorumque vicem miserabantur.

Breviores gladios, caligas firmiores confici imperavit. Certum calones numerum constituit, impedimenta imminuit; cum autem in Molochi templo trecenta pila Romanorum servarentur, ea, frustra reclamante pontifice, abstulit.

Ex elephantis qui ab Utica redierant atque aliis quos privati possidebant phalangem duorum et septuaginta elephantorum composuit eosque hostibus formidabiles reddidit. Rectoribus malleum scalprumque dedit, quibus, si inter pugnam bestiae efferarentur, capita earum findere possent.

Neque duces suos a Magno Concilio deligi passus est. Seniores leges obicere conabantur; ille eas perfringebat; nemo iam obmurmurare audebat, omnia praepotenti eius ingenio cedebant.

Bellum, regimen rei publicae, aerarium unus suscepit; atque ut criminationibus occurreret, Hannonem sufetem rationum suarum curatorem sibi dari postulavit.

Moenia refici iussit, et ut lapides suppeterent veteres intra urbem muros, iam inutiles, dirui. Sed cum opum inaequalitas in locum pristini stirpium ordinis successisset, victorum filii a filiis victarum gentium etiamnum disiuncti manebant. Itaque patricii illarum ruinarum excidium aegre tulerunt, plebs vero, nec satis ipsa sciens cur, laetabatur.

Milites a mane ad vesperum armati per vias incedebant; omni paene momento tubarum sonitus audiebatur; per plateas plaustris scuta, tabernacula, hastae vehebantur; atria mulieribus lintea discerpentibus plena erant. Ardor ab aliis in alios serpebat; animus Hamilcaris totam rem publicam impleverat.

Milites in pares numeros divisit, ita ut per longum ordinum tractum validi et imbecilli alternis locis disponerentur; sic infirmiorem aut timidum duorum simul virorum et ductu et impulsu contineri volebat. Sed ex tribus milibus Ligurum et lectissimis Carthaginiensium militibus unam tantum phalangem efficere potuit, quattuor milia et nonaginta sex hoplitarum, aeneis galeis munitam, qui sarissas ex fraxino quattuordecim cubitorum tractabant.

Duo milia iuvenum fundas, pugionem, soleas gerebant. His octingentos alios adiunxit, rotundo clipeo gladio Romano more facto armatos.

Equitatus gravis ex mille nongentis custodibus qui de legione supererant constabat; laminis aeneis rubentibus, Assyriorum Clinabarum instar, tegebantur. Praeterea quadringentos sagittarios equites habebat, qui Tarentini vocabantur, pelle mustelae caput tectos, bipenni tunicaque coriacea instructos. Denique mille ducenti Aethiopes e vico caravanarum Clinabaris admixti iuxta equorum admissariorum latera currere debebant, manu altera iubam tenentes.

Omnia parata erant; Hamilcar tamen non proficiscebatur.

Saepe noctu solus Carthagine egrediebatur, ultra paludem usque ad Macaris ostia longe procedebat. Num ad mercennarios transire cupiebat? Ligures in Mappalibus castra habentes domum eius circumdabant.

Divitum suspiciones confirmari visae sunt cum quodam die trecenti Barbari ad moenia appropinquarent. Sufes portas eis aperuit: perfugae erant, qui metu sive fide impulsi ad dominum suum concurrebant.

Hamilcaris reditum mercennarii minime mirati sunt: eorum sententia vir ille mori non poterat. Redierat, ut promissa exsolveret; spes nec prorsus absurda,

tantum inter patriam exercitumque hiatus intercedebat. Ne se quidem sceleris insimulabant; convivium iam memoria exciderat.

Exploratores autem quos ceperunt eos errore liberaverunt. Pertinacibus illis id quasi victoria fuit; vel remissiores furore exarserunt. Obsidiones autem duarum urbium intolerabili taedio erant; nihil procedebat; satius erat proelio decernere! Quam ob rem multi ex agminibus dilapsi agros pervagabantur. Auditis tamen armamentorum nuntiis redierunt; Matho gaudio exsiluit.

«Tandem! tandem!» exclamavit.

Ira quam adversus Salammbonem animo retinebat in Hamilcarem conversa est. Odium iam certam praedam conspiciebat; quo facilius ultionem cogitatione apprehendebat, eo propius se eam tenere et iam voluptate frui videbatur. Eodem tempore altiore quadam teneritudine corripiebatur, acriore desiderio urebatur.

Modo sibi videbatur inter milites stare, caput sufetis hastae infixum quassans; modo in thalamo purpurei lecti virginem ulnis premere, osculis vultum obtegere, manus per longos nigros capillos ducere. Haec imaginatio, quam numquam in rem evasuram esse sciebat, eum excruciabat. Quoniam socii schalishim eum appellaverant, bellum gerere iure iurando constituit; ipsa certitudo se ex eo numquam rediturum ad inexpiabilem belli saevitiam impellebat.

Ad Spendium venit eique dixit:

«Tu tuos homines duc! Ego meos adducam! Autharitem admone! Perditi sumus, si Hamilcar nos adoritur! Audisne? Surge!»

Spendius insolita eius imperii specie obstupefactus constitit. Matho plerumque se regi patiebatur, impetusque animi cito considebant; nunc autem placidior simul atque terribilior videbatur, et in oculis eius voluntas indomita velut sacrificii flamma fulgebat.

Graecus rationes eius non audiebat. In uno ex tabernaculis Punicis margaritis limbatis habitabat, frigidas potiones ex argenteis poculis bibebat, cottabo ludebat, capillum nutriebat, obsidionem lente administrabat. Praeterea cum quibusdam intra urbem secretam consuetudinem contraxerat neque discedere volebat, confisus urbem intra paucos dies apertum iri.

Narrhavas, qui inter tres exercitus ultro citroque errabat, tum apud eum erat. Sententiae eius assensus etiam Libyum vituperavit, quod nimia audacia rem incohatam relinquere vellet.

«Abi, si times!» Matho exclamavit. «Picem, sulphur, elephantos, pedites, equos nobis pollicitus eras! Ubi sunt?»

Narrhavas ei commemoravit se ultimas Hannonis cohortes delevisse; elephantos quidem in silvis venatione capi, pedites a se armari, equos in itinere

esse. Interim Numida, pennam struthionis quae super umerum recidebat mulcens, oculos muliebriter circumferebat ac risu irritante subridebat. Matho coram eo nihil quod responderet inveniebat.

Subito ignotus quidam intravit, sudore madidus, pavore exanimatus, cruentis pedibus, zona soluta; macra eius latera spiritu ita quatiebantur ut rumpi viderentur, et dum incomprehensibili quodam sermone loquitur, oculos late aperiebat, tamquam aliquam pugnam enarraret. Rex foras exsiluit et equites suos convocavit.

Illi in campo circum eum in orbem constiterunt. Narrhavas equo insidens caput demittebat labraque mordebat. Tandem copias in duas partes divisit, priorem manere iussit; reliquos imperioso nutu cursu citatissimo abire iussit, atque montes versus e conspectu evanuit.

«Domine,» susurravit Spendius, «isti extraordinarii casus mihi haud placent: sufes redit, Narrhavas discedit...»

«Quid tandem refert?» Matho cum contemptu respondit.

Quo magis Autharito se coniungere atque Hamilcarem antevertere oportebat. Verum si urbium obsidiones solverent, incolae eruptionem facturi a tergo impetum ferrent, Carthaginienses autem a fronte instarent. Post longas consultationes haec decreta sunt, protinusque ad effectum adducta.

Spendius cum quindecim milibus hominum ad pontem Macari flumini impositum, tria milia passuum ab Utica distantem, contendit; eius quattuor angulis ingentes turres catapultis instructas imposuerunt. Truncis arborum, rupium fragmentis, spinis intertextis murisque saxeis omnes per montes semitas angustiasque obstruxerunt; in iugis herbarum acervos collegerunt, quos ad signa danda incenderent; pastores longe prospicere periti per intervalla excubare iussi sunt.

Hamilcar profecto non eadem qua Hanno via per Montem Aquarum Calidarum venturus erat. Sciebat enim Autharitem interiora loca obtinentem iter prohibiturum. Praeterea si prima statim expeditionis congressione cladem accepisset, perierat; victoria contra, mercennariis longius distantibus, mox iterum petenda erat. Poterat ad Promunturium Uvarum e nave escendere indeque unam ex urbibus petere; sed tum inter duos exercitus versaretur, temeritatem quam cum copiis tam exiguis numquam admissurus erat.

Igitur sub radicibus Arianae montis iter facere, tum ad laevam deflectere ut Macaris ostia vitaret, et recta ad pontem contendere debebat. Hoc in loco Matho adventum eius exspectabat.

Noctu, facibus lucentibus, operariis qui munitiones exstruebant praesidebat. Ad Hipponem Zaryten, ad montium opera discurrebat et revertebatur, neque umquam quiescebat. Spendius viribus eius invidebat; sed de exploratorum

consiliis, custodiis deligendis, machinarum ratione atque omni defensionis apparatu Matho comitem dociliter audiebat. Salammbonis iam mentionem non faciebant, alter quod eius memoriam deposuerat, alter quod pudore impediebatur.

Saepe Carthaginem versus secedebat, ut Hamilcaris copias prospicere conaretur. Acies in extremum caeli ambitum intendebat; pronus humi iacebat, et sanguine in arteriis pulsante exercitus strepitum sibi audire videbatur.

Spendio dixit nisi intra triduum Hamilcar advenisset, se cum universis militibus obviam profecturum atque proelium oblaturum. Duo praeterea dies transierunt; Spendius eum retinebat; sexto die mane abiit.

Neque Carthaginienses minus quam Barbari belli cupidine flagrabant. In tabernaculis aeque atque domibus idem desiderium, idem angor; cuncti quaerebant quid Hamilcarem moraretur.

Is interdum in Esmunis templi tholum, prope Lunarum Praeconem, ascendebat ventosque observabat.

Quodam die, tertio mensis Tibby, e summa arce propero gradu descendentem viderunt. In Mappalibus clamor magnus exortus est. Mox omnes viae tumultu fremebant, ubique milites inter lacrimantes feminas, quae se pectoribus eorum iniciebant, arma capessere coeperunt; deinde ad Chammonis forum celeriter accurrerunt, ut in ordines consisterent.

Neque eos consequi neque alloqui neque ad moenia quidem accedere licebat. Per pauca momenta urbs tota velut ingens sepulcrum siluit. Milites hastis innixi cogitabant; qui domi manserant suspiria ducebant.

Sole occidente exercitus per occidentalem portam egressus est; sed neque Tunetem petiit neque ad Uticam montium iter ingressus est: secundum oram maris processit, moxque ad stagnum pervenit, ubi orbiculares salis crustae candidae veluti ingentes argenteae patinae in litore relictae refulgebant.

Inde stagnorum aquae crebrescebant. Solum paulatim mollius fiebat, pedes in limum descendebant; Hamilcar ne respiciebat quidem. Semper agmen ducebat, equusque eius, draconis instar flavis maculis notatus, spumam circum se spargens validis lumborum nisibus per caenum incedebat.

Nox incidit, luna carens. Nonnulli perituros se clamaverunt; quibus Hamilcar arma eripuit calonibus tradenda.

Caenum altius altiusque fiebat. In iumenta conscendere necesse erat; alii equorum caudis adhaerebant; validi invalidos trahebant, Ligurum manus pedites cuspidibus hastarum urgebat. Tenebrae densiores factae sunt. Iter amiserant. Omnes substiterunt.

Servi sufetis praecesserunt, ut palos viarum indices iussu eius certis intervallis infixos quaererent. In tenebris clamabant, exercitusque voces eorum eminus secutus est.

Sub pedibus solum firmum sentire coeperunt. Albidus quidam flexus obscure apparuit: in Macaris fluminis ripa stabant.

Quamvis frigus esset, ignes non accenderunt.

Media nocte venti impetus exorti sunt. Hamilcar milites excitari iussit; nulla tamen tuba insonuit: duces humeros militum leniter pulsabant.

Vir procero corpore in aquam descendit. Aqua ne ad cingulum quidem perveniebat; vadum transiri poterat.

Sufes triginta duos elephantos centum passus superius in flumine consistere iussit, reliquos infra eos stare ut ordines hominum vi aquae abreptos exciperent. Omnes igitur, armis supra capita sublatis, Macarem tamquam inter duos muros transierunt. Animadverterat enim occidentalem ventum arenam impellendo flumen obstruere et in ipso alveo velut naturalem aggerem efficere.

Nunc in laeva fluminis ripa, contra Uticam, in vastissimo campo stabat, elephantis opportunissimo, quibus summa exercitus eius vis nitebatur.

Hac sollertia militum animos incredibiliter erexit. Statim in Barbaros ruere volebant; sufes duas horas conquiescere eos iussit. Ubi primum sol ortus est, per campum triplici agmine promoverunt: ante elephanti, deinde levis armaturae pedites cum equitatu post eos, postremo phalanx.

Barbari apud Uticam castra habentes, et quindecim milia ad pontem posita, mirati sunt cum terram procul undari viderent. Ventus vehementissimus arenas in vortices agebat; quasi e terra evulsae surgebant, in ingentes flavas quasi lacinias attollebantur, tum discindebantur rursusque renovabantur, exercitum Punicum mercennariorum oculis occultantes.

Alii, propter cornua in galeis erecta, boum armentum se cernere opinabantur; alii, palliorum agitatione decepti, alas se distinguere affirmabant; qui autem multa itinera fecerant umeris sublatis haec omnia deserti imaginibus fallacibus tribuebant. Nihilo minus quiddam immane progredi perseverabat.

Vapores tenues, halitibus similes, per deserti superficiem discurrebant; lumen acre ac veluti tremulum caelum in immensum recedere cogebat et, per omnia penetrans, intervalla metiri non sinebat. Campus ingens in omnes partes usque ad ultimum visum patebat; levissimi solo tumores ad extremum caeli marginem porrigebantur, ubi longa caerulea linea, mare esse notum, conspectum claudebat.

Uterque exercitus e tabernaculis egressus spectabat; Uticenses, quo plura discernerent, in moenibus stipati constiterant.

Complures transversas lineas aequalibus velut cuspidibus horrentes conspexerunt. Crassiores sensim fiebant, crescebant; atri colliculi huc atque illuc nutabant; subito quadrata dumeta visa sunt. Elephanti erant et hastae; unus undique clamor exortus est:

«Carthaginienses!»

Sine signo, sine imperio milites qui Uticae erant cum iis qui ad pontem stabant permixti concurrerunt, ut Hamilcarem uno impetu invaderent.

Hoc nomine audito Spendius contremuit. Anhelans identidem repetebat:

«Hamilcar! Hamilcar!»

At Matho aberat! Quid ageret? Nulla fugae facultas! Tam repentina res, tantus sufetis metus, maxima vero necessitas statim consilium capiendi eum penitus turbabant: mille gladiis transfixum, capite truncatum, mortuum se iam videbat. Interea ad eum clamabatur; triginta milia hominum ductum eius expectabant; sui ipsius odio atque ira correptus est.

Ut pallorem absconderet genas minio oblevit; deinde ocreas loricamque induit, pateram meri vini exhausit et post suos milites cucurrit, qui ad Uticensium agmen properabant.

Duae copiae tam celeriter coierunt ut sufes suos in aciem instruere non posset. Sufes autem sensim agmen tardabat. Elephanti constiterunt; gravia capita struthionum plumis onusta versabant, proboscidibus umeros suos identidem ferientes.

Inter eorum intervalla in recessu cohortes velitium conspiciebantur; ultra ingentes Clinabarum galeae, ferrum solis radiis coruscans, loricae, cristae, vexilla agitata. Exercitus Carthaginiensis undecim milia trecentos nonaginta sex milites complexus vix eos capere videbatur: nam in oblongum quadratum, lateribus angustis, arcte in semet ipsum contractum, dispositus erat.

Barbari tam paucis hostibus visis immoderata laetitia exsultabant; Hamilcar nusquam apparebat. Num illic retro remanserat? Quid vero id ad rem? Mercatorum illorum contemptu audacia crescebat; antequam Spendius signum dedisset, iam omnes quid faciendum esset intellexerant et faciebant.

In longam rectamque aciem se explicaverunt, quae utrumque Punicorum cornu excederet, ut totum exercitum circumvenirent. Sed ubi trecentorum passuum intervallum supererat, elephanti, progrediendi loco, terga verterunt; tum Clinabares, conversa item acie, eos secuti sunt. Mercennariorum stupor auctus est cum omnes qui missilibus pugnabant ad eos sese coniungendos accurrere conspexerunt.

Ergo Carthaginienses metuebant, fugiebant! Immane ululatum Barbarorum agminibus ortum est, et Spendius ex dromedarii dorso clamabat:

«En! recte praedixeram! Pergite! Pergite!»

Continuo iacula, spicula, fundarum glandes uno tempore effusae sunt. Elephanti, sagittis in clunibus haerentibus, celerius currere coeperunt; pulveris ingens nimbus eos circumfudit et, velut umbrae in nube, evanuerunt.

Procul ingens strepitus pedum audiebatur, quem acutus tubarum vehementer inflatarum clangor superabat. Spatium illud turbinibus tumultuque plenum quod ante Barbaros patebat velut vorago milites ad se trahere videbatur; nonnulli in id praecipites se miserunt.

Subito peditum cohortes apparuerunt; sese coniungebant atque claudebant; simul reliqui pedites cum equitibus citato cursu adventantes cernebant.

Hamilcar phalangem in partes distrahi iusserat, elephantos, levis armaturae copias atque equitatum per intervalla transire, ut ad cornua celeriter contenderent; tam sollerter intervallum ad hostes computaverat, ut eo ipso momento quo hostes ad eum pervenirent, totus Punicus exercitus in unam rectam aciem porrectus staret.

In medio horrebat phalanx ex syntagmatibus seu quadratis plenis composita, quorum unumquodque sedecim milites in singulis lateribus habebat. Duces cuiusque ordinis inter longos ferratos mucrones eminebant, qui inaequaliter ante eos prominebant: nam sex primae ordinum series sarissas media parte apprehensas inter se decussabant, posteriores autem decem in umeris militum ante se stantium eas sustinebant.

Vultus sub galearum oris ex parte latebant; ocreae aeneae dextras tibias tegebant, clipei ampli cylindrica forma ad genua usque demittebantur. Horrenda illa quadrata moles una corporis compage movebatur, velut animal vivere simulque machinae more operari videbatur. Hanc duae elephantorum cohortes aequaliter utrinque cingebant; bestiae tremore cutem concutientes sagittarum fragmenta nigrae pelli inhaerentia excutiebant.

Indi in elephantorum cervicibus inter albarum pennarum fasciculos compressi harpaginis cochleari eos retinebant; in turribus autem viri ad umeros usque occultati ad oras arcuum ingentium intentorum colos ferreas stuppa ardenti circumdatas admovebant.

Utrinque iuxta elephantos funditores discurrebant, singuli fundam circa lumbos, alteram in capite, tertiam dextra manu gestantes. Clinabares, singuli Aethiope ad latus adiuncto, lanceas inter aures equorum porrigebant; et ipsi et equi auro undique fulgebant.

Deinde pedites levis armaturae intervallis distincti stabant, clipeis e pellibus lyncum factis, supra quos spiculorum apices eminebant quae sinistris manibus tenebant; Tarentini vero binos equos coniunctos ducentes extremis utriusque lateris partibus hunc militum murum altiorem faciebant.

At Barbarorum exercitus rectam aciem servare non potuerat. In tam immodico longitudinis spatio fluctus quasi atque hiatus orti erant; cursu exhausti anhelabant.

Phalanx graviter promovit, omnibus sarissis praetentis; tanto pondere impulsa nimis tenuis mercennariorum acies in medio flexit.

Punica cornua sese explicaverunt, ut hostes comprehenderent; elephanti sequebantur. Phalanx hastis oblique porrectis Barbaros discidit; duo ingentia agminum fragmenta huc atque illuc fluctuabant; cornua fundis sagittisque eos in phalangitas compellebant. Equitatu ad se liberandos carebant, praeter ducentos Numidas qui in dextrum Clinabarum equitum agmen impetum fecerunt. Reliqui inter has acies inclusi effugere non poterant.

Discrimen summum instabat, nec mora consilii capiendi dabatur.

Spendius iussit phalangem simul utroque latere adoriri, ut aciem totam perrumperent. At contractiores ordines sub longioribus prolapsi ac rursus in locum pristinum reversi sunt, et phalanx contra Barbaros sese convertit, non minus horrenda a lateribus quam paulo ante a fronte fuerat.

Sarissarum hastilia verberabant; equitatus a tergo impetum impediebat; phalanx elephantis innixa modo comprimebatur, modo in longitudinem explicabatur, modo quadrati, modo coni, modo rhombi, modo trapezii, modo pyramidis figuram ostendebat. Intus a capite ad caudam duplex continuus motus agebatur: nam qui in postremis ordinibus stabant ad primas acies accurrebant; priores autem sive lassitudine sive vulneratorum causa ad posteriora se recipiebant.

Barbari in phalangem undique compulsi erant, nec illi iam progredi licebat. Mare videres, in quo cristae rubrae inter aeneas squamas exsultarent, dum clari clipei tamquam argentea spuma volutarentur. Aliquando a summo ad imum ingentes quasi fluctus descendebant, tum rursus ascendebant, gravi quadam mole in medio immota. Hastae alternis vicibus deprimebantur atque tollebantur.

Alibi tam creber erat nudarum ensium motus ut soli apices apparerent; turmae equitum amplos circulos aperiebant, qui pone eos turbine facto rursus coibant.

Super ducum voces, cornuum sonitum lyrarumque stridorem plumbeae glandes et fictiles amygdalae per aera stridentes sibilabant, gladios e manibus, cerebra e capitibus excutientes. Saucii, bracchio sub scuto velati, gladios protendebant, capulis in solo innixis; alii in sanguinis lacubus volutati calcaneos mordere conabantur.

Tanta turba hominum, tanta pulveris caligo, tantus clamor erat ut nihil discerni posset; ne timidi quidem, qui se dedere volebant, audiebantur. Ubi

arma manibus exciderant, corporibus ipsis complexi luctabantur; pectora loricis collisa crepitabant, mortuorum capita resupina inter ulnas constrictas pendebant.

Sexaginta Umbriorum cohors, firmis poplitibus, hasta ante oculos erecta, immota dentibus frendens, duo simul syntagmata retrocedere coegit. Pastores Epirotae in sinistram Clinabarum turmam accurrerunt, iuba equos apprehenderunt baculis circumactis; bestiae sessores deicientes per campos aufugerunt. Punici funditores passim dispersi ore hiantes haerebant.

Iam phalanx fluctuare incipiebat; duces pavidi huc atque illuc currebant, ordinum custodes milites impellebant; Barbari rursus in aciem coaluerant, redibant, victoria iam penes eos esse videbatur.

Sed subito clamor, clamor horrendus erupit, doloris iraeque rugitus: duo et septuaginta elephanti duplici agmine proruebant. Hamilcar enim mercennarios in unum locum confertos esse opperiebatur, ut in eos elephantos immitteret; Indi tanta vi bestias stimulaverant ut sanguis de auribus earum deflueret.

Proboscides minio oblitae in caelum erectae rubentibus serpentibus similes erant; pectoribus singulae hastae praefixae, in dorsis loricae; dentes falcatis laminis ferreis, gladiis similibus, producti erant. Ut ferociores redderentur, pipere, vino mero, ture inter se permixtis eas inebriaverant.

Tintinnabulis e torquibus pendentibus concussis clamabant; elephantorum rectores capita summittebant, cum e turribus phalaricae supra eos primum emitterentur.

Ut impetum efficacius sustinerent, Barbari in arctissimam turbam coierunt; elephanti tamen vehementer in medium se immiserunt. Ferrea pectorum rostra, velut navium prorae, cohortes findebant; illae densis veluti undis retro fluebant.

Proboscidibus homines suffocabant aut e terra sublatos supra capita sua militibus in turribus tradiderunt; dentibus corpora scindebant, in aera iactabant, longaque viscera ex eburneis uncinis pendebant tamquam funium fasciculi ex malis navium.

Barbari oculos bestiarum eruere aut poplites incidere conabantur; alii sub ventres prolapsi gladium usque ad capulum infigebant ipsique oppressi peribant; audacissimi loris earum adhaerebant et inter flammas, glandes, sagittas coria serrando secabant, donec turris viminea lapideae instar corrueret.

Quattuordecim elephanti in extremo dextro cornu positi, vulneribus exasperati, in secundum ordinem sese verterunt; tum Indi malleum scalprumque rapuerunt, et scalpro ad capitis commissuram adhibito ictum totis viribus inflixerunt.

Ingentia animalia collapsa alia super alia conciderunt; quasi mons exstitit. Supra acervum cadaverum armorumque elephantus immanis, cui nomen Furor Baalis erat, crure catenis implicito, usque ad vesperum ululans permansit, sagitta in oculo infixa.

Reliqui, velut victores ipsa internecione delectati, homines evertebant, terebant, calcabant, in cadavera atque fragmenta infestis animis saeviebant.

Ut manipulos circum se in columnas confertos repellerent, posterioribus pedibus veluti cardine utebantur, continuo se circum agentes atque interim procedentes. Carthaginienses renovatas vires senserunt, pugnaque denuo exarsit.

Barbari iam debilitabantur; Graeci quidam hoplitae arma proiecerunt. Spendius supra dromedarium inclinatus conspiciebatur, quem binis iaculis in umeros urgebat. Tum omnes per cornua eruperunt atque ad Uticam fugerunt.

Clinabares, equis prorsus exhaustis, persequi non sunt conati. Ligures siti confecti ad flumen duci se clamabant. Carthaginienses autem in mediis syntagmatibus positi, qui minus laboraverant, dum ultionem suam velut fugientem aspiciebant, cupiditate trepidabant; iam mercennarios insequi ruebant, cum Hamilcar apparuit.

Equum maculis quasi tigridem distinctum, sudore madentem, argenteis habenis continebat. Taeniae cornibus galeae alligatae vento post eum crepitabant; clipeum ovalem sub sinistro femore reposuerat. Hastae tricuspidatae motu exercitum continuit.

Tarentini ex priore equo in alterum celeriter transiluerunt, atque dextra laevaque ad flumen et urbem properaverunt.

Phalanx Barbaros qui reliqui erant nullo negotio delevit. Illi, ubi gladii adveniebant, oculis clausis iugula praebebant. Alii usque ad extremum spiritum repugnabant; procul lapidibus, velut canes rabiosi, obtriti sunt. Hamilcar vivos capi praeceperat; Carthaginienses autem aegre ei oboediebant, tanta voluptate corpora Barbarorum gladiis transfodiebant.

Calore nimio pressi brachiis nudatis more messorum caedere coeperunt; ubi ad respirandum paulisper constiterant, equitem in campis militem fugientem insequentem oculis sequebantur. Ille comis arreptum aliquamdiu retinebat, deinde securis ictu ad terram deiciebat.

Nox incidit. Carthaginienses et Barbari evanuerant. Elephanti qui effugerant per ultimam camporum oram errabant, turribus suis incendio correptis. Hae per tenebras passim ardebant velut phari in nebula dimidia parte absconditi; nihil aliud per totum campum movebatur nisi unda fluminis, cadaveribus in altum elata, quae secum ad mare ferebat.

Duabus post horis Matho advenit. Sub stellarum lumine longos inaequales acervos in terra iacentes vix conspexit.

Ordines Barbarorum erant. Se inclinavit: omnes mortui iacebant. Clamavit; nemo respondit.

Eodem mane ab Hippone Zaryte cum militibus profectus erat, ut Carthaginem peteret. Ad Uticam exercitus Spendii modo discesserat, et oppidani machinas incendere coeperant. Omnes acerrime pugnaverant. Sed cum circa pontem tumultus inexplicabili modo cresceret, Matho brevissimo itinere trans montes sese coniecerat; et quoniam Barbari per campum fugiebant, neminem obvium habuerat.

Ante eum parvae pyramides quasi in umbris surgebant, citra flumen propiusque ad terram immota lumina apparebant. Nam Carthaginienses post pontem se receperant, sufesque, ut Barbaros falleret, in altera ripa crebras stationes collocaverat.

Matho adhuc progrediens signa Punica discernere sibi visus est: equorum enim capita immota in aere apparuerunt, fasciculis hastilium in summitate infixa, ipsis hastilibus in tenebris invisibilibus. Procul magnum strepitum, cantus poculorumque collisionem audivit.

Ubi esset aut qua ratione Spendium inveniret nesciens, curis undique oppressus, perterritus, in tenebris errans eadem via impetuosius rediit. Iam aurora albescere coeperat, cum e montis culmine urbem vidit et machinarum compages ignibus nigrefactas, velut sceleta gigantum moenibus innixa.

Omnia silentio insolito et immani lassitudine quiescebant. Inter milites eius ad tabernaculorum oras nonnulli fere nudi supini dormiebant, alii frontem brachio innitebantur quod lorica sustinebat. Quidam cruenta fascia e cruribus revellebant; morituri capita lente huc atque illuc volvebant; alii reptantes aquam eis afferebant.

Per angustas semitas vigiles ambulabant ut se calefacerent, aut in horizontem torvis vultibus intenti, hastis umero impositis, immobiliter stabant.

Matho Spendium invenit sub lacerata panni parte duobus baculis humi suffulta delitescentem, genu manibus complexum capiteque demisso sedentem.

Diu taciti permanserunt.

Tandem Matho submississima voce dixit:

«Victi!»

Spendius maesta voce respondit:

«Ita, victi!»

Quidquid rogabat, ille gestibus tantum desperationem significantibus respondebat.

Suspiria gemitusque ad eos perveniebant. Matho pannum paulum sublevavit. Militum adspectus alteram eodem loco acceptam cladem in memoriam ei revocavit; dentibus frendens dixit:

«Miser! Semel iam antea...»

Spendius eum interpellavit:

«Ne tu quidem tum aderas!»

«Maledictio haec est!» Matho exclamavit. «Tandem tamen eum assequar! Vincam! Occidam! O si ego adfuissem!...»

Non adfuisse pugnae gravius eum angebat quam ipsa clades. Gladium strinxit humique proiecit.

«Quomodo vos Carthaginienses vicerunt?»

Qui olim servus fuerat, de belli rationibus narrare coepit. Matho omnia coram se videre videbatur atque ira incendescebat. Uticensis exercitus, pontem petendi loco, Hamilcarem a tergo invadere debuerat.

«Equidem scio!» inquit Spendius.

«Altitudo ordinum tibi duplicanda erat, velites contra phalangem temere committendi non erant, elephantis exitus dandus. Etiam extremo momento omnia reparari poterant; nulla necessitas fugam cogebat.»

Spendius respondit:

«Vidi eum praeterire ingenti pallio rubro, brachiis sublatis, supra pulverem eminentem, aquilae similem quae iuxta cohortium latera volaret; singulis eius capitis nutibus illae cogebantur, prosiliebant. Turba nos alterum ad alterum compulit; me intuebatur; in corde meo velut gladii frigus sensi.»

«Forte ille hunc ipsum diem elegit?» Matho sibi submissa voce dicebat.

Uterque alterum interrogabat, causam explorare conantes cur sufes eo potissimum tempore advenisset, quo res eis omnium maxime adversae essent. Spendius, ut culpam minueret aut sibi animum redderet, spem adhuc superesse contendit.

«Etiamsi nulla supersit, quid refert?» ait Matho. «Solus bellum prosequar!»

«Ego quoque!» Graecus exsiliens exclamavit.

Magnis passibus inambulabat; oculi micabant, et mirus quidam risus vultum eius, thoi similem, in rugas contraxit.

«Iterum incipiemus; ne me posthac deserueris! Non sum ad proelia clara luce committenda natus; fulgor gladiorum aciem oculorum mihi turbat; morbus est: nimis diu in ergastulo vitam egi. Sed muros mihi da noctu conscendendos, et arces ingrediar, frigidaque cadavera erunt antequam galli cantaverint! Ostende mihi aliquem, aliquid, hostem, thesaurum, feminam...»

Repetivit:

«Feminam, vel regis filiam, et quod concupiscis continuo ad pedes tuos adducam. Obicis mihi Hannonis proelio cladem; ego tamen eam victoria compensavi. Fatere! Grex porcorum meorum plus nobis profuit quam phalanx Lacedaemoniorum.»

Deinde, laudis suae cupiditate abreptus ut pro acceptis contumeliis se vindicaret, singula quae pro mercennariorum causa fecisset enumeravit.

«Ego in hortis sufetis Gallum impuli! Postea Siccae metu rei publicae omnes in rabiem egi! Giscon eos dimittebat, sed ego interpretes loqui prohibui. Heu, ut linguae ex ore eis pendebant! Meministine? Ego te Carthaginem duxi; ego zaimphum abstuli. Ego ad illam te perduxi. Maiora adhuc faciam: videbis!»

Insani more in risum effusum prorupit.

Matho oculis late patentibus eum contemplabatur. Ante hunc virum, in quo ignavia atque atrocitas tam miro modo iunctae erant, molestiam quandam atque horrorem sentiebat.

Graecus autem laeta voce, digitis crepitantibus, iterum locutus est:

«Evohe! Post imbrem sol! In lapicidinis laboravi; et vinum Massicum in nave mea bibi, sub aureo velario, quasi Ptolemaeus aliquis. Adversae res sollertiores nos reddere debent. Assiduo labore fortuna flectitur; homines callidos amat. Ceditura est!»

Ad Mathonem rediit eiusque bracchium prehendit:

«Domine, nunc Carthaginienses victoriam suam certam arbitrantur. Tu exercitum integrum habes qui nondum pugnavit; tuis militibus imperas tu ipse. Eos in prima acie pone; mei ultionis causa consequentur. Mihi tria milia Carum, mille ducenti funditores, sagittarii et integrae cohortes restant! Etiam phalangem componere possumus. Revertamur!»

Matho cladis magnitudine stupefactus nullum adhuc evadendi consilium ceperat. Ore hiante audiebat; et aeneae laminae quibus latera cingebantur singulis cordis ictibus attollebantur. Gladium ex humo sustulit exclamans:

«Sequere me! Proficiscamur!»

Speculatores reversi nuntiaverunt Carthaginiensium mortuos sublatos, pontem penitus deletum, Hamilcarem nusquam comparere.

CAPUT NONUM

IN EXPEDITIONE

Putaverat mercennarios aut Uticae se exspectaturos aut contra se redituros; cum autem neque ad inferendum neque ad sustinendum impetum satis copiarum sibi esse videret, ad meridiem dextra fluminis ripa penetraverat, quo protinus ab incursu tutus esset.

In animo habebat primum, seditionem eorum ad tempus dissimulans, omnes gentes ab Barbarorum societate abducere; deinde, cum in mediis provinciis undique destituti essent, subito invadere ac funditus delere.

Quattuordecim diebus regiones a Thouccabere ad Uticam pertinentes pacavit, una cum oppidis Tignicaba, Tessoura, Vacca aliisque ad occidentem positis. Zounghar in montibus condita, Assouras templo celebris, Djeraado iuniperis abundans, Thapitis atque Hagour legatos ad eum miserunt. Agrestes manibus cibariis onustis adveniebant; praesidium eius supplices implorabant, ipsius militumque pedes osculabantur, Barbaros incusabant. Nonnulli capita mercennariorum, quos a se interfectos esse dicebant, in saccis offerebant; re vera ex mortuis ea praeciderant. Multi enim dum fugerent erraverant, eorumque corpora sparsim sub oleis interque vites iacentia reperiebantur.

Hamilcar, ut civium animos admiratione percuteret, postridie victoriae duo milia captivorum, quos in acie ceperat, Carthaginem miserat. Longis ordinibus per centurias dispositi adducebantur, brachiis post tergum ad aeneum vectem qui cervicibus imminebat religatis; etiam vulnerati sanguine manantes cursu agi cogebantur, cum equites a tergo flagellis eos caederent.

Tum vero ingens laetitiae furor exortus est. Sex milia Barbarorum caesa esse inter se praedicabant; reliquos resistere non posse, bellum confectum esse; in viis amplexabantur. Deorum Pataecorum simulacris ora butyro atque cinnamomo perfricaverunt, ut gratias agerent. Illi oculis tumentibus, ventribus amplis, binis brachiis ad umeros sublatis, sub recentiore colore vivere et cum populo gaudere videbantur. Divites ianuas apertas relinquebant; tympanorum fremitu tota urbs personabat. Templa singulis noctibus fulgebant luminibus; deae autem ministrae in Malquam descendentes ad compita suggestus e sycomoro posuerunt, in quibus corpora sua prostituebant. Victoribus agros, Melcartho hostias totas igni consumendas, sufeti trecentas aureas coronas

decerni placuit; fautores eius novos honores atque privilegia ei deferre suadebant.

Seniores oraverat ut cum Autharito de captivis commutandis agerent, et, si necesse foret, Barbaros universos pro sene Giscone ceterisque Carthaginiensibus pariter detentis redderent. Libyes ac Nomades, ex quibus Authariti exercitus constabat, illos mercennarios, Italicae vel Graecae stirpis homines, vix noverant. Cum tot Barbaros pro tam paucis Carthaginiensibus res publica offerret, hos magni, illos nullius pretii esse coniciebant. Insidias metuebant. Autharitus recusavit.

Seniores captivos necari decreverunt, quamquam sufes litteris monuerat ne eos necarent. Optimos eorum suis copiis adscribere et ita ad defectiones allicere cogitabat; sed odium omnem moderationem vicit.

Bis mille Barbari in Mappalibus ad sepulcrorum cippos alligati sunt. Mercatores, culinarum ministri, acu pingendi artifices, feminae quoque—occisorum viduae cum liberis—denique omnes quibus libebat conveniebant, ut eos sagittis conficerent. Consulto lente in eos collineabant, quo longiore cruciatu conficerentur; nunc arma demittebant, nunc attollebant. Turba inter ululatus se invicem trudebat. Paralytici lecticis se eo ferri iubebant; multi cibum secum, ne quid deesset, afferebant ibique ad vesperum manebant; alii ibi etiam pernoctabant. Tentoria exstructa erant in quibus bibebatur. Nonnulli arcus locando magnas pecunias lucrabantur.

Corpora illa quasi crucibus affixa erecta reliquerunt; super sepulcra totidem rubrae statuae esse videbantur. Eadem animi incitatio etiam Malquae incolas occupavit, qui ex veteribus indigenarum familiis oriundi rem publicam plerumque neglegebant. Pro voluptatibus quibus civitas eos affecerat nunc fortunae eius studebant, se ipsos Punicos esse sentiebant; Seniores autem prudenter factum putabant quod populum universum in unam ultionis cupiditatem conflavissent.

Nec deorum auctoritas huic spectaculo deesse visa est: ex omnibus caeli partibus corvi devolaverunt. Magno rauco clamore per auras in orbem volitabant, nubem efficientes quae perpetuo in se ipsa volvebatur. Ea usque a Clypea, Rhade atque Hermaeo promunturio conspiciebatur. Interdum repente dissiliebat, nigras in longinquum spiras extendens; aquila enim in mediam nubem praecipitata rursus evolabat. Hic illic in solariis, in cupulis, in obeliscorum fastigiis templorumque frontonibus aves ingentes insidebant, humanarum carnium frusta rostris cruentis tenentes.

Foetore permoti Carthaginienses tandem cadavera de stipitibus detrahi passi sunt. Aliquot cremaverunt, reliqua in mare abiecerunt; ea fluctus aquilone agitati in litore ultimo sinus, ante Authariti castra, exposuerunt.

Ea supplicia profecto Barbaros perterruerant: nam e summo Esmunis templo conspecti sunt tentoria sua diruentes, pecora congregantes, sarcinas asinis imponentes; eadem die sub vesperum universus exercitus discessit.

Exercitus ille nunc ad Aquarum Calidarum montem, nunc ad Hipponem Zarytum iter facere constituerat, ut sufeti aditus ad urbes Tyrias intercluderet atque ipse, si occasio se obtulisset, Carthaginem repeteret.

Interim duo ceteri exercitus sufetem in regione australi assequi conarentur, Spendius ab oriente, Matho ab occidente, ut tres exercitus coniuncti inopinantem circumvenirent atque constringerent. Tum improvisum auxilium accessit: Narrhavas trecentis camelis bitumine oneratis, viginti quinque elephantis, sex milibus equitum instructus rediit.

Sufes, ut mercennariorum vires imminueret, prudentius existimaverat Narrhavam procul in suo regno occupatum tenere. Dum adhuc Carthagine versabatur, cum Masgaba, praedone Gaetulo, qui sibi imperium quaerebat, consilium inierat. Is pecunia Punica adiutus Numidarum civitates ad defectionem concitaverat, libertatem eis pollicitus. Narrhavas autem, a nutricis filio certior factus, Cirtam irrupit, victores aqua cisternarum veneno infecta sustulit, aliquot capita abscidit, omnia in priorem statum restituit; inde ad sufetem oppugnandum multo acriore ira quam ipsi Barbari contendebat.

Quattuor exercituum duces de rationibus belli gerendi inter se consenserunt. Diuturnum bellum futurum erat; omnia providenda erant.

Primum placuit Romanorum auxilium postulare. Hoc negotium Spendio deferre voluerunt; ille, quippe transfuga, suscipere non ausus est. Duodecim homines e Graecorum coloniis Annabae parvam Numidarum navem conscenderunt. Inde duces omnibus Barbaris iusiurandum summae oboedientiae imperaverunt. Cotidie praefecti vestes calceosque inspiciebant; etiam excubiis scutis uti prohibuerunt, quod saepe ea hastis admota fulcientes stantes obdormiebant. Qui impedimenta secum trahebant, ea deponere coacti sunt; Romano more omnia suis dorsis portanda erant. Adversus elephantos cautus Matho turmam equitum cataphractorum instituit: homines equique loricis e corio hippopotami clavis horrentibus toti tegebantur. Ut ungulae equorum protegerentur, calceamenta e sparto contexta eis aptata sunt.

Vetitum est oppida diripere aut incolas non Punicae stirpis vexare. Cum ager commeatu deficeret, Matho cibos pro numero militum, nulla feminarum ratione habita, distribui iussit. Initio milites cum mulieribus sua dividebant; deinde inopia cibi multi debilitabantur. Inde assiduae rixae et convicia nascebantur, cum nonnulli aliorum concubinas illecebris aut etiam suae portionis promisso ad se pellicerent. Matho omnes sine misericordia ex castris

expelli iussit. Ad Authariti castra confugerunt; sed mulieres Gallae Libyesque contumeliis eas adeo affecerunt ut inde quoque discederent.

Sub Carthaginis moenia venerunt Cereris Proserpinaeque praesidium implorantes. Erat enim in Byrsa templum cum sacerdotibus his deabus sacris, ad expianda scelera quae olim in Syracusarum obsidione perpetrata erant. Syssitae, sibi ius in res derelictas vindicantes, iuniores ad vendendum sibi tradi postulaverunt; novi autem quidam Carthaginienses Lacedaemonias feminas, quae flavae erant, uxores duxerunt.

Quaedam tamen exercitus sequi pertinaciter pergebant. Ad latera syntagmatum iuxta duces currebant; viros suos inclamabant, pallia eorum trahebant, pectora sibi pulsabant maledicentes, parvulos suos nudos vagientes manibus porrectis ostendebant. Haec species Barbarorum animos molliebat; feminae obstaculo et periculo erant. Saepius repulsae redibant. Matho equites Narrhavae in eas hastis incurrere iussit; cum vero Baleares quidam clamarent sibi mulieribus opus esse:

«At ego nullas habeo!» respondit.

Iam Molochi numen totum eum occupaverat. Quamquam conscientia adversabatur, nefanda faciebat, quasi dei vocem audiret eiusque iussa sequeretur. Cum agros vastare non posset, lapides in eos iniciebat ut steriles redderet.

Iteratis nuntiis Autharitum Spendiumque ut properarent identidem urgebat; at sufetis consilia intellegi non poterant. Nunc Eidous, mox Monchare, deinde Tehent castra posuerat; speculatores circa Ischil, haud procul a Narrhavae finibus, eum conspexisse sibi visi erant; fama etiam ferebatur eum flumen supra Tebourbam traiecisse, velut Carthaginem rediturus. Vix unum locum attigerat, iam alium petebat. Quae viae ei usui essent, semper obscurum manebat. Nullo proelio commisso sua tamen commoda retinebat; et, cum Barbari eum persequerentur, ipse eos ducere videbatur.

Haec ultro citroque itinera Carthaginienses etiam magis fatigabant; Hamilcaris copiae, nullo supplemento accepto, in dies minuebantur. Iam rustici tardius atque segnius commeatum ad eum adferebant; ubique cunctationem et tacitum odium offendebat. Quamvis Magnum Consilium suppliciter imploraret, nullum e Carthagine auxilium veniebat.

Dicebatur enim—fortasse etiam credebatur—auxilio non egere. Aut astu id agebat aut querelas inanes movebat; Hannonis fautores, ut ei nocerent, victoriam eius maiorem quam fuerat extollebant. Copias quidem quas ducebat perdere parati erant; sed non continuo omnibus quae posceret satisfacturi. Satis grave iam bellum erat, nimioque sumptu steterat; ipsi etiam factionis eius patricii, superbia quadam ducti, languide eum adiuvabant.

Hamilcar igitur, spe rei publicae deposita, quidquid ad bellum opus esset a gentibus vi imperabat: frumentum, oleum, ligna, pecora, viros. Nec multo post incolae fugere coeperunt. Oppida per quae iter faciebant vacua erant; tuguria scrutabantur nec quidquam inveniebant. Mox dira solitudo Punicum exercitum undique circumdedit.

Carthaginienses ira incensi provincias diripere coeperunt; cisternas terra complebant, domos incendebant. Scintillae vento abreptae longe dissipabantur; in montibus integrae silvae ardebant, valles velut igneis coronis cingebant; nec transire licebat nisi flammae cessissent. Tum sub ipso sole super cineres adhuc ferventes iter instaurabant.

Interdum iuxta viam in frutice duo quaedam luminaria, quasi felis tigrinae pupillae, micare cernebant. Barbarus erat calcibus suis insidens, pulvere sese oblinens ut frondium colori similis fieret. Aut, cum secundum praeruptam vallem procederent, milites in cornibus agminis subito lapides devolvi audiebant; oculos attollentes in aperto rupis hiatu virum nudis pedibus desilientem conspiciebant.

Utica interea atque Hippo Zarytus liberae erant, quod mercennarii obsidionem solverant. Hamilcar eis imperavit ut sibi auxilio venirent. Illae autem, ne se partibus addicerent, ambiguis verbis, blanditiis excusationibusque responderunt.

Repente ad septentrionem rediit, animo destinans unam saltem urbium Tyriarum sibi vi aperire, etiam si oppugnanda foret. Locum ad mare positum desiderabat unde ex insulis vel Cyrene milites commeatumque accipere posset; maxime portum Uticae concupiscebat, ut qui Carthagini proximus esset.

Sufes igitur e Zouitine profectus lacum Hipponis Zaryti caute circumivit. Paulo post legiones in longum agmen explicare coactus est, ut montem duabus vallibus interiectum ascenderet. Sole occidente in summi montis concavitatem infundibulo similem descendebant, cum ante se humi proximas lupas aeneas viderunt, quae per herbam currere videbantur.

Subito altae cassidum cristae surrexerunt, et ad gravem tibiarum numerum formidabile carmen exortum est. Spendii exercitus aderat; nam Campani Graecique, odio Carthaginis incensi, Romana signa sumpserant. Simul a sinistra longae hastae, scuta pardorum pellibus tecta, thoraces linei, umeri nudi apparuerunt. Mathonis Iberi erant, Lusitani, Baleares, Gaetuli. Narrhavae equorum hinnitus audiebatur; equites circum collem se effuderunt. Tum confusa unda quam Autharitus regebat advenit, Galli, Libyes, Nomades; inter eos agnoscebantur qui foedis rebus vescebantur, piscium spinis crinibus suis insertis.

Ita Barbari, itineribus accuratissime inter se compositis, in unum convenerant. Ipsi tamen inopinato congressu perculsi paulisper immoti steterunt, inter se deliberantes.

Sufes milites in orbem densissimum coegerat, ut undique pari vi resisterent. Scuta alta et in cuspidem desinentia, iuxta se humo defixa, pedites circumdabant. Extra eos clinabares constiterant, procul autem passim elephanti. Mercennarii itinere confecti erant; optimum visum est ad lucem exspectare. Barbari autem de victoria certi totam noctem epulis indulserunt.

Magnos ignes claros accenderant, quorum luce oculi eorum perstringebantur, dum Punicus exercitus infra eos in umbra latebat. Hamilcar Romano more circum castra fossam quindecim passus latam, decem cubitos profundam duci iussit; e terra introrsus agger sublatus est, in quem pali acuti inter se implicati defixi sunt. Oriente sole mercennarii obstupuerunt, cum omnes Carthaginienses ita velut intra arcem munitos conspicerent.

Inter tabernacula Hamilcarem agnoscebant huc illuc ambulantem atque imperia dantem. Corpus eius lorica fusca in squamas minutas incisa tegebatur; equo sequente interdum subsistebat et dextra porrecta aliquid demonstrabat.

Tum haud pauci recordabantur similium matutinorum temporum, cum ille tubarum fragore lente ante eos praeteriret, oculisque suis animos eorum tamquam vini poculis confirmaret. Subita quaedam veteris caritatis memoria animos eorum mollivit. At qui Hamilcarem numquam noverant, laetitia quod ipsum clausum tenerent paene insaniebant.

Si omnes simul impetum facerent, angustiis loci inter se impedirentur. Numidae per media agmina transcurrere poterant; sed clinabares loricis muniti eos obtererent. Quomodo deinde vallum sudibus praefixum transgrederentur? Elephanti vero nondum satis exercitati erant.

«Omnes vos ignavi estis!» Matho exclamavit.

Deinde cum fortissimis in munitionem se praecipitavit. Lapidum imber eos reppulit; sufes enim catapultas ab eis in ponte relictas ceperat.

Hac re infeliciter gesta levia Barbarorum ingenia repente mutata sunt. Nimia illa audacia evanuit; vincere cupiebant, sed quam minimum sibi periculi adsciscere. Spendius censebat locum quem occupaverant diligenter servandum et fame Punicum exercitum conficiendum esse. Carthaginienses puteos fodere coeperunt atque in montibus collem circumstantibus aquam invenerunt.

E summis vallorum sudibus sagittas, terram, stercus, lapillos e solo evulsos in hostes iaciebant; sex interea catapultae per totam aggeris longitudinem sine intermissione ultro citroque trahebantur.

Verum fontes ipsi sponte tandem arescerent, commeatus consumeretur, catapultae usu detererentur; mercennarios, quippe decuplo plures, extremo

tempore superiores fore. Sufes igitur de colloquiis agendis cogitavit, ut moram interponeret. Quodam mane Barbari in suis ordinibus pellem ovillam litteris undique inscriptam reppererunt. In ea victoriam suam defendebat: Seniores enim se invitum ad bellum coegisse. Ut fidem suam probaret, eis optionem dabat, utram urbem diripere mallent, Uticamne an Hipponem Zarytum; postremo Hamilcar affirmabat se eos minime timere, quoniam proditores quosdam ad se traduxisset, quorum opera reliquos quoque facile oppressurus esset.

Turbati sunt Barbari. Praedae praesentis spes dulcibus eos cogitationibus tenebat; proditionem reformidabant, neque intellegebant in iactantia sufetis dolum latere. Iam alter alterum suspicaci oculo intuebatur; verba gressusque observabantur; noctu terrores e somno eos excitabant. Nonnulli socios deserebant; quisque pro arbitrio alium exercitum eligebat; Galli, qui sub Autharito militabant, ad Cisalpinos, quorum linguam intellegebant, se transtulerunt.

Quattuor duces singulis vesperis in Mathonis tabernaculo conveniebant. Circa scutum considentes parvas ligneas effigies, a Pyrrho inventas ad motus exercituum imitandos, magna cura nunc promovebant nunc referebant. Spendius Hamilcaris copias facultatesque demonstrabat; orabat ne tam opportunus rerum eventus temere perderetur, omnes deos iure iurando obtestabatur. Matho indignans huc illuc gesticulabundus ambulabat. Bellum adversus Carthaginem suam propriam causam esse existimabat; aegre ferebat quod ceteri se bello immiscerent, parere tamen nollent. Autharitus, ex vultu eius coniciens quid diceret, assensu plaudebat. Narrhavas mentum fastidio sublevabat; nullum consilium erat quod non exitiosum iudicaret; nec iam subridebat. Subinde suspirabat, tamquam dolorem spei quae impleri non posset, desperationem consilii irriti intra pectus premeret.

Dum Barbari incerti deliberant, sufes munitiones augebat. Alteram fossam intra palos duci, alterum vallum turresque ligneas ad angulos exstrui iussit; servi eius usque ad medias hostium stationes progrediebantur, ut ferreos tribulos terrae defigerent. Sed elephanti, quibus cibaria imminuta erant, vinculis se vehementer iactabant. Ut pabulum servaret, clinabaribus imperavit ut minus validos admissarios interficerent. Nonnulli parere recusaverunt; eos securi percuti iussit. Equorum carnibus vescebantur. Sequentibus diebus memoria carnis recentis ingentem maestitiam afferebat.

Ex ima quasi cavea amphitheatri, in quam coartati erant, quattuor Barbarorum castra in collibus circumcirca posita tumultu plena cernebant. Mulieres utres capitibus impositos gestantes ibant; caprae inter congestas hastas balantes vagabantur; excubiae mutabantur; ad tripodas cibus sumebatur. Gentes

hostibus commeatum largiter subministrabant; neque ipsi suspicabantur quantum suum otium exercitum Punicum terreret.

Iam altero die Carthaginienses in Nomadum castris trecentos viros a reliquis separatos viderant. Divites erant, ab initio belli captivi detenti. Libyes eos omnes ad fossae marginem ordinaverunt atque post illos stantes tela iaciebant, eorum corporibus pro vallo usi. Miseros vix agnosceres, adeo vultus eorum pediculis sordibusque obruebantur. Capilli hinc inde revulsi ulcera capitum nuda ostendebant; tam macri horrendique erant ut cadaveribus conditis linteisque laceris involutis similes viderentur. Quidam stupido vultu singultiebant, alii suos amicos ut in Barbaros sagittas mitterent clamabant. Unus erat penitus immobilis, fronte demissa, silens; cana barba ingens usque ad manus catenis vinctas pendebat. Carthaginienses, quasi ruinam rei publicae intimis cordibus sentientes, Gisconem agnoscebant. Quamquam locus periculosus erat, alter alterum trudebat ut eum cerneret. Tiara ridicula e corio hippopotami facta, lapillis incrustata, capiti eius imposita erat. Hoc Autharitus excogitaverat; Mathoni autem displicebat.

Hamilcar ira efferatus vallum aperiri iussit, quacumque ratione exitum sibi facturus. Carthaginienses impetu furenti per trecentos passus usque ad dimidiam clivi partem ascenderunt; at tanta Barbarorum multitudo desiluit ut ad sua munimenta repellerentur. Unus e Sacrae Legionis custodibus extra vallum relictus inter saxa pedibus offendens titubabat. Zarxas accurrit eumque humi prostratum pugione in iugulum confodit; deinde ferro extracto in vulnus ruit et ore admoto, inter laetos fremitus ac tremores qui totum corpus ad talos usque quatiebant, sanguinem plenis faucibus hauriebat. Tum quietus super cadaver consedit, vultum sustulit collumque retro flexit quo plenius auras hauriret, ut cerva quae modo e torrente biberit; voce acuta Baleare carmen cecinit, vagam melodiam longis flexibus distinctam, interruptam et vicibus respondentem, quasi voces montium in se mutuo resonarent. Fratres mortuos vocabat atque ad convivium invitabat; postremo manus inter crura demisit, caput lente inclinavit et flevit. Hanc rem immanem Barbari ipsi, Graeci praecipue, exhorruerunt.

Ex eo tempore Carthaginienses nullam eruptionem temptaverunt; nec se dedere cogitabant, certo scientes se cruciatibus perituros.

Interea commeatus, quamvis Hamilcar diligentissime provideret, horrendum in modum decrescebat. Cuique viro tantum decem k'hommeri tritici, tres hini milii, duodecim betzae fructuum aridorum supererant. Nulla caro, nullum oleum, nulla salsamenta, ne unum quidem hordei granum equis restabat. Illos colla macie attenuata demittentes in pulvere paleas pedibus contritas quaerere videbas. Saepe vigiles in aggere stantes luna lucente canem

Barbarorum sub vallum inter sordium acervos vagantem conspiciebant; lapide eum occidebant, tum scuti loris adiuti per palos descendebant et, nullo verbo prolato, vescebantur. Interdum horrendi latratus audiebantur, homo autem numquam redibat. In quarta dilochia duodecimi syntagmatis tres phalangitae de mure inter se certantes cultris mutuo se interfecerunt.

Omnes familias domosque suas desiderabant: pauperes casas apum alvearibus similes, conchis ad limen positis et reti quodam suspenso; patricii magnas aedes caeruleis tenebris perfusas, in quibus languidissima diei hora quiescere solebant, dum confusum viarum strepitum una cum frondium in hortis suis trementium susurro audirent. Ut animo altius in eam memoriam descenderent suaviusque fruerentur, palpebras semicludebant; tum repentino vulneris ictu expergiscebantur. Singulis prope momentis nova pugna, novus tumultus oriebatur: turres ardebant; qui foedis rebus vescebantur ad vallorum palos prosiliebant, quorum manus securibus amputabantur; alii accurrebant; ferri imber in tabernacula cadebat. Ad missilia arcenda operta e cratibus iunceis exstruxerunt; in ea Carthaginienses se abdiderunt nec inde iam movebantur.

Cotidie sol, collem circumagens, iam primis horis fundum faucium deserens, eos in umbra relinquebat. Ante eos et a tergo cinerei clivi assurgebant, lapillis raro lichene maculatis contecti; super capita autem caelum perpetuo serenum pandebatur, aspectu politius frigidiusque quam fornix aeneus. Hamilcar tam graviter Carthagini irascebatur ut in Barbaros transilire atque eos in patriam ducere cuperet. Iam etiam baiuli, lixae, servi murmurare incipiebant; nec populus nec Magnum Consilium, nemo ex urbe ullam vel spem mittebat. Res maxime eo intolerabilis videbatur quod peiores in dies futurae essent.

Carthago, ubi de calamitate nuntius allatus est, ira atque odio quasi prosiluerat; minus sufetem detestati essent, si primo statim bello victus esset.

Sed ad novos mercennarios emendos neque tempus neque pecunia supererat. Quod si ex ipsa urbe milites conscriberent, quibus eos armis instruerent? Omnia arma Hamilcar secum abstulerat! Quis eos duceret? Optimi imperatores illic cum eo versabantur! Nuntii a sufete missi in vias urbis veniebant et clamores edebant. Magnum Consilium hac re commotum curavit ut homines illi e conspectu tollerentur.

Frustra tanta cautio fuit. Omnes Barcam segniter rem gessisse accusabant: post victoriam mercennarios penitus delere debuerat! Cur gentes vastaverat? Atqui satis gravia iam ipsi impendia toleraverant! Patricii tributum suum quattuordecim siclorum, Syssitae ducenta viginti tria milia kikarorum auri deplorabant; etiam qui nihil contulerant una cum ceteris lamentabantur. Plebs novis Carthaginiensibus invidebat, quibus ille integrum civitatis ius

promisisset; Ligures quoque, qui tam fortiter pugnaverant, inter Barbaros numerabantur, eodem odio et maledictis petebantur: ipsum eorum genus pro scelere ac societate criminis habebatur. Mercatores in tabernarum liminibus, operarii qui plumbeam regulam manu trahebant, muriae venditores fiscinas lavantes, balneatores in vaporariis, ii qui calidas potiones propinabant, omnes de belli consiliis disputabant. Digito in pulvere proeliorum rationes delineabant; ne vilissimus quidem minister erat qui Hamilcaris errata emendare nesciret.

Sacerdotes hanc longae impietatis eius poenam esse dicebant. Nullas hostias totas combusserat, exercitum non lustraverat, augures etiam sibi comites esse noluerat; sacrilegii infamia vim odiorum iamdiu retentorum et furorem spe decepta natum augebat. Meminerant cladium Sicularum, tot annorum oneris quod eius superbia eis imposuerat. Pontificum collegia, quod pecunias sacras abstulerat, ei ignoscere nolebant; Magnum Consilium adegerunt ut polliceretur se eum, si umquam redisset, cruci affixurum esse.

Calores mensis Elul, eo anno immodici, altera pestis erant. Ex ripis lacus foetores intolerabiles exhalabantur, qui una cum aromatum fumis ad compita viarum volventibus auras pervadebant. Hymni sine intermissione resonabant. Undae hominum gradus templorum implebant; parietes velis nigris operiebantur; ante deorum Pataecorum frontes cerei ardebant. Sanguis camelorum in sacrificiis iugulatorum per clivos lapideos defluens in gradibus rubros velut torrentes fundebat. Luctuosus furor Carthaginem concutiebat. Ex angustissimis angiportibus, ex obscurissimis latibulis pallidi vultus emergebant, homines viperinis lineamentis dentibusque stridentibus. Acutae mulierum ululationes domos complebant et per cancellos emissae viros in foris colloquentes retro aspicere cogebant. Aliquando Barbaros advenire credebant: eos post Aquarum Calidarum montem conspectos esse, Tunete castra posuisse; voces augebantur, multiplicabantur, in unum tandem clamorem confundebantur. Tum ubique summum silentium oriebatur. Alii in fastigiis aedificiorum haerebant, manu super oculos porrecta, alii ante ima moenia humi proni aures intendebant. Ubi terror praeterierat, ira rursus ardebat; sed suae infirmitatis conscientia eos mox in eandem maestitiam deiciebat.

Haec tristitia singulis vesperis ingravescebat, cum omnes in tecta plana ascendentes, novies corporibus inclinatis, magnum clamorem tollerent ut Solem salutarent. Is lente post paludem maritimam descendebat, deinde repente inter montes, unde Barbari imminebant, occidebat.

Exspectabant diem ter sanctum, quo aquila e summo rogo in caelum evolabat, anni renascentis signum, populi ad summum Baalem nuntia; hunc ritum quasi coniunctionem quandam esse arbitrabantur, qua se Solis viribus

denuo adstringerent. Ceterum odio iam pleni simpliciter ad homicidam Molochum se convertebant, Tanitidem omnes deserentes. Rabbet, cui velum ablatum erat, parte quadam numinis sui spoliata videbatur. Aquarum suarum beneficia denegabat, Carthaginem deseruerat; transfuga erat, inimica. Quidam ut eam contumelia afficerent lapidibus eam petebant. Sed multi dum eam conviciis prosequebantur etiam miserabantur; adhuc amabant, fortasse etiam ardentius.

Ita omnes calamitates a zaimphi amissione ortas esse putabant. Salammbô eius rei, etsi oblique, particeps fuerat; eodem odio complectebantur eam; poenas dare debebat. Vaga quaedam de immolatione eius cogitatio mox in vulgus manavit. Ut Baalim placarentur, sine dubio aliquid inaestimabilis pretii eis offerendum erat: virginem formosam atque iuvenem, ex antiqua domo, ex diis ortam, sidus quoddam humana specie. Cotidie viri ignoti in Megarae hortos irruebant; servi, sibi ipsis timentes, resistere non audebant. Numquam tamen ultra scalas rostris captarum navium ornatas ascendebant. Infra stabant oculis ad summum solarium sublatis; Salammbônem exspectabant et per horas conviciis eam insequebantur, ut canes qui ad lunam ululant.

CAPUT DECIMUM

SERPENS

Clamores illi vulgi filiam Hamilcaris non terrebant.

Altioribus curis angebatur: anguis enim ingens, python ater, marcescebat. Serpens autem Carthaginiensibus religionis pignus habebatur, publicum simul atque privatum. Eum e limo terrae natum esse credebant, quod ex intimis eius recessibus emergeret neque pedibus ad eam peragrandam indigeret. Incessus eius fluminum undas referebat, temperies corporis tenebras illas antiquissimas, viscosas fecunditateque plenas; orbis vero quem ore caudam suam mordens efficiebat universitatem errantium siderum atque Esmunis mentem significabat.

Serpens Salammbonis quattuor passeres vivos, qui plena luna atque omni novilunio ei offerebantur, iam saepius respuerat. Cutis antea pulcherrima, velut caelum aureis maculis in nigerrimo fundo distincta, nunc flava erat, mollis, rugosa, corpore ipso laxior. Mucor quidam gossypino vellere similis caput circumcrevit; in angulis palpebrarum puncta exigua rubra quasi viventia cernebantur. Interdum Salammbô ad corbem e filis argenteis contextam accedebat, aulaeum purpureum, loti folia, avium plumas amovebat. Ille semper in semet ipsum convolutus iacebat, vitis aridae sarmento immobilior. Quae cum diu intuens esset, sensit tandem in pectore suo quasi spiram aliquam, quasi alterum serpentem, qui paulatim ad fauces ascenderet atque eam strangularet.

Quod zaimphum conspexerat, desperatione afficiebatur; nec tamen deerat quaedam ex eo voluptas, quaedam secreta superbia. In splendore plicarum arcanum se occultabat: nubes erat deos obvolvens, universae vitae secretum. Salammbô, quamquam sibimet horrori erat, dolebat quod illud non sustulisset.

Plerumque in intimo cubiculi angulo humi residebat, sinistrum crus inflexum manibus tenens, ore leviter aperto, mento demisso, oculis defixis. Paterni vultus recordatio eam horrore complebat; cupiebat in Phoeniciae montes proficisci ad fanum Aphacae peregrinatura, ubi Tanit astri specie descendisse dicebatur. Variae cogitationes modo adliciebant, modo terrebant; et cotidie latiore solitudine circumcludebatur. Quid autem Hamilcar ageret, ne id quidem sciebat.

Cogitationibus defessa surgebat, et soleolis minutis per pavimentum tractis, quarum plantae singulis passibus in calcaneos crepitabant, per magnum tacitumque cubiculum incerto itinere vagabatur. Amethysti lapides topaziique lacunaribus infixi hic atque illic tremulas lucis maculas iaciebant; illa incedens caput paulum vertebat ut eas spectaret. Amphoras pendulas collo apprehendebat, pectus sub ingentibus flabellis refrigerabat, aut in margaritis cavis cinnamomum urere ludens delectabatur. Occidente sole Taanach rhombos e nigro coacto panno, quibus parietis foramina obturabantur, detrahebat; tum columbae eius, more columbarum Tanit musco illitae, subito intrabant, roseisque pedibus in vitreis crustis inter hordei grana labebantur, quae Salammbô plenis manibus, velut sator in agro, spargebat. Subito in lacrimas erumpebat, et in lecto lato ex bubulis loris facto iacebat immobilis, idem semper verbum repetens, apertis oculis, pallida tamquam mortua, sensu carens, frigida; interim simiarum clamores inter palmarum frondes audiebat, una cum perpetuo magnae rotae stridore, quae per contignationes aquam puram ad labrum porphyreticum subvehebat.

Interdum plures dies cibum recusabat. Per somnia turbida sidera sub pedibus suis ferri videbat. Schahabarim arcessibat; quo veniente nihil iam quod diceret habebat.

Sine solacio praesentiae eius vivere non poterat; eius tamen imperio tacite repugnabat. Erga sacerdotem simul metum, invidiam, odium et quandam amoris speciem sentiebat, ob singularem voluptatem quam iuxta eum capiebat gratiam referens.

Ille Rabbetis vim agnoverat, et qui dii morbos mitterent sollerter diiudicare sciebat. Ut Salammbonem sanaret, cubiculum eius verbenarum adiantiique liquoribus aspergi iubebat; illa singulis matutinis horis mandragoras edebat, caput dormiens sacculo aromatum a pontificibus compositorum imponebat. Etiam baaras adhibuerat, radicem igneo colore quae malos genios in septentrionem propellere dicebatur. Postremo ad polarem stellam conversus arcanum Tanit nomen ter susurravit. Sed, cum Salammbô nihilominus aegrotaret, anxietates eius ingravescebant.

Nemo Carthagine illo doctior erat. Adolescens in Mogbedarum collegio Borsippae prope Babylonem studuerat; deinde Samothracen, Pessinuntem, Ephesum, Thessaliam, Iudaeam, Nabathaeorum in harenis amissa delubra inviserat, et a cataractis ad mare Nili ripas pedibus perlustraverat. Facie velo operta, faces agitans, gallum nigrum in ignem sandaracae ante pectus Sphingis, patris terroris, coniecerat. In Proserpinae speluncas descenderat; quingentas labyrinthi Lemnii columnas circumagi viderat, item Tarentinum candelabrum fulgere, tot in stipite luminaria ferens quot dies annus habet. Noctu

nonnumquam Graecos ad se recipiebat ut interrogaret. Non minus mundi compages quam deorum natura eum sollicitabat: armillis in porticu Alexandrino positis aequinoctia observaverat, et ad Cyrenen usque Euergetis bematistas comitatus erat, qui numeratis passibus caelum metiuntur. Itaque in animo eius privata quaedam religio crescebat, certis formulis carens atque eo ipso vertigine quadam et ardore plena. Terram iam non in pineae strobili figuram factam esse putabat; rotundam esse, et per immensum spatium perpetuo ruere tanta celeritate ut lapsus percipi non posset.

Ex eo quod sol lunae supereminebat, Baalem maiore potestate pollere colligebat, cuius sol ipse nihil nisi imago atque effigies esset; quidquid autem in rebus terrenis aspiciebat, principium masculum, omnia delens, summum agnoscere cogebatur. Tum Rabbetem clam suae vitae infelicitatis accusabat. Nonne eius causa quondam summus pontifex inter cymbalorum strepitus progrediens futuram ei virilitatem abstulerat? Tristi deinde obtutu viros sequebatur, qui cum sacerdotissis in terebinthorum recessibus se abdebant.

Dies consumebat thuribula, vasa aurea, forcipes, rastros quibus cinis ab ara removebatur, cunctasque statuarum vestes perscrutando, usque ad acum aeneam qua capilli veteris Tanit crispabantur, in tertio sacello iuxta smaragdinam vitem. Eadem hora eorundem ostiorum grandia tapetia attollebat, quae rursus decidebant; eodem habitu expansis brachiis manebat, iisdem in pavimentis prostratus precabatur, dum turba sacerdotum nudis pedibus per ambitus perpetuo crepusculo obscuros circumibat.

In huius autem vitae ariditate Salammbô velut flos in sepulcri rima nascebatur. Durus tamen in eam erat nec poenitentias nec verba acerba ei remittebat. Condicio eius quasi communis sexus aequalitatem inter eos faciebat; minusque puellae succensebat quod eam possidere non posset quam quod tam formosam, praesertim vero tam castam, cernebat. Saepe animadvertebat eam, dum cogitationes eius sequi conaretur, defatigari. Tum tristior recedebat, desertiorem se, solitarium magis atque inaniorem sentiens.

Interdum verba ei excidebant insolita, quae ante Salammbonem velut latissima fulgura voragines illustrantia praeteribant. Noctu id accidebat in solario, cum soli duo stellas intuerentur, Carthago autem infra pedes eorum cum sinu maris atque aperto pelago in colore tenebrarum indistincte periret.

Exponebat ei doctrinam qua animae, dum ad terras descendunt, eandem viam per signa zodiaci atque sol sequuntur. Brachio extento in Ariete humanae generationis portam, in Capricorno ad deos reditus portam ostendebat. Salammbô has portas cernere nitebatur: ipsas cogitationes pro rebus accipiebat; mera signa atque ipsas loquendi formulas tamquam res per se veras habebat, quam distinctionem ne sacerdos quidem semper satis perspicue tenebat.

«Mortuorum animae,» inquiebat, «in lunam solvuntur, quemadmodum cadavera in terram. Ex earum lacrimis eius umor constat: obscura sedes est, limo, ruinis, tempestatibus referta.»

Rogavit quid ipsa ibi futura esset.

«Primum languesces, tam levis quam vapor super undas pendulus; post probationes autem longioresque sollicitudines ad solis focum, ad ipsam mentis originem, abibis!»

De Rabbete tamen tacebat. Salammbô putabat eum victae deae suae verecundia prohiberi; illam igitur communi nomine quo luna appellabatur invocans benedictiones in fecundum placidumque sidus effundebat. Tandem ille exclamavit:

«Non, non! Ab altero sidere omnem fecunditatem trahit! Nonne vides eam circa illum vagari, velut amantem feminam quae virum per agrum cursu persequatur?»

Nec umquam desinebat vim lucis extollere.

Desideria eius arcana non opprimebat, sed potius excitabat, atque etiam gaudere videbatur, cum arcana immitis doctrinae aperiendo eam ad desperationem adduceret. Salammbô, quamquam amore suo cruciabatur, ardenter in eas irruebat.

Quo magis Schahabarim se de Tanit dubitare sentiebat, eo acrius credere volebat. Intus conscientiae stimulus eum retinebat. Indigebat aliquo signo, aliquo deorum prodigio, cuius impetrandi spe consilium iniit quo patriam simul et fidem servare posset.

Ex eo tempore coram Salammbone sacrilegium deplorare coepit atque etiam calamitates inde in caelestibus regionibus ortas commemorare. Deinde subito ei nuntiavit sufetem in summo discrimine esse, tribus exercitibus a Mathone ductis oppugnatum: nam Matho, propter velum, Carthaginiensibus Barbarorum rex esse videbatur. Adiecit salutem rei publicae patrisque ab ipsa sola pendere.

«A me!» exclamavit illa. «Quomodo ego possim...?»

Sacerdos autem contemptim subridens:

«Numquam huic rei assentieris!»

Illa eum obsecrabat. Tandem Schahabarim dixit:

«Oportet te ad Barbaros proficisci, ut zaimphum recuperes!»

In scabellum ebeninum concidit, brachiis supra genua porrectis, cunctis membris tremens, tamquam victima ante aram constituta, quae ictum mallei opperitur. Tempora ei personabant; orbes ignitos circumagi videbat, neque inter stuporem quicquam intellegere poterat praeter unum: se mox certe morituram esse.

At si Rabbet triumpharet, si zaimphum redderetur et Carthago liberaretur, quid enim referret, si una femina periret? Ita secum Schahabarim reputabat. Forsitan etiam velum reciperet illa nec periret.

Triduum non rediit; quarta vespera illa eum arcessivit.

Ut animum eius vehementius accenderet, omnia convicia afferebat quae in pleno concilio contra Hamilcarem conclamabantur; dicebat eam peccavisse, delictum expiandum esse, ipsamque Rabbetem hoc sacrificium imperare.

Saepe magnus clamor per Mappalia Megaram usque perveniebat. Schahabarim Salammbôque celeriter egrediebantur et e summis triremium scalis prospiciebant.

In area Chammonis homines erant arma flagitantes. Seniores dare nolebant, quod inanem conatum iudicabant; alii enim sine duce profecti trucidati erant. Tandem exire permissi sunt, atque, seu Moloch aliquem honorem habituri seu caeca vastandi cupiditate ducti, ingentes cupressos e lucis templorum evellerunt, facesque Cabirorum admoventes eas accenderunt et per vias canentes circumtulerunt. Flammae illae immanes leniter nutantes procedebant; in vitreas pilas fastigiis templorum positas, in ornamenta colossorum, in navium rostra lucem spargebant, tecta superabant, solibus per urbem volventibus similes. Ex arce descenderunt; Malquae porta patefacta est.

«Paratane es?» clamavit Schahabarim, «an iis mandasti ut patri tuo renuntiarent te eum deseruisse?»

Vultum velis abscondit; ingentes autem fulgores paulatim ad undarum marginem descendentes recedebant.

Vagus quidam pavor eam retinebat: Moloch metuebat, Mathonem metuebat. Ille vir gigantea statura, zaimphi possessor, Rabbeti non minus quam ipse Baal dominari videbatur, eodemque fulgore circumfusus ante oculos eius apparebat; nam deorum animae interdum mortalium corpora intrabant. Nonne Schahabarim, cum de illo loqueretur, dicebat eam Moloch vincere debere? In unum confundebantur, ab ea distingui non poterant; uterque eam persequebatur.

Futura scire cupiens ad serpentem accessit; ex habitu enim serpentium auspicia capiebantur. Corbem vacuam invenit; perturbata est Salammbô.

Anguem prope lectum suspensum invenit, cauda circa unum e cancellis argenteis circumiecta; ad illum se confricabat, ut vetere flavaque pelle exueretur, dum lucidum nitidumque corpus extendebatur, velut gladius e vagina dimidia parte eductus.

Diebus sequentibus, quo magis suaderi sibi patiebatur et Tanit subvenire paratior fiebat, eo magis python convalescebat, crescebat; quasi ad vitam redibat.

Tum penitus ei persuasum est Schahabarim deorum voluntatem significare. Quodam mane certo consilio experrecta interrogavit quid faciendum esset ut Matho velum redderet.

«Reposcere,» respondit Schahabarim.

«At si recusaverit?»

Sacerdos eam intento vultu intuitus est atque subrisit eo risu quem ante numquam viderat.

«Ita vero, quid agam?» iteravit Salammbô.

Ille demissis oculis immotus extremas vittas quae e tiara in umeros pendebant inter digitos convolutabat. Tandem cum videret eam non intellegere:

«Sola cum eo eris.»

«Deinde?» inquit illa.

«In ipsius tabernaculo sola.»

«Quid tum?»

Schahabarim labra momordit. Sententiam aliquam atque ambages quaerebat.

«Si mori tibi necesse erit, serius fiet,» inquit, «serius! Noli timere! Quidquid ille susceperit, ne vocifereris neve paveas! Humilis eris, audisne? Eiusque voluntati parebis, quae ipsum caeli iussum est!»

«At velum?»

«Dii rem providebunt,» respondit Schahabarim.

Addidit illa:

«Si tu, pater, me comitareris!»

«Non.»

Eam in genua procumbere iussit; ipse sinistra manu sublime sublata dextraque porrecta pro ea iuravit eam pallium Tanit Carthaginem reportaturam esse. Illa diris precationibus se deis devovebat, et quotiens Schahabarim aliquid pronuntiabat, animo paene deficienti idem iterabat.

Omnes lustrationes, omnia ieiunia quae subire deberet docuit, ostenditque quomodo ad Mathonem perveniret. Vir praeterea viarum peritus ei comes futurus erat.

Tum quasi vinculis soluta sibi videbatur. Nihil aliud iam cogitabat quam quanta laetitia zaimphum rursus visura esset; Schahabarim nunc ob eius monita benedictionibus prosequebatur.

Eo tempore Carthaginis columbae in Siciliam migrabant, ad montem Erycem circum Veneris templum. Priusquam abirent, per multos dies inter se quaerebant, vocibus invitabant ut congregarentur; quadam vespera evolaverunt.

Ventus eas impellebat, et magna illa candida nubes altissime super mare per caelum labebatur.

Sanguineus color extremum caelum occupaverat. Paulatim ad undas descendere videbantur; tum repente quasi absorptae evanuerunt, velut sponte in solis hiantis fauces delapsae. Salammbô eas abeuntes contemplata caput demisit; Taanach vero, maerorem eius se divinare rata, molliter dixit:

«At redibunt, domina.»

«Ita, scio.»

«Iterumque eas videbis.»

«Fortasse!» suspirans respondit.

Consilium nemini aperuerat. Quo occultius id perficeret, Taanach in Kinisdonis suburbium misit ut cuncta necessaria emeret, potius quam a procuratoribus peteret: minium, odores, linteum cingulum, novas vestes. Anus ancilla haec apparamenta admirabatur, neque tamen quicquam interrogare audebat; et dies tandem a Schahabarim constituta advenit quo Salammbô profectura erat.

Circa horam duodecimam inter sycomoros procul caecum senem conspexit, altera manu in umero pueruli ante se gradentis innixum, altera quasi citharam quandam e ligno nigro factam ad coxam gestantem. Eunuchi, servi, feminae sedulo dimissi erant; nemo arcanum quod parabatur nosse poterat.

Taanach in quattuor cubiculi angulis tripodas posuit, in quibus strobum cardamomumque incendit; tum magna tapetia Babylonica explicuit, eaque funibus per omnem cubiculi ambitum suspendit: Salammbô enim ne a parietibus quidem videri volebat. Citharoedus, qui kinnor canebat, post ianuam consedit humi, puer autem stans arundineam fistulam labiis admovebat. Procul clamor viarum paulatim languescebat, purpureae umbrae ante templorum peristylia porrigebantur; trans sinum maris montium radices, oliveta, incerti flavi agri sine fine undantes in caeruleam nebulam confundebantur; nihil audiebatur, gravis quaedam atque ineffabilis languor in aere incubabat.

Salammbô in gradu onychino ad labri marginem subsedit; manicas amplas sustulit post umerosque religavit et ablutiones ordine suo ad sacrorum ritum peragere coepit.

Tandem Taanach in phiala alabastrina rem quandam partim liquidam, partim concretam attulit: sanguis erat canis nigri, quem feminae steriles hiemali nocte inter sepulcri ruinas iugulaverant. Eo aures, calcaneos, dextrae manus pollicem perfricuit; etiam unguis aliquantulum ruboris retinuit, quasi fructum digitis contudisset.

Luna orta est; tum cithara et tibia simul canere coeperunt.

Salammbô inaures, monile, armillas, longam candidamque vestem deposuit; taeniam capillis solvit eosque per aliquot momenta leniter supra umeros excussit, ut dissipatis crinibus refrigeraretur. Cantus foris perseverabat; tres erant notae, semper eaedem, celeres, furentes. Nervi striduerunt, tibia grave murmur edidit; Taanach plausu manuum numerum signabat. Salammbô toto corpore se lentis motibus agitans preces quasi modulans canebat, et vestes una post aliam circum eam cadebant.

Tapete grave tremuit, et supra funem quo sustentabatur caput pythonis apparuit. Lente descendit, sicut aquae gutta per parietem delabitur; inter proiectas vestes serpsit, tum cauda solo adhaerente rectus erexit corpus; oculi eius carbunculis splendidiores in Salammbonem defigebantur.

Sive frigoris horror sive verecundia quaedam initio eam retardavit. Sed mandatorum Schahabarim memor accessit; python delapsus medio corpore cervici eius incubuit, capite et cauda utrinque pendentibus, quasi monile fractum cuius ambo extrema in terram trahuntur. Salammbô eum circa latera, sub brachiis, inter genua circumduxit; deinde maxilla prehensum os parvum in trianguli formam conformatum ad ipsos dentium margines admovit et semiclusis oculis sub lunae radiis se retro inclinavit. Candor lunae argentea quasi nebula eam obvolvere videbatur; vestigia umida pedum in lapideis crustis lucebant, stellae in aquae profundo palpitabant. Ille nigris anfractibus aureis maculis tigratis eam arcte constringebat. Salammbô sub onere nimio anhelabat, lumbi cedebant, mori sibi videbatur; extremam caudam leniter in femur eius impingebat; cum musica conticuisset, serpens delapsus est.

Taanach ad eam rediit; atque, duobus candelabris dispositis, quorum lumina intra globos crystallinos aqua plenos ardebant, palmas lausonia tinxit, genis minium imposuit, palpebrarum marginibus stibium, supercilia autem mixtura gummi, musci, ebeni et muscarum pedum contritorum produxit.

Salammbô in sella eburnis fulcris ornata sedens ancillae curis sese tradebat. Contactus illi, aromatum odor, ieiunia quae perpessa erat vires ei solvebant. Adeo palluit ut Taanach manum sisteret.

«Perge!» dixit Salammbô.

Et contra se ipsam obnixa subito animum recepit. Tum impatientia correpta Taanach festinare iubebat; anus autem ancilla submurmurans:

«Bene, bene, domina! Nec tamen quisquam est qui te exspectet!»

«Immo,» inquit Salammbô, «aliquis me exspectat.»

Taanach stupens se retraxit, atque ut plura comperiret:

«Quid mihi imperas, domina? Nam si diutius abfutura es...»

Salammbô singultibus quatiebatur; ancilla exclamavit:

«Doles! Quid tibi accidit? Noli abire! Me tecum duc! Cum parvula esses ac fleres, te ad pectus meum tollebam et papillarum apicibus risum tibi movebam; eas tu, domina, exsiccavisti!»

Pectus suum aridum manibus tundebat.

«Nunc anus sum! Nihil iam tibi praestare possum! Non me diligis! Dolores tuos mihi occultas, nutricem tuam spernis!»

Et simul amore atque indignatione lacrimae per genas defluebant, per sulcos picturae cuti insculptos.

«Non,» inquit Salammbô, «non; te amo! Consolare!»

Taanach subrisit rictu simili vetustae simiae et opus repetivit. Salammbô, ex consilio Schahabarim, magnifico apparatu se exornari iusserat; illa igitur barbarico quodam cultu eam componebat, miro simul artificio atque simplicitate pleno.

Super tunicam primam tenuem vinaceo colore tinctam alteram imposuit, plumis avium acu pictam. Squamae aureae lateribus adhaerebant, atque e lato cingulo defluebant plicae bracarum caerulearum argenteis stellis distinctarum. Tum longam vestem e Sericarum terrarum tela factam, candidam viridibusque lineis variam, ei induit. In margine umeri quadrangulum purpurae affixit, cuius inferiorem partem sandrastri grana onerabant; supra omnes vestes pallium nigrum, cuius extrema pars humum verrebat, imposuit. Dein eam contemplata, operis sui superba, sibi temperare non potuit quin diceret:

«Ne nuptiarum quidem die pulchrior eris!»

«Nuptiae meae!» iteravit Salammbô.

Cogitabunda cubito eburnae sellae innixa erat.

Taanach ingens speculum aeneum ante eam statuit, tam latum tamque altum ut totam sese in eo videret. Tum illa surrexit et levi digiti ictu cincinnum nimium demissum in capite altius composuit.

Crines pulvere aureo conspersi erant, in fronte crispati, a tergo vero longis spiris usque ad dorsum dependebant, quibus in extremis margaritae haerebant. Candelabrorum lumina genarum pigmentum, vestium aurum et cutis candorem vividiora reddebant; circa medium corpus, in brachiis, in manibus ipsisque pedum digitis tanta gemmarum copia fulgebat ut speculum, velut sol, radios in eam remitteret; Salammbô iuxta Taanach stans, ad imaginem suam contemplandam inclinata, inter hunc fulgorem subridebat.

Deinde huc illuc incedebat, incerta quid reliquo tempore ageret.

Repente galli cantus insonuit. Statim longum velum flavum crinibus infixit, fasciam collo circumdedit, pedes in calceolos ex caeruleo corio factos demisit, et ad Taanach dixit:

«Vade, vide sub myrtis num vir aliquis cum duobus equis adsit.»

Vix Taanach redierat, cum illa per triremium scalas descendebat.

«Domina!» clamavit nutrix.

Salammbô conversa, digito labiis admoto, silentium immotamque quietem significavit.

Taanach per navium rostra molliter ad imam aream delapsa est; procul autem sub luna in cupressorum via umbram giganteam discernere potuit, quae a sinistra parte Salammbonis oblique incedebat; id mortis omen erat.

Taanach in cubiculum regressa humi se proiecit, vultum unguibus lacerans; crines sibi evellens pleno pectore acutos ululatus edebat.

Tum subiit eam cogitatio ne quis clamores audiret; itaque conticuit.

Submissa voce singultabat, caput manibus occultans, vultu in pavimento posito.

CAPUT UNDECIMUM

IN TABERNACULO

Vir qui Salammbonem ducebat eam ultra pharum ad catacumbas sursum duxit, deinde per longum Molouyae suburbium, angiportibus arduis refertum, deorsum deduxit. Caelum albescere incipiebat. Interdum palmae trabes e parietibus prominentes eos capita demittere cogebant. Duo equi lento gradu incedentes labebantur; sic ad portam Tevestis pervenerunt.

Graves eius valvae semipatentes erant; transierunt, atque porta post eos clausa est.

Aliquamdiu sub ipsis moenibus progressi, ubi ad cisternas pervenerunt, Taeniam ingressi sunt, angustam flavae terrae fasciam quae sinum maris a lacu dividit et usque ad Rhadem porrigitur.

Nemo circa Carthaginem apparebat, neque in mari neque in agris. Fluctus schisti colore leniter strepebant; aura levis spumam huc illuc impellens albis quasi lacerationibus eos notabat. Salammbô, quamquam tot velaminibus circumdata, matutino frigore tremebat; cursus atque apertus aer sensus eius turbabant. Deinde sol ortus est et cervicem eius a tergo velut momordit; paulisper invita obdormiscebat. Equi ambo iunctim tolutim currebant, ungulis in tacitum harenae solum defixis.

Ubi montem Aquarum Calidarum praeterierunt, celerius iter fecerunt, quoniam terra firmior erat.

Agri, quamvis sementis atque arationis tempus esset, quacumque oculi ferebantur, deserti instar vacabant. Hic illic acervi tritici effusi iacebant; alibi hordeum rufescens granis decidentibus solvebatur. In claro horizonte vici nigri apparebant, formis abruptis et inter se incongruis.

Interdum pars muri semusta iuxta viam assurgebat. Tecta casarum corruerant; intus testarum fragmenta, vestium lacinias, varia instrumenta resque confractas ac vix dignoscendas cernere licebat. Saepe e ruinis aliquis pannis obsitus, vultu terra obducto, oculis ardentibus, procedebat. Mox tamen aufugiebat aut in caverna aliqua evanescebat. Salammbô cum duce nusquam consistebat.

Desertae planities alia aliam excipiebant. Per lata spatia terrae pallide flavae pulvis carbonis inaequalibus tractibus sparsus iacebat, quem vestigia eorum post

terga excitabant. Interdum tranquilla quaedam loca reperiebant, rivus inter herbas longas fluens; tum Salammbô, dum ex ulteriore ripa ascenderet, folia madida carpebat, quibus manus refrigeraret. Ad flexum nemoris neriorum equus eius, cadavere hominis humi iacente conspecto, in latus vehementer exsiluit.

Servus continuo eam in pulvinis rursus composuit. Erat autem unus e ministris templi, quo Schahabarim in periculosis negotiis uti solebat.

Nunc maiore cautione usus pedibus iuxta illam inter equos ibat: hos extremitate loruli brachio circumvoluti verberabat, aut e pera ad pectus pendente globulos e tritico, dactylis ovorumque vitellis confectos et foliis loti involutos, eximebat eosque Salammboni, nihil locutus, inter currendum praebebat.

Meridie tres Barbari ferinis pellibus vestiti eis in semita occurrerunt. Mox alii apparuerunt, gregatim deni, duodeni, quini et viceni errantes; nonnulli capras aut vacam claudicantem agebant. Baculi graves aereis cuspidibus horrebant; cultri super vestes feroci squalore foedas fulgebant, et oculos minaces simul et attonitos late aperiebant. Praetereuntes quidam trita benedictione eos salutabant, alii obscenis iocis lacessiebant; minister Schahabarimis cuique sua lingua respondebat. Dicebat puerum adulescentulum aegrotum esse, qui sanitatem quaesiturus ad templum longinquum proficisceretur.

Interim dies inclinabat. Canum latratus auditi sunt, ad quos accesserunt.

Crepusculi luce saeptum e lapidibus sine calce compositum viderunt, quod aedificium incertae formae cingebat. Canis supra murum cursitabat. Servus lapillos in eum iecit; tum in amplam cameram fornice tectam intraverunt.

In medio mulier humi considens se ad ignem sarmentorum calefaciebat, cuius fumus per foramina tecti evolabat. Canities ad genua usque demissa dimidiam eam occultabat; nec respondere volens, vultu stupido, de ultione in Barbaros et Carthaginienses submisso murmure verba volvebat.

Cursor huc illuc omnia perscrutatus ad eam rediit cibum postulans. Anus caput quatiebat et, prunis defixis oculis, susurrabat:

«Manus eram. Decem digiti abscissi sunt. Os iam non manducat.»

Servus pugillum nummorum aureorum ei ostendit. Illa in eos se praecipitem misit, sed mox rursus immobilis consedit.

Tum servus pugionem e zona detractum sub ipsam gulam ei admovit. Illa tremens magnum saxum sustulit et amphoram vini et pisces ex Hippozaryto melle conditos rettulit.

Salammbô ab hoc cibo immundo aversa super equorum operimenta in angulo camerae explicata obdormivit.

Ante lucem servus eam excitavit.

Canis ululabat. Servus quam tacitissime ad eum accessit unoque pugionis ictu caput amputavit. Inde sanguine nares equorum perfricuit, ut eos excitaret. Anus post tergum maledictum in eum iecit. Salammbô illam conspexit atque amuletum, quod ad cor gestabat, compressit.

Iter rursus ingressi sunt.

Interdum rogabat num iam prope finem itineris essent. Via per modicos colles sinuabat. Nihil praeter cicadarum stridorem audiebatur. Sol herbam flavescentem torrebat; humus rimis ubique findebatur, quae eam in velut ingentes tabulas lapideas dividebant. Nonnumquam vipera transibat, aquilae volitabant; servus sine fine currebat; Salammbô sub velis somniabat, neque ea, quamquam aestuabat, amovebat, ne vestes suas pretiosas inquinaret.

Certis intervallis turres stabant a Carthaginiensibus exstructae, ex quibus tribuum motus observarent. In eas intrabant ut umbra fruerentur; deinde iter repetebant.

Pridie cautela ducti magno circuitu ierant. Nunc autem nemini occurrebant; quoniam regio sterilis erat, Barbari per eam non transierant.

Paulatim iterum vastitatis vestigia apparuerunt. Aliquando in medio agro pavimentum tessellatum late patebat, unum e domo ampla deleta reliquum; oleae autem foliis nudatae e longinquo ingentia spineta videbantur. Vicum peragraverunt cuius domus ad solum usque combustae erant. Iuxta parietes ossa humana iacebant; etiam dromadariorum mulorumque ossa. Cadavera semesa plateas obstruebant.

Nox adveniebat. Caelum depressum ac nubibus opertum erat.

Duas adhuc horas occidentem versus ascenderunt, et subito ante oculos innumeras flammulas conspexerunt.

In fundo loci velut theatri semirotundi ardebant. Hic illic laminae aureae motu suo micabant. Clinabarum loricae erant: castra Punica; tum alia lumina multo plura circumiecta conspexerunt, nam exercitus Mercennariorum iam permisti magnam regionem occupabant.

Salammbô se procedere paravit. At minister Schahabarimis longius eam abduxit; aggerem, qui Barbarorum castra claudebat, secuti sunt. Ibi hiatus patebat; servus evanuit.

In summo vallo custos cum arcu manu gesto et hasta in umero ambulabat.

Salammbô propius semper accedebat; Barbarus in genua procubuit et longa sagitta imum eius pallium transfixit. Cum tamen immota staret, magna voce quaesivit quid vellet.

«Mathonem alloqui», respondit. «Transfuga e Carthagine sum.»

Sibilum edidit, qui a loco in locum procul repetitus est.

Salammbô exspectabat; equus eius perterritus circumagebatur et naribus fremitum dabat.

Cum Matho advenit, luna post tergum Salammbonis oriebatur. Illa vero flavum velum floribus nigris distinctum in facie habebat, totque circum corpus pallae erant ut nihil sub eis perspici posset. Ex summo aggere Matho formam illam incertam contemplabatur, quae in tenebris vespertinis quasi spectrum surgebat.

Tandem illa eum allocuta est:

«Duc me in tabernaculum tuum! Ita volo!»

Subiit eum memoria rei cuiusdam, quam tamen explicare non poterat. Cor palpitare sentiebat. Imperiosus vocis sonus eum intimidabat.

«Sequere me», inquit.

Repagulum demissum est; statim intra Barbarorum castra fuit.

Magnus tumultus magnaque hominum frequentia castra implebant. Ignes clari sub ollis pendentibus ardebant; rubri eorum repercussus alios locos illustrabant, alios prorsus in tenebris relinquebant. Clamores, vocitationes undique resonabant; equi compedibus vincti longas rectasque series inter tentoria efficiebant. Tentoria ipsa alia rotunda, alia quadrata, alia ex pellibus, alia ex linteis erant; casae harundineae et foveae in harena, quales canes effodere solent, cernebantur. Milites fasciculos virgultorum portabant, humi cubitis innitebantur, aut storea se involventes ad somnum parabant; equus autem Salammbonis, ut eos superaret, interdum crure porrecto transsiliebat.

Iam antea se illos vidisse recordabatur; sed barbae longiores, vultus etiam nigri, voces asperiores erant. Matho ante illam incedens gestu bracchii, quo pallium rubrum attollebat, viam sibi aperiebat. Alii manus eius osculabantur, alii terga flectentes ad eum accedebant iussa petituri; nam iam verus et solus Barbarorum dux erat. Spendius, Autharites, Narrhavas animis ceciderant, ille autem tantam audaciam atque pertinaciam praestiterat ut omnes ei parerent.

Salammbô eum secuta universa castra transiit. Tabernaculum eius in extrema parte erat, trecentis passibus ab Hamilcaris munimento.

Ad dextram fossam latam conspexit; facies quaedam ad ipsam marginem, solo aequatae, positae videbantur, ac si capita praecisa essent. Oculi tamen movebantur, ex ore semipatente gemitus lingua Punica edebantur.

Duo Aethiopes laternis resina ardentibus praelucentes hinc atque illinc ad ostium stabant. Matho velum subito reiecit. Salammbô secuta est.

Tabernaculum in altum tendebatur, palo in medio erecto. Lucerna ampla loti flore formata, oleo flavo plena, in quo stupae manipuli natabant, lumen praebebat; per obscuritatem res militares relucebant. Gladius nudus ad scabellum prope scutum innitebatur; flagella e pelle hippopotami, cymbala,

tintinnabula, torques super funes e sparto factos confuse iacebant; micae panis nigri stragulum e lana coacta conspurcabant. In angulo, super lapidem rotundum, nummi aerei neglegenter cumulati erant, et per scissuras velaminis ventus pulverem externum una cum odore elephantorum inferebat; hos edentes catenasque quassantes audire poterant.

«Quis es?» dixit Matho.

Illa nihil respondens lente circumspiciebat; tum oculi eius in extrema parte constiterunt, ubi super lectum e ramis palmarum aliquid caeruleum ac micans dependebat.

Cito processit. Clamor ei excidit. Matho post illam pede terram pulsabat.

«Quis te ad me adduxit? Cur venis?»

Illa zaimphum ostendens respondit:

«Ut hoc auferam!»

Altera manu velamina e capite detraxit. Ille cubitis retro ductis, ore hianti, paene metu perculsus, recessit.

Quasi deorum viribus suffulta sibi videbatur; eum recta in oculos intuens zaimphum postulavit, verbis multis ac magnificis reposcebat.

Matho nihil audiebat. Eam contemplabatur, et vestes in conspectu eius cum ipso corpore confundebantur. Vestium undulatio ac nitor, sicut cutis eius splendor, peculiare quoddam eius solius bonum esse videbatur. Oculi et gemmae pariter fulgebant; nitidi ungues subtilitatem lapidum, quibus digiti onerabantur, continuare videbantur. Duae fibulae tunicae ubera modice sublevata propius inter se iungebant, et ille cogitatione in angusto intervallo haerebat, quo filum descendebat laminam ex smaragdis compositam sustinens, inferius sub tenui violacea tela conspicuam. Ex auribus duae parvae staterae sapphirinae pendebant, quarum quaeque margaritam cavam liquido odore plenam sustinebat. Per foramina margaritae guttula subinde delapsa nudum humerum humectabat. Matho cadentem spectabat.

Indomita quadam curiositate trahebatur; velut puer qui fructum ignotum manu attingere conatur, tremens summo digito leviter superiorem pectoris partem attigit. Caro aliquantum frigida elastica quadam renitentia cessit.

Attactus ille, quamvis vix sentiretur, Mathonem intimis medullis concussit. Totius animi impetus eum in illam praecipitem ferebat. Circumdare eam, in se absorbere, velut potu haurire cupiebat. Pectus anhelabat, dentes crepitabant.

Ambobus carpis apprehensis suaviter eam ad se traxit, deinde supra loricam assedit prope lectum palmaceum pelle leonis stratum. Illa stabat. Ipse inter genua eam tenens ab imo sursum intuebatur ac repetebat:

«Quam formosa es! Quam formosa es!»

Oculi eius numquam ab oculis illius aversi eam angebant. Taedium illud et fastidium tam acriter augebantur ut Salammbô clamorem vix contineret. Schahabarimis recordata est et cessit necessitati.

Matho manus eius tenellas suis adhuc tenebat. Interdum autem illa, quamquam aliter sacerdos imperaverat, vultum avertens bracchiis se concutiendo eum repellere temptabat. Ille nares dilatabat ut odorem de corpore illius emanantem altius hauriret. Odor erat incertus, recens quidem, sed sicut odor e suffitorio fumante mentem vertens; melle, pipere, ture, rosis atque alio quodam odore redolebat.

Sed quomodo apud eum, in ipsius tabernaculo, in eius potestate erat? Nempe aliquis illam adegerat? Num propter zaimphum non venerat? Bracchia ei defluxerunt caputque demisit, nova ac repentina cogitatione oppressus.

Salammbô, ut eum commoveret, maesta voce dixit:

«Quidnam tibi feci ut mortem meam velis?»

«Mortem tuam?»

Illa perrexit:

«Te vidi quadam vespera in lumine hortorum meorum ardentium, inter pateras fumantes et servos meos trucidatos. Tanto irae impetu in me exsiliebas ut fugere cogerer! Tum Carthaginem terror invasit. Urbes vastari, agros incendi, milites caedi clamitabatur; tu illos perdideras, tu occideras! Odi te! Nomen tuum solum velut conscientiae morsus me exedit! Magis exsecrandus es quam pestilentia quamque bellum Romanum! Provinciae furore tuo contremiscunt, sulci cadaveribus pleni sunt! Vestigia incendiorum tuorum secuta sum, velut post Moloch ipsum ambularem!»

Matho subito exsiluit. Immanis superbia pectus eius implevit; in deorum staturam sibi crevisse videbatur.

Naribus trementibus, dentibus compressis illa pergebat:

«Non satis fuit sacrilegium tuum; etiam in domum meam, dum dormiebam, venisti, zaimpho totus involutus! Verba tua non intellexi; sentiebam tamen te me ad rem quandam terribilem, in profundum barathrum, trahere velle.»

Matho bracchia torquens exclamavit:

«Minime, minime! Ut tibi illud darem, ut redderem! Mihi videbatur Deam vestimentum suum propter te deposuisse, tuumque esse! In templo eius sit an in domo tua, quid refert? Nonne omnipotens, immaculata, splendida es atque tam pulchra quam Tanit?»

Tum oculis infinita veneratione plenis:

«Nisi forte ipsa Tanit es?»

«Ego, Tanit!» secum Salammbô cogitabat.

Iam tacebant. Tonitrua procul volvebantur. Oves tempestate territae balabant.

«O accede!» iterum inquit. «Accede, noli timere! Olim miles tantum eram inter vulgus Mercennariorum obscurus, tam etiam mansuetus ut ligna aliorum causa meis umeris portarem. Quid mihi cum Carthagine? Hominum eius turba velut in pulvere sandaliorum tuorum amissa tumultuatur, neque universae eius opes cum provinciis classibus insulis tam mihi expetendae sunt quam labrorum tuorum frigus et humerorum flexus. At muros eius everti volebam ut ad te pervenirem, ut te possiderem! Interea quoque me ulciscebar. Nunc homines ut testas contero, in phalangas ruo, sarissas manibus dimoveo, equos feroces naribus prehendo; ne catapulta quidem me interficeret! O si nosses quam saepe inter ipsa proelia de te cogitem! Interdum memoria unius motus aut plicae vestis tuae repente me capit et quasi rete circumligat! Oculos tuos in phalaricarum flammis atque in auro scutorum video; vocem tuam in cymbalorum fragore audio. Conversus aspicio: nusquam ades! Tum iterum in pugnam me praecipito!»

Bracchia attollebat, in quibus venae velut hederae super ramos arborum inter se implicabantur. Sudor inter quadratos pectoris musculos fluebat, et anhelitus latera una cum zona aenea commovebat, cui tot lora ad genua usque pendentia affixa erant, genua marmore duriora. Salammbô, eunuchorum consuetudine assueta, huius viri robore obstupescebat. Num hoc Deae supplicium esset an Molochis vis inter quinque exercitus circum illam vagans? Languor eam opprimebat; stupens clamores excubitorum inter se alternantes audiebat.

Lucernae flammae calidis ventorum flatibus vacillabant. Interdum ingentia fulgura micabant, tum tenebrae duplicabantur; nihil iam praeter Mathonis pupillas duobus quasi carbonibus noctu ardentibus similes cernebat. Sentiebat tamen fatum sibi imminere, supremum quendam atque irrevocabilem temporis articulum adesse. Summis viribus erecta ad zaimphum ascendit et manus ad illud capiendum sustulit.

«Quid agis?» exclamavit Matho.

Illa placida voce respondit:

«Carthaginem redeo.»

Ille bracchiis in pectore decussatis processit, vultu adeo terribili ut illa protinus velut pedibus adfixa consisteret.

«Carthaginem redire!»

Balbutiebat et dentibus stridentibus repetebat:

«Carthaginem redire! Ah, venisti ut zaimphum sumeres, me vinceres, deinde evanesceres! Non, non! Mea es, nec quisquam te nunc hinc abripiet! Non

oblitus sum insolentiae magnorum placidorumque oculorum tuorum, neque quomodo me excelsa pulchritudine tua opprimebas! Nunc partes meae sunt! Captiva mea es, ancilla mea, famula mea! Evoca, si libet, patrem tuum eiusque exercitum, Seniores, Divites, totam denique exsecrabilem gentem tuam! Trecentis milibus militum impero! Alia agmina e Lusitania, e Galliis, ex intimo deserto accersam; urbem tuam prosternam, templa omnia exuram; triremes per undas sanguinis navigabunt! Neque domum neque lapidem neque palmam ex ea relinquam! Quod si homines mihi deerunt, ursos e montibus alliciam, leones in hostes agam! Ne fugere coneris: te occidam!»

Pallidus, pugnis contractis, velut cithara cuius chordae mox rumpendae sunt tremebat. Subito singultibus suffocatus genibus flexis procubuit:

«Ah, ignosce mihi! Infamis sum, scorpionibus, caeno, pulvere vilior! Paulo ante, dum loquebaris, spiritus tuus in faciem meam fluxit et delectabar velut moriens qui pronus ad ripam rivuli bibit. Conculca me, dummodo pedes tuos sentiam! Maledic mihi, dummodo vocem tuam audiam! Ne discedas! Miserere! Amo te, amo te!»

Humi ante eam genuflexus ambobus bracchiis medium corpus eius amplectebatur, capite retro reclinato, manibus passim errantibus. Disci aurei ex auribus pendentes in aeneo eius collo fulgebant; lacrimae magnae in oculis quasi argenteis orbibus volvebantur. Suspiriis blandiebatur et verba incerta susurrabat, vento levi leviora, osculo dulciora.

Salammbonem languor invadebat, quo omnis sui conscientia diluebatur. Aliquid et intimum et superius, quasi deorum imperium, eam cedere cogebat; nubes eam attollere videbantur. Deficiens in lectum super leonis villos resupina cecidit. Matho talos eius apprehendit; catella aurea dirupta est et utrumque eius fragmentum prosiliens tentorii lintea percussit, velut duae viperae resilientes. Zaimphum delapsum eam operuit; Mathonis vultum in pectus suum inclinantem conspexit.

«Moloch, me uris!»

Et militis oscula, flammis voraciora, per totum corpus vagabantur; quasi turbine rapta, solis vi correpta erat.

Singulos digitos manuum, bracchia, pedes atque longos crinium plexus a capite ad extremum usque osculatus est.

«Aufer illud», dicebat, «quid mihi cum eo? Me simul abduc! Exercitum deseram, omnibus rebus renuntiabo! Ultra Gades, post viginti dierum navigationem, insula aureo pulvere, viriditate avibusque cooperta invenitur. In montibus flores ingentes, odoribus fumantibus pleni, sicut aeterna turibula pendent; in citris cedris altioribus serpentes lacteo colore, quorum in ore gemmae ut adamantes micant, fructus in gramen decutiunt; aer tam mitis est

ut mori prohibeat. O reperiam illam, videbis! In speluncis crystallinis ad montium radices excisis habitabimus. Nemo adhuc in ea habitat; aut rex eius terrae fiam.»

Pulverem de cothurnis Salammbonis detersit; mali Punici partem inter labra ponere eam voluit; post caput vestes in pulvinum congessit. Omnem viam ministrandi atque se demittendi quaerebat, etiam zaimphum super crura eius velut vile stragulum explicuit.

«Habesne adhuc», inquiebat, «cornicula illa dorcadum, e quibus monilia pendent? Dabis mihi ea! Amo ea!»

Sic enim loquebatur quasi bellum iam confectum esset, subinde laeti risus ei excidebant; Mercennarii, Hamilcar, omnia impedimenta nunc evanuerant. Luna inter duas nubes labebatur; per aperturam tabernaculi eam videbant.

«Ah, quot noctes eam contemplatus sum! Mihi velum esse videbatur quod vultum tuum tegeret; per eam me intuebaris; memoria tua radiis eius miscebatur, nec iam vos distinguere poteram!»

Et capite inter ubera eius abdito copiose flebat.

«Hic igitur est», cogitabat illa, «vir ille terribilis, cuius metu Carthago contremiscit!»

Obdormivit. Illa igitur se e bracchio eius expedivit, pedem in terram deposuit, et catellam suam ruptam animadvertit.

Puellae nobilium familiarum vincula illa velut rem paene sacram venerari docebantur; Salammbô rubore suffusa fragmenta catellae aureae circum crura convolvit.

Carthago, Megara, domus sua, cubiculum suum, regiones quas transierat, in memoria eius imaginibus turbulentis, quamquam distinctis, circumagebantur. Sed vorago subito interposita omnia in infinitam procul distantiam amoverat.

Tempestas abscedebat; rarae aquae guttae singulae strepentes tectum tabernaculi leviter quatiebant.

Matho ebrii similis in latus recubans dormiebat, uno bracchio ultra lecti marginem porrecto. Vitta margaritis ornata sursum paulum mota frontem nudabat. Risus dentes distendebat. Inter atram barbam fulgebant; palpebrae semiclusae silentem quandam ac paene contumeliosam laetitiam ostendebant.

Salammbô immota, capite demisso, manibus iunctis, eum spectabat.

Ad caput lecti in ramo cupressino pugio iacebat; fulgens acies sanguinis cupiditatem in ea accendit. Voces flebiles procul per tenebras trahebantur, et velut chorus geniorum eam sollicitabant. Propius accessit, ferrum manubrio prehendit. Matho stolae eius attritu excitatus oculos semiadaperuit, ore ad manum illius admoto, atque pugio excidit.

Clamores orti sunt; terribilis lux post velum fulgurabat. Matho illud sustulit; flammae ingentes Libyum castra circumdantes apparuerunt.

Harundineae eorum casae ardebant; caules torti in fumo crepitabant et velut sagittae evolabant. In horizonte undique rubro umbrae nigrae trepidae discurrebant. Ululatus eorum qui in casis inclusi erant audiebantur; elephanti, boves equique per turbam saliebant eamque conculcabant, inter commeatum sarcinasque ex incendio efferendas. Tubae sonuerunt. Clamatum est: «Matho! Matho!» Homines ad ostium intrare volebant.

«Veni tandem! Hamilcar Autharitis castra incendit!»

Ille exsiluit. Salammbô sola relicta est.

Tum zaimphum inspexit; cum satis contemplata esset, mirata est se non sentire voluptatem quam olim sibi pollicita erat. Somnio suo iam expleto tamen maesta stabat.

Imum tabernaculi velum sublatum est, et forma monstrosa apparuit. Salammbô initio duos tantum oculos vidit, cum longa barba candida ad terram pendente; reliquum corpus, sordidis fulvae vestis pannis implicitum, humi trahebatur; quotiens in anteriora niti conabatur, manus ambae in barbam haerebant ac rursus cadebant. Sic repens ad pedes eius pervenit, et Salammbô senem Gisconem agnovit.

Mercennarii, ne captivi antiqui aufugerent, crura eorum vecte aeneo ictibus repetitis fregerant; omnes in fossa, inter sordes, peribant. Robustiores, cum vasorum cibariorum sonitum audirent, se erigebant clamitantes; sic Giscon Salammbonem conspexerat. Eam Carthaginiensem esse suspicatus erat ex globulis sandastri contra cothurnos pulsantibus. Quod magnum aliquid arcanum praesagiret, adiuvantibus sociis e fossa egressus, cubitis manibusque viginti passus usque ad tabernaculum Mathonis repserat. Duae voces intus audiebantur; ille foris auscultans omnia perceperat.

«Tune es!» tandem illa paene exterrita dixit.

In carpis se attollens respondit:

«Etiam, ego sum! Mortuum me putant, nonne?»

Illa caput demisit. Ille perrexit:

«Ah, cur Baales mihi hanc misericordiam non concesserunt?»

Deinde tam prope repens ut eam paene tangeret:

«Maledicendi tibi laborem mihi ademissent!»

Salammbô vehementer retro se iecit; tam abominandum hominem timebat, larvae deformitate, umbrae formidine horrendum.

«Centum fere annos natus sum», inquit. «Agathoclem vidi; Regulum vidi, aquilas Romanorum per Punicorum agrorum segetes transire conspexi! Omnes proeliorum terrores vidi, mare classium nostrarum fragmentis

oppletum vidi! Barbari quibus praeeram quattuor mihi artus, velut servo homicidae, vinculis alligarunt. Socii mei alius post alium circa me moriuntur; cadaverum odor me noctibus excitat; aves ab eorum oculis rostro lacerandis abigo. At ne unum quidem diem de Carthagine desperavi! Etsi omnes terrarum exercitus contra eam conspexissem, incendiorumque flammae templa altitudine superavissent, eius tamen aeternitatem credidissem! Nunc autem omnia acta sunt, omnia perdita! Dii eam exsecrantur! Maledicta sis tu, quae turpitudine tua ruinam eius praecipitasti!»

Illa labra aperuit.

«Ah, ibi eram!» exclamavit. «Audivi te meretricis more inter amatorios gemitus anhelantem, tum illum cupiditatem suam tibi exponentem, et te manus osculandas praebentem! Quod si tanta impudicitiae rabies te agebat, saltem ferarum more fecisses, quae coitu suo sese occultant, neque flagitium tuum sub ipsis patris oculis ostendisses!»

«Quomodo?» inquit illa.

«Ah, nesciebas duo munimenta sexaginta tantum cubitis inter se distare, Mathonemque tuum immodica superbia contra ipsum Hamilcarem castra posuisse? Ibi est pater tuus, post tergum tuum; si possem semitam, quae ad suggestum ducit, ascendere, ad eum clamarem: ‹Veni, filiam tuam in Barbari amplexu specta! Ut illi placeret Deae vestimentum induit; dumque corpus suum tradit, una cum nominis tui gloria deorum maiestatem, patriae ultionem, ipsam salutem Carthaginis prodit!›»

Edentuli oris motus longam barbam agitabant; oculi eius in illam defixi quasi devorabant; et humi pulvere anhelans iterabat:

«Ah, sacrilegium! Maledicta sis! Maledicta, maledicta!»

Salammbô velum reiecerat et brachio porrecto sustinebat; nihil respondens ad Hamilcaris castra spectabat.

«Hac parte est, nonne?» inquit.

«Quid tua refert? Averte oculos! Abi! Faciem tuam potius terrae illide! Locus sanctus est, quem conspectus tuus pollueret.»

Zaimphum circa medium corpus iniecit, vela, pallium, fasciam celeriter collegit.

«Illuc curro!» exclamavit.

Sic elapsa Salammbô evanuit.

Primum per tenebras ambulavit nemine obvio, nam omnes ad incendium concurrebant; clamor increbrescebat, flammae ingentes caelum post tergum rubefaciebant; agger longus eam prohibuit.

Huc atque illuc incerta vertebatur, scalas, funem, lapidem, quidquid auxilio esset quaerens. Gisconem timebat, et clamores ac vestigia se persequi

videbantur. Iam lux diei albescere incipiebat. In ipsa valli mole semitam conspexit. Vestem imam, quae iter impediebat, dentibus prehendit, et tribus saltibus in summo suggestu stetit.

Subter in tenebris sonus acutus auditus est, idem quem ad imas triremium scalas audiverat; inclinata ministrum Schahabarimis cum duobus equis iunctis agnovit.

Ille totam noctem inter duo munimenta erraverat; deinde incendio sollicitus redierat, quaerens quid in Mathonis castris ageretur. Cum nosset hunc locum tabernaculo eius proximum esse, ut sacerdoti pareret, inde non discesserat.

Super unum equorum pedibus erectus constitit. Salammbô ad eum se labi permisit; summo cursu circa castra Punica vecti effugerunt, portam alicubi reperturi.

Matho in tabernaculum redierat. Lucerna fumosa vix lucebat; Salammbonem dormire ratus est. Tum in lecto palmaceo leonis pellem leniter palpavit. Clamavit; nulla responsio. Partem lintei celeriter avulsit ut lux intraret: zaimphum aberat.

Terra crebris passibus tremebat. Clamores, hinnitus, armorum fragores in aere miscebantur, tubarum concentus impetum canebant. Velut turbo circum eum versabatur. Effrenata ira correptus ad arma exsiluit, foras se proripuit.

Longae Barbarorum acies e monte currendo descendebant; contra eos quadratae Punicorum turmae lento gravi aequabilique motu procedebant. Nebula radiis solis scissa parvas nubes fluctuantes efficiebat; paulatim surgens signa, galeas, hastarum cuspides aperiebat. Propter celeres conversiones partes terrae adhuc in umbra positae quasi totae uno impetu moveri videbantur; alibi torrentes in diversa concurrentes putares, atque inter eos immotae aculeataeque moles stabant. Matho duces, milites, praecones, servos denique postremo agmine asinis insidentes distinguebat. Narrhavas, pro eo ut locum teneret peditibus tuendis, repente ad dextram convertit, quasi ab Hamilcare conteri vellet.

Equites eius elephantos tardius euntes praetervolaverunt; omnes equi sine frenis capita porrigentes tanta vi currebant ut ventres paene terram tangerent. Repente Narrhavas fidenti animo ad excubitorem processit. Gladium, hastam, iacula abiecit, et inter Carthaginienses disparuit.

Rex Numidarum in Hamilcaris tabernaculum venit et suos procul consistentes ostendens dixit:

«Barca, hos ad te adduco. Tui sunt.»

Tum humi procubuit in servitutis signum, atque ut fidem suam ostenderet omnia quae ab initio belli gesserat commemoravit.

Primum obsidionem Carthaginis et captivorum caedem prohibuerat; deinde post Uticensem cladem ex victoria contra Hannonem parta nihil commodi ceperat. Civitates autem Tyriae ad fines regni sui sitae erant. Postremo proelio ad Macaram non interfuerat; consulto se subduxerat ne cum Suffete pugnare cogeretur.

Narrhavas revera regnum suum per Punicarum provinciarum occupationes ampliare voluerat, et prout fortuna belli ferebat Mercennarios modo adiuverat modo deseruerat. Ubi autem intellexit Hamilcarem certum victorem futurum esse, ad eum se contulit; fortasse etiam in defectione eius latuit dolor quidam in Mathonem propter imperium aut veterem amorem conceptus.

Suffes sine interpellatione audiebat. Homo qui ita in castra venerat, ubi nonnulli ultionem ab eo petere poterant, non erat contemnendus socius; Hamilcar utilitatem tanti foederis ad magna consilia sua statim perspexit. Numidarum ope Libyes depelleret, deinde Occidentem ad Iberiam expugnandam incitaret. Nihil igitur quaerens cur ante non venisset, nullum eius mendacium redarguens, Narrhavam osculatus est, ter pectore ad pectus illius impactus.

Desperatione compulsus, ut omnia uno impetu conficeret, Libyum castra incendere iusserat. Nunc hic exercitus quasi divinum auxilium aderat; laetitiam dissimulans respondit:

«Baalim tibi faveant! Quid tibi res publica praestitura sit nescio; Hamilcar autem beneficiorum immemor esse nescit.»

Tumultus crescebat; duces intrabant. Inter loquendum arma induebat:

«Age, redi! Equitibus tuis peditatum eorum inter tuos et meos elephantos compelles! Animo forti esto! Extermina!»

Narrhavas iam procurrere parabat, cum Salammbô apparuit.

Celeriter ex equo desiluit. Amplum pallium aperuit et bracchiis distentis zaimphum explicuit.

Tabernaculum pelliceum, angulis sursum sublatis, totum montis circuitum militibus completum ostendebat. Salammbô autem in medio stabat, unde undique conspici poterat. Ingens clamor erupit, longus triumphi speique concentus. Qui procedebant constiterunt; moribundi cubitis innixi se verterunt ut illi bene precarentur. Barbari iam intellexerant eam zaimphum recepisse; e longinquo cernebant aut cernere sibi videbantur; alii clamores ira et ultione pleni, inter Punicorum plausus, resonabant. Sic quinque exercitus per montem in gradibus collocati circum Salammbonem terram pedibus quatiebant ululabantque.

Hamilcar voce destitutus nutibus ei gratias agebat. Oculi modo ad zaimphum modo ad filiam ferebantur; catella eius dirupta erat. Tum suspicione

terribili perculsus horruit. Sed statim animi constantia recepta oblique, facie non conversa, Narrhavam aspexit.

Rex Numidarum procul modestus stabat; in fronte pulveris aliquid gerebat quem se prosternens tetigerat. Denique Suffes ad eum accessit vultu gravissimo:

«Pro beneficiis quae mihi contulisti, Narrhava, filiam meam tibi do.»

Addidit:

«Filius meus esto et patrem tuum defende!»

Narrhavas magno gestu admirationem ostendit, tum in manus Hamilcaris procubuit easque osculis cooperuit.

Salammbô statuae instar tranquilla nihil intellegere videbatur. Paululum rubebat et palpebras demittebat; longa recurvaque cilia umbras in genis ducebant.

Hamilcar eos continuo insolubili sponsaliorum vinculo coniungere voluit. Hasta Salammboni in manus data est, quam ipsa Narrhava obtulit; pollices eorum loro bubulo inter se vinxerunt; tum triticum super eorum capita effuderunt, cuius grana circa eos delapsa velut grando resultabant.

CAPUT DUODECIMUM

AQUAEDUCTUS

Post duodecim horas nihil iam ex mercennariis supererat nisi congeries sauciorum, mortuorum, morientium.

Hamilcar, e profundo saltus subito egressus, in occidentalem clivum, qui ad Hipponem Zaryten spectabat, descenderat; ibique, quod latius spatium patebat, Barbaros consulto pellexerat. Narrhavas equitatu eos circumdederat; interea Suffes instabat, repellebat, obterebat. Iam ante pugnam amissi zaimphi calamitate victi erant; etiam qui eius parum curabant angorem et quasi virium defectionem senserant. Hamilcar, cui non in eo gloria posita erat ut campum sibi soli retineret, paululum ad laevam in colles se receperat, ex quibus hostibus imminebat.

Castra inclinatis vallis dignosci poterant. In loco ubi Libyes consederant longus aterque cinerum cumulus fumabat; tellus convulsa fluctus maris referebat; tabernacula laceras telas pandentia navibus per scopulos semimersis similia erant. Loricae, furcae, tubae, fragmenta ligni ferri aeris, triticum, stramentum, vestes inter cadavera passim iacebant; hic atque illic phalarica iam paene exstincta iuxta sarcinarum acervum ardebat. Nonnullis locis humus scutis obtecta latebat; equorum tabescentia corpora velut colli continuati iacebant. Crura, soleae, bracchia, hamatae loricae, capita in galeis mentorum loris retenta quae velut pilae volvebantur apparebant; capilli spinis haerebant; in sanguinis stagnis elephanti ventribus diffissis cum turribus suis procumbentes extremum spiritum trahebant. Res lubricas viscosasque sub pedibus calcabant, atque luti paludes erant, quamquam nulla pluvia ceciderat.

Haec cadaverum confusio totum montem a summo ad imum occupabat.

Qui superfuerant non magis quam mortui movebantur. Inaequalibus gregibus humi considentes se mutuo attoniti intuebantur nec loquebantur.

Ultra longum pratum lacus Hipponis Zarytis sole occidente fulgebat. Ad dextram albae domus supra murorum coronam eminebant; inde mare sine fine patebat. Barbari, mentum manu subnixi, patriarum suarum memores suspirabant; nubes cinerei pulveris sensim residebat.

Vespera ventus spiravit; omnium pectora laxata sunt. Crescente frigore pediculi aliaque vermina e corporibus mortuorum iam frigescentibus exibant ac

per calentem harenam discurrebant. Corvi in summis ingentibus saxis immobiles ad morientes versi insidebant.

Nocte demissa canes fulvo pilo, immunda illa animalia quae exercitus sequi solent, sensim in medios Barbaros venerunt. Primo sanguinis coagula ex mutilatis artuum truncis adhuc tepentibus lambebant; mox cadavera ab alvo exorsi vorare coeperunt.

Fugitivi singuli tamquam umbrae redibant; ausae sunt etiam feminae reverti, quarum nonnullae, apud Libyes praesertim, post immanem caedem a Numidis perpetratam supererant.

Alii funium fragmenta arripuerunt, quae accensa pro facibus haberent; alii hastas decussatim tenebant, super quibus corpora imposita in locum remotum transferebant.

Aut in longos ordines supini, ore aperto et hastis iuxta positis, iacebant, aut promiscue congesti erant, ut saepe, dum desideratos quaererent, totus cadaverum acervus effodiendus esset. Deinde facies eorum lente facibus perlustrabant. Tetra arma multiplicia vulnera inflixerant. Ex frontibus viridia carnis frusta pendebant; alii in particulas concisi, alii ad medullas usque contriti, alii strangulatione liventes, alii late elephantorum dentibus hiantes erant. Etsi eodem fere tempore mortui erant, diversa tamen putrefactionis facies apparebat: septentrionales homines livido tumore intumuerant, Afri autem nervosiores quasi fumo adusti iam arescebant. Mercennarii ex signis manibus insculptis agnoscebantur: veterani Antiochi accipitrem gerebant; qui in Aegypto meruerant cynocephali caput; qui apud Asiae principes militaverant securim aut malum Punicum aut malleum; qui apud Graecas res publicas, arcis imaginem aut archontis nomen. Quorundam brachia tot figuris multiplicatis omnino tegebantur, quae cicatricibus veteribus recentibusque vulneribus miscebantur.

Quattuor magnae pyrae hominibus Latini generis, Samnitibus, Etruscis, Campanis Bruttiisque, exstructae sunt.

Graeci mucronibus gladiorum scrobes foderunt. Lacedaemonii pallia rubra exuentes mortuos involverunt; Athenienses eos facie solem orientem versus collocabant; Cantabri lapidum acervis contegebant; Nasamones corpora loris bovinis in duas partes flectebant; Garamantes in litore sepeliebant, ut undis perpetuo perfunderentur. Latini cineres in urnas colligere non posse lugebant; Nomades calorem harenarum desiderabant in quibus corpora exsiccata servantur; Celtae vero tres rudes lapides sub pluvio caelo in sinu insulis referto positos desiderabant.

Clamores tollebantur, quos longum silentium excipiebat: animas enim redire cogere volebant. Deinde ululatus certis intervallis pertinaciter repetebatur.

Apud mortuos veniam petebant quod eos rite, ut mos iubebat, colere non possent: propter hanc privationem per infinitas aetates inter varios casus et mutationes vagaturi esse credebantur. Nominatim eos compellabant, quid vellent rogitabant; alii conviciis eos onerabant quod vinci se passi essent.

Magnarum pyrarum lumen exsangues vultus pallidiores faciebat, qui passim supra armorum fragmenta resupini iacebant. Lacrimae lacrimas concitabant, acriores fiebant singultus, vehementiores agnitiones et amplexus. Feminae super corpora ore ori fronte fronti admota procumbebant; cum humus iniciebatur verberibus abigendae erant. Genas sibi atrabant, capillos secabant, sanguinem suum educebant ac in fossas fundebant, plagasque sibi ad similitudinem vulnerum quibus mortui deformati erant incidebant. Inter cymbalorum strepitum rugitus exaudiebantur. Nonnulli amuleta sibi abripiebant atque conspuebant. Moribundi per sanguinolentum lutum volvebantur, truncatas manus prae furore mordentes; quadraginta tres Samnites, totum ver sacrum, gladiatorum more mutuis caedibus interierunt. Mox lignum pyris defuit, ignes exstincti sunt, loca omnia occupata; clamore fatigati, debiles et titubantes iuxta mortuos fratres obdormierunt, alii vitae tenaces metu pleni, alii ut numquam evigilarent optantes.

Prima luce milites in finibus Barbarorum apparuerunt, galeas hastarum cuspidibus sustinentes atque praeter eos incedentes; Mercennarios salutabant quaerebantque num quid in patrias suas nuntiari vellent.

Alii propius accesserunt, et Barbari nonnullos ex veteribus suis commilitonibus cognoverunt.

Suffes omnibus captivis optionem dederat ut sub suis signis militarent. Nonnulli fortiter recusaverant; hos neque alere neque Magno Senatui tradere volens dimiserat, vetitos deinceps contra Carthaginem arma ferre. Iis autem quos suppliciorum metus obsequentes fecerat hostium arma distribuerat. Hi nunc ad victos redibant non tam ut eos ad defectionem pellicerent quam superbia curiositateque impulsi.

Narrabant quam benigne a Suffete habiti essent; Barbari invide eos audiebant, quamquam contemnebant. Primis obiurgantium verbis ignavi ira exarserunt; procul gladios loricasque suas ostentabant et conviciantes hortabantur ut venirent atque eriperent. Barbari lapides sustulerunt; illi omnes fugerunt; mox in summo monte nihil praeter hastarum cuspides supra vallum eminentes videbatur.

Dolor ipsa cladis ignominia gravior Barbaros oppressit. Virtutem suam frustra consumptam cogitabant. Defixis oculis dentibus frendebant.

Eadem omnibus subito in mentem venit cogitatio. In captivos Carthaginienses tumultuose irruebant. Milites Suffetis eos forte non repererant; itaque, illo e campo digresso, in profunda adhuc fossa detinebantur.

In aequo loco humi ordine disponebantur. Custodes eos circulo circumsteterunt, atque feminae trigenae quadragenaeve per vices admitti coeptae sunt. Brevi sibi dato tempore uti cupientes ab uno ad alium trepidae et palpitantes discurrebant; tum super misera corpora inclinatae plenis lacertis verberabant, sicut fullones pannos tundunt. Maritorum nomina ululantes unguibus laniabant, crinalibus acubus oculos effodiebant. Deinde viri accesserunt eosque a pedibus, quos ad talos amputabant, usque ad frontem torquebant, cuius cutem in modum coronae detractam capitibus suis imponebant. Qui immundis vescebantur atrocissima excogitabant: vulneribus pulverem, acetum, testarum fragmenta infundentes ea inficiebant; alii post tergum expectabant. Sanguis manabat, illi vero laetabantur velut vindemiatores circa fumantes lacus musti.

Matho in terra sedebat eodem ipso loco quo extremo proelio consederat, cubitis genibus innixus, tempora manibus prehensans. Nihil videbat, nihil audiebat, nihil iam cogitabat.

Ad laetantium turbae ululatus caput sustulit. Ante oculos pannus e palo suspensus, cuius ima pars humum trahebat, calathos, tapetia, leonis pellem confusa umbra tegebat. Tabernaculum suum agnovit; oculos humi defixit, tamquam Hamilcaris filia, cum abisset, sub ipsam humum descendisset.

Lacera tela vento quatiebatur; longa interdum fragmenta ante os eius volitabant. Tum rubrum quoddam signum, velut impressam manum, animadvertit: manus erat Narrhavae, societatis eorum insigne. Matho surrexit. Titionem adhuc fumantem sustulit atque in reliquias tabernaculi contemptim coniecit. Tum cothurni cuspide omnia quae extra flammam iacebant introrsus compellebat, ne quid reliquum maneret.

Subito Spendius apparuit, nec quisquam unde prorupisset intellexit.

Vetus servus duo hastae fragmenta femori alligaverat; misere claudicans gemitus edebat.

«Aufer ista», inquit Matho; «scio te virum fortem esse!»

Adeone enim deorum iniustitia oppressus erat ut ne satis quidem virium haberet quibus hominum flagitiis irasceretur.

Spendius manu significavit eumque in cavum colliculi duxit, ubi Zarxas et Autharitus latebant.

Hi quoque, sicut servus, fugerant, alter quamvis crudelis, alter quamvis fortis. Quis autem, aiebant, Narrhavae perfidiam, incendium Libyum, amissum zaimphum, improvisum Hamilcaris impetum, maxime vero eius artes quibus in imam montis vallem sub ipsos Carthaginiensium ictus redire coacti essent, praevidere potuisset? Spendius metum suum non fatebatur, sed crus sibi fractum esse pertinaciter contendebat.

Denique tres duces cum Schalischim consultare coeperunt quid deinceps statuendum esset.

Iter ad Carthaginem Hamilcar intercludebat; inter exercitum eius et Narrhavae provincias inclusi erant. Urbes Tyriae victoribus adiungerentur; tum ad ipsum maris litus conpulsi, omnium copiarum coniunctarum impetu opprimerentur. Haec necessario eventura videbantur.

Nullum erat belli vitandi consilium; summa igitur vi persequendum erat. Sed quomodo tot homines animo fractos, adhuc e vulneribus sanguinem fundentes, ad bellum sine fine gerendum adducerent?

«Mihi istud curae erit!» inquit Spendius.

Post duas horas quidam ab Hippone Zaryte veniens cursu montem ascendit; tabellas extremo bracchio vibrabat atque ita magnis vocibus clamabat ut Barbari circumstarent.

Tabellae a Graecis militibus qui in Sardinia versabantur missae erant. Ii commilitones in Africa militantes hortabantur ut Gisconem ceterosque captivos diligenter custodirent. Mercator Samius quidam Hipponax, Carthagine profectus, consilium de captivis clam liberandis parari rettulerat; monitos esse Barbaros ut omnia praecaverent: rem publicam potentem esse.

Spendii dolus non ut ipse speraverat processit. Novi periculi nuntius non iram excitavit, sed terrorem; recordati etiam monitionem quam Hamilcar nuper inter eos iecerat, aliquid inopinatum atque horrendum exspectabant. Nox ingenti sollicitudine transacta est; complures etiam arma deposuerunt, ut, si Suffes venisset, misericordiam eius moverent.

Postridie tertia diei vigilia alter cursor apparuit, acrius anhelans pulvereque totus niger. Graecus e manibus eius volumen papyri litteris Punicis plenum eripuit. In eo Mercennarii orabantur ne animos demitterent: fortes Tunetani cum magnis subsidiis mox adfuturi erant.

Spendius epistulam ter continuo perlegit; deinde a duobus Cappadocibus, quorum umeris insidens ferebatur, per varias turbae partes circumvehi se iussit eandemque identidem legebat. Septem horas contionatus est.

Mercennariis promissa Magni Senatus, Afris praefectorum saevitiam, omnibus Barbaris Carthaginis iniurias commemorabat. Clementiam Suffetis illecebram esse qua caperentur; qui se dedidissent servos venum ituros, victos

cruciatibus perituros. Fuga autem quibus itineribus pateret? Nullam gentem eos recepturam; at si contendere perseverarent, simul libertatem, ultionem, pecuniam adepturos. Neque diu exspectandum, quoniam Tunetani atque universa Libya ad opem ferendam concurrerent. Expansum volumen ostendebat:

«Aspicite! Legite! Ecce pollicitationes eorum! Non mentior.»

Canes vagabantur, nigro rostro cruore rubente obducto. Sol ingens nuda capita urebat. E cadaveribus male obrutis gravis foetor exhalabat; quaedam usque ad ventrem e terra eminebant. Spendius mortuos illos ad se tamquam testes orationis vocabat, tum pugnos in Hamilcaris partem tollebat.

Matho eum observabat; Spendius igitur, ut ignaviam tegeret, iram ostentabat cui paulatim ipse quoque cessit. Se deis devovens maledicta in Carthaginienses congerebat. Captivorum cruciatus puerile ludibrium esse: cur parcerent ac pecus inutile post se semper traherent?

«Minime! Finis faciendus est! Consilia eorum nota sunt! Unus satis est qui nos perdat! Nulla venia! Viri strenui pedum celeritate ictuumque vi agnoscentur.»

Ad captivos redierunt. Nonnulli etiamnum extremum spiritum trahebant; hos calcaneo in os impresso vel iaculi cuspide confossos confecerunt.

Tum Gisconis meminerunt. Nusquam apparebat, atque anxietas subiit: cupiebant simul eum mortuum esse explorare et neci ipsius interesse. Tres pastores Samnites eum quindecim passibus a loco ubi Mathonis tabernaculum steterat invenerunt. Longa barba agnitum ceteris clamore indicaverunt.

Supinus bracchiis ad coxas admotis genibusque coniunctis iacebat, quasi corpus iam ad sepulcrum compositum. At macrae costae assidue cadebant atque attollebantur; oculi in pallidissima facie late patentes immoto et intolerabili obtutu defixi erant.

Barbari ingenti admiratione eum contemplabantur. Cum tam diu in fossa iacuisset, paene oblivioni datus erat; veteribus recordationibus perturbati procul manebant neque manus ei inferre audebant.

Qui autem retro stabant fremere et alios impellere coeperunt, cum Garamas quidam turbam perrupit. Falcem vibrabat; omnes quid animo agitaret intellexerunt. Ora rubore suffusa, pudore quasi correpti, conclamaverunt:

«Ita! Ita!»

Homo curvo ferro armatus ad Gisconem accessit; caput eius apprehendit et genu suo innixum ictibus concitatis serrae more secuit. Caput decidit; duo magni sanguinis rivi scrobem in pulvere foderunt. Zarxas super id prosiluit atque pardo levior ad Carthaginienses currebat.

Cum duas montis partes e tribus ascendisset, Gisconis caput e sinu educens barba prehendit, brachium aliquotiens celeriter circumegit; tandem grave caput emissum longo arcu per aera volavit et post Punicum vallum evanuit.

Mox ad palorum marginem duo vexilla decussata erecta sunt, quo signo ex foedere corpora mortuorum reposcebantur.

Tum quattuor praecones latissimis pectoribus delecti magnis tubis instructi processerunt; atque per aeneas fistulas locuti renuntiaverunt nullam deinceps inter Carthaginienses et Barbaros fidem, nullam misericordiam, nullos deos fore, se omnes pacis condiciones iam tum repudiaturos, legatosque manibus praecisis remissuros.

Continuo Spendius Hipponem Zaryten missus est commeatus petiturus; urbs Tyria eadem vespera cibaria misit. Avidissime ederunt. Viribus refectis reliquias sarcinarum armaque fracta celeriter collegerunt; mulieres in medium agmen confertae sunt; sauciorum post se plorantium omnino immemores celeribus passibus per oram maris discesserunt, luporum gregi recedenti similes.

Hipponem Zaryten petebant, quam capere constituerant, quod urbe opus erat.

Hamilcar eos procul conspicatus, quamvis fugientibus coram se gloriari posset, desperatione correptus est. Recentibus copiis statim eos aggredi oportuerat! Unus adhuc talis dies, et bellum confectum erat. Si res protraheretur, validiores redituros, urbes Tyrias cum eis conspiraturas; nihil profuisse suam erga victos clementiam. Itaque nulli posthac parcere decrevit.

Eadem vespera dromedarium ad Magnum Senatum misit armillis ex mortuis collectis oneratum, atrocissimis minis imperavit ut alter exercitus sibi mitteretur.

Iam diu omnes eum perisse credebant; itaque nuntio victoriae audito stupor eos paene in terrorem vertit. Reditus zaimphi rumore obscuro perlatus miraculum cumulabat. Dii igitur atque omnis Carthaginis vis iam Hamilcari parere videbantur.

Nemo inimicorum eius querelam aut accusationem proferre ausus est. Quorumdam ardore, aliorum animi timiditate factum est ut, ante constitutum diem, quinque milium hominum exercitus paratus esset.

Is celeriter Uticam contendit ut a tergo Suffeti subsidio esset; interea tria milia e primoribus in naves conscenderunt, ad Hipponem Zaryten exponendi, unde Barbaros pellerent.

Hanno summum imperium susceperat, sed terrestrem exercitum legato suo Magdassano tradidit, ut ipse copias e navibus expositas duceret: iam enim lecticae concussiones ferre non poterat. Morbus labra naresque rodens ingens in facie hiatum effoderat; e decem passuum intervallo faucium interiora patebant.

Ipse adeo deformem se esse noverat ut mulierum more velum capiti circumdaret.

Hippo Zaryte neque eius imperiis neque Barbarorum paruit; cives tamen singulis diebus prima luce commeatum in corbibus Barbaris demittebant, ex turribus clamantes exigentiis rei publicae se cogi, atque orantes ut discederent. Eadem signis se excusabant Carthaginiensibus in mari stationem tenentibus.

Hanno portum obsidione clausum tenere contentus impetum facere non audebat. Iudicibus tamen Hipponis Zarytis persuasit ut trecentos milites intra urbem acciperent. Deinde ad Promunturium Uvarum contendit, longo circuitu Barbaros circumvenire conatus: consilium intempestivum, immo periculosum. Invidia ne Suffeti subveniret prohibebat; exploratores eius retinebat, omnia consilia impediebat, totum bellum periclitari faciebat. Hamilcar Magno Senatui scripsit ut ab hoc homine liberaretur. Hanno Carthaginem rediit, procerum ignavia et collegae insania furens. Post tantas spes in deteriorem etiam miseriam reciderant; neque de ea cogitare neque omnino loqui cupiebant.

Quasi parum simul calamitatum accidisset, allatum est mercennarios Sardiniae ducem suum in crucem egisse, castella cepisse, viros Chananiticae gentis ubique trucidasse. Populus Romanus rei publicae bellum extemplo minatus est nisi mille ducenta talenta una cum tota Sardinia traderentur. Ipse cum Barbaris foedus inierat, ratibusque planis farina et carne siccata oneratis subsidia mittebat. Carthaginienses persecuti quingentos homines ceperunt; sed post tres dies classis e Byzacena Carthagini commeatum portans tempestate submersa est. Dii palam contra urbem stare videbantur.

Tum Hipponis Zarytis cives subitae formidinis speciem praetendentes trecentos Hannonis milites in muros ascendere iusserunt; ipsi autem a tergo supervenientes crura eorum apprehenderunt et repente de propugnaculis praecipitaverunt. Nonnulli, qui non ilico perierant, insectati in mare confugerunt ibique submersi sunt.

Utica quoque milites hospitio cogebatur recipere: nam Magdassan, Hannonem imitatus, urbem ex illius iussu circumdederat, Hamilcaris precibus surdus. Iis qui intra urbem erant vinum mandragora mixtum datum est, deinde dormientes iugulati sunt. Eodem tempore Barbari advenerunt; Magdassan aufugit, portae patefactae sunt. Ex illo die ambae urbes Tyriae novis sociis obstinatam fidem, pristinis foederatis incredibile odium praestiterunt.

Haec a Punica causa defectio aliis consilium, aliis exemplum fuit. Spes libertatis rursus exarsit. Gentes adhuc dubitantes nullam moram fecerunt; cuncta commota sunt. Suffes haec cognovit, nullumque iam auxilium sperabat: sine remedio perditus erat.

Narrhavam statim dimisit, ut regni fines tueretur. Ipse Carthaginem redire statuit, ut ibi milites acciperet bellumque de integro suscipiret.

Barbari apud Hipponem Zaryten considentes exercitum eius e monte descendentem conspexerunt.

Quonam Carthaginienses irent? Fame haud dubie impulsi, laboribus ad insaniam redacti, quamvis infirmi ad proelium veniebant. At in dextram converterunt: fugiebant. Consequi atque universos opprimere poterant. Barbari statim ad persequendum proruperunt.

Carthaginienses flumine impediti sunt. Id tum late patebat neque occidentalis ventus spiraverat. Alii nando transierunt, alii scutis innixi; iter repetiverunt. Nox descendit, neque amplius conspiciebantur.

Barbari non substiterunt, sed adverso flumine processerunt ut angustius vadum quaererent. Tunetani accurrerunt, Uticenses secum traxerunt; ad singulos frutices turba eorum accrescebat. Carthaginienses humi quiescentes passuum eorum strepitum per tenebras audiebant. Barca interdum, ut insequentes tardaret, sagittarum imbres retro emitti iubebat; non pauci interfecti sunt. Luce prima ad montes Arianae perventum erat, qua via in flexum vertitur.

Matho primus agmen ducens viride aliquid in summo tumulo procul discernere sibi visus est. Declinavit humus; obelisci, tholi, domus apparuerunt: Carthago erat!

Arbori innixus est, ne caderet, tam vehementer cor eius palpitabat.

Cuncta quae postremum illac transiens expertus erat animo recurrebant: stupor infinitus, vertigo quaedam. Tum cogitatio Salammbonem denuo visendi gaudio eum rapuit. Causae quibus eam exsecrari debuerat in memoriam redierunt; mox eas abiecit. Tremens ac pupillis intentis, ultra Esmunis templum sublimem palatii aream supra palmas spectabat. Vultus eius beato quodam risu fulgebat, quasi ingens lux ad ipsum pervenisset; bracchia pandebat, oscula aurae mittebat, mussitabat: «Veni! Veni!» Pectus suspirio intumuit, duaeque lacrimae, oblongis margaritis similes, in barbam deciderunt.

«Quid te retinet?» conclamavit Spendius. «Festina! Procedamus! Suffes nobis effugiet! Sed genua tua labant et me tamquam ebrius intueris!»

Pedibus impatiens terram tundebat Mathonemque urgebat; oculis identidem nictantibus, quasi metam diu petitam iam appropinquare cerneret:

«En! Adsumus! Iam eo ventum est! Eos habeo!»

Tanta in vultu eius fiducia atque triumphi laetitia erat ut Matho e torpore excitatus abripi se pateretur. Verba in ipsis summis doloribus dicta desperationem in ultionis cupiditatem verterunt, irae alimentum obtulerunt. In camelum inter sarcinas stantem insiluit, capistro abstracto longum funem

arripuit et morantes undique plenis viribus caedebat; nunc ad dextram nunc ad sinistram post exercitum discurrens canem gregem cogentem imitabat.

Ad tonantem eius vocem ordines densiores fiebant; etiam claudi gressus accelerabant; in medio isthmo spatium inter exercitus imminuebatur. Primi Barbarorum iam in pulvere Carthaginiensium ambulabant. Agmina propius accedebant, paene congrediebantur. Sed portae Malquae, Tagastis et magna porta Chammonis valvas pandebant. Punica acies quadrata in tres partes divisa tribus columnis introrsum se effudit; sub fornicibus turmatim volvebantur. Mox nimia multitudine in sese pressi progredi desierunt; hastae sublime elatae inter se collidebantur, sagittae Barbarorum contra muros frangebantur.

In ipso Chammonis limine Hamilcar apparuit. Conversus militibus ut discederent conclamavit. Ex equo desiluit, eumque gladio quem tenebat in clunes stimulans in Barbaros emisit.

Erat equus oryngis generis, farinae globulis pastus, qui genua flectere solebat ut dominum in dorsum acciperet. Cur eum abigebat? Num sacrificium erat?

Equus ingens inter hastas effrenato cursu ruebat, viros prosternebat; pedibus vinculis implicitis cadebat, tum feris saltibus surgebat. Dum alii eum retinere conantur, alii rei novitate stupent, Carthaginienses rursus se coniunxerant; intraverunt; post eos porta immensa ingenti fragore clausa est.

Neque cessit. Barbari in eam prolapsi collisi sunt; per aliquot minuta per totam exercitus longitudinem motus quidam iam languidior atque languidior fluctuabat, donec omnino constitit.

Carthaginienses milites super aquaeductum collocaverant, unde lapides, glandes, trabes iacere coeperunt. Spendius monuit ne frustra in oppugnatione perseverarent. Procul discesserunt ibique sedes posuerunt, omnesque urbem obsidione claudere firmiter decreverant.

Iam vero belli rumor ultra imperii Punici fines processerat. Ab Herculis Columnis usque trans Cyrenen pastores inter pecora custodita de eo somniabant, mercatores noctu sub sideribus colloquebantur. Carthaginem illam ingentem, mari dominantem, sole splendidam et deo terribilem, homines oppugnare audebant! Saepius iam eius casum praedixerant; omnes crediderant, quod omnes optabant: subiectae gentes, vectigalia pendentes vici, sociae provinciae, liberae turmae, quicumque tyrannidem oderant aut potentiae invidebant aut divitias concupiscebant. Fortissimi statim mercennariis adhaeserant; clades tamen ad Macaram ceteros retardaverat. Nunc animis confirmatis accesserant propius, et orientalis Africae populi in Clypeae harenis trans sinum castra habebant. Ut primum Barbaros viderunt, se ostenderunt.

Non erant Libyes Carthaginis vicini, qui iam diu tertium exercitum constituerant, sed errantes Barcensis campi, latrones promunturii Phisci et Dernae, Phazzanae atque Marmaricae incolae. Desertum transierant, aquam e puteis salsis bibentes quorum parietes camelorum ossibus structi erant. Zuaces struthionum plumis tecti quadrigis vehebantur; Garamantes atris velis operti in pictis equabus retro sedebant; alii asinis, onagris, zebris, bubalis insidentes ibant; nonnulli familias, deorum simulacra, ipsaque tuguriorum tecta cymbarum specie facta trahebant. Ammonii aderant, quorum membra aquis calidis fontium rugosa erant; Atarantes solem exsecrantes; Troglodytae, qui mortuos sub arborum ramis ridendo sepeliunt; foedi Ausaei locustarum edaces; Adyrmachidae pediculis vescentes; Gysantes minio illiti simias comedentes.

Omnes in litore maris longam rectamque aciem constituerant; deinde velut harenae vertices vento concitati processerunt. In medio isthmo multitudo substitit: mercennarii enim ante ipsos prope moenia collocati moveri nolebant.

Tum ab Arianae parte occidentis homines apparuerunt, gens Numidarum. Narrhavas enim solis Massyliis imperabat; atque eorum mos erat post adversam fortunam regem deserere. Itaque ad flumen Zainen convenerant, idque primo Hamilcaris motu transgressi erant. Primi venatores Malethut-Baal et Garaphi accurrere visi sunt, pellibus leoninis vestiti, qui hastilibus equulos graciles longisque iubis praeditos regebant. Sequebantur Gaetuli serpentinis coriis loricati; inde Pharusii excelsas coronas cera resinaque factas gerentes; Cauni, Macares, Tillabares, singuli bina iacula scutumque rotundum e corio hippopotami ferentes. Ad catacumbarum radices in primis stagnis lagunae substiterunt.

Postquam Libyes locum mutaverant, in spatio quod reliquerant Aethiopum ingens multitudo visa est, velut nubes terrae adhaerens. Ex Haruscho Albo et Nigro, ex desertis Augylae, etiam e regione magna Agazymbae, quae quattuor mensium itinere ad meridiem Garamantium iacet, et ex ulterioribus terris venerant. Quamvis ornamenta ligni rubri gestarent, cutis atra sorde obducta moris diu in pulvere volutatis similis erat. Feminalia e corticis filis contexta, tunicas aridis herbis contextas, ferarum capita pro galeribus gerebant; luporum more ululantes virgas annulis instructas quatiebant et caudas bovinas bacillis affixas pro signis iactabant.

Tum post Numidas, Mauros Gaetulosque, homines flavi, qui ultra Taggir inter cedrorum silvas habitabant, confluebant. Pharetrae e pilis felium factae umeris impingebant; loris ducebant ingentes canes, asinis altitudine pares, qui numquam latrabant.

Postremo, quasi nondum satis exinanita esset Africa et usque ad infima generum hominum subsidia petenda forent, post omnes alios cernebantur

homines ferino vultu et stulto cachinno; miseri foedis morbis depasti, deformes pumiliones, mixti sanguinis homines incerti sexus, albini quorum rubri oculi in sole micabant. Inintellectas voces balbutientes digito in os inserto famem significabant.

Non minor erat armorum quam vestium gentiumque confusio. Nullum mortis instrumentum deerat: a pugionibus ligneis securibusque saxeis et tridentibus eburneis usque ad longos enses serrarum more dentatos, tenues, e lamina cuprea flexili factos. Tractabant cultros in plures ramos velut antiloparum cornua divisos, falces funibus religatas, ferrea triangula, clavas, subulas. Aethiopes Bamboti sagittulas veneno infectas capillis abscondebant. Alii saxa in saccis portaverant, alii vacuis manibus dentes crepitabant.

Assidua fluctuatio tantam multitudinem agitabat. Dromedarii pice undique obliti, navium instar, feminas parvulos in coxis ferentes deiciebant. Cibaria e fiscinis effundebantur; gressibus salis frusta, gummi fasciculi, dactyli putridi, nuces gouru conterebantur. Nonnumquam de pectoribus verminibus plenis, tenui filo suspensus, adamas aliquis pendebat quem satrapae quaesiverant, gemma paene fabulosa, cuius pretium ad imperium emendum sufficeret. Plerique ne ipsi quidem noverant quid appeterent. Caeca quaedam admiratio et curiositas eos trahebat; Nomades qui urbem numquam viderant ipsa murorum umbra exterrebantur.

Iam isthmus hominum multitudine tegebatur; longa planities, in qua tabernacula velut casae in diluvio eminebant, usque ad primos aliorum Barbarorum ordines patebat, ferro micantes et utrimque aquaeductus latera disposite tenentes.

Adhuc advenientium terrorem Carthaginienses patiebantur, cum recta in se venientes machinas obsidionales a Tyriis urbibus missas viderunt, monstris simul et aedificiis similes, malis, brachiis, funibus, articulis, capitulis, testudinibus instructas: sexaginta carroballistas, octoginta onagros, triginta scorpiones, quinquaginta tollenones, duodecim arietes, tresque ingentes catapultas, quae saxa quindecim talentorum pondere torquebant. Ingens hominum multitudo machinis subiecta, basibus adhaerens, eas protrudebat; singulis passibus tremor totas concutiebat, donec machinae ante ipsos muros advenerunt.

Aliquot dies adhuc necessarii erant ut omnia ad obsidionem compararentur. Mercennarii cladibus edocti in inutilia proelia se committere nolebant; neutra pars festinabat, quippe utraque sciebat atrocissimum mox discrimen instare, cuius finis aut victoria aut universa internecio foret.

Carthago diu sustinere poterat; lata moenia multis angulis nunc introrsum nunc extrorsum proiectis conformata erant; haec structura ad hostium impetus arcendos apta erat.

Ad catacumbas pars muri corruerat, et noctibus obscuris inter disiunctos lapides lumina in tabernis Malquae micabant. Aliquibus locis illa aedificia etiam vallum altitudine superabant. Ibi mulieres mercennariorum a Mathone expulsae cum novis maritis habitabant. Ubi veteres coniuges denuo conspexerunt, dolorem ferre nequiverunt: procul fascias agitabant, tum per tenebras ad rimas muri venientes cum militibus loquebantur. Mane quodam Magnus Senatus comperit omnes aufugisse: aliae inter saxa disiuncta transierant, aliae audaciores funibus demissae erant.

Denique Spendius consilium suum exsequi statuit.

Bellum, quod eum procul detinuerat, id hactenus impediverat; postquam autem ad Carthaginem redierant, incolas consilium suum suspicari arbitrabatur. Mox Carthaginienses numerum custodum aquaeductus minuerunt, quod ad muros tuendos milites vix sufficiebant.

Vetus servus per dies complures sagittis in phoenicopteros lacus iactandis se exercebat. Deinde vespere quodam, luna lucente, Mathonem rogavit ut media nocte ingentem straminis rogum accenderet, militesque omnes simul clamorem tollerent. Ipse Zarxam assumens per sinus oram Tunetem versus discessit.

Ubi ad extremos arcus pervenerunt, recto itinere ad aquaeductum redierunt; locus erat apertus: procumbentes usque ad columnarum fundamenta repserunt.

Custodes in superiore ambulacro tranquille obambulabant.

Altae flammae apparuerunt; tubae insonuerunt; excubitores impetum fieri rati ad Carthaginis partem concurrerunt.

Unus tantum vir remanserat. Contra caelum atra eius figura apparebat; luna post tergum fulgebat, atque immanis umbra per campum procul incedentis obelisci speciem ferebat.

Zarxas fundam arripuit; Spendius sive cautela sive saevitia eum prohibuit.

«Noli! Fundae glans stridore suo nos proderet! Mihi concede!»

Tum arcum summa vi intendit, imam eius partem pollici sinistri pedis adnitens; collineavit, sagittaque emissa est.

Vir non cecidit: evanuit.

«Si vulneratus esset, eum audiremus!» inquit Spendius.

Statim de uno arcu in alterum celerrime ascendit, sicut primo fecerat, fune atque harpagine usus. Cum ad summum aquaeductum iuxta cadaver pervenisset, funem deiecit; Balearis dolabram et malleum funi alligavit atque recessit.

Tubae iam siluerant; omnia quiescebant. Spendius unam lapideam tabulam sustulerat, in canalem aquae intraverat, lapidemque supra se reposuerat.

Passuum numero spatium metiens ad ipsum locum pervenit ubi obliquam rimam antea animadverterat. Tres ibi horas usque ad lucem sine ulla intermissione furenter laborabat, vix inter superiorum tabularum commissuras spirans, terroribus obsessus et vicies moriturum se existimans. Denique fragor auditus est; saxum immensum inferioribus arcubus repercussum in imum delapsum est; subito cataracta, immo totus fluvius, e caelo in planitiem decidit. Aquaeductus medio interruptus aquas effundebat: mors Carthagini, victoria Barbaris!

Repente Carthaginienses somno excitati in moenibus, domibus templisque apparuerunt. Barbari inter se impellebantur atque clamabant. Circa magnam aquarum ruinam laetitia furentes saltabant, et prae gaudio delirantes ad eam accedebant ut capita irrigarent.

In summo aquaeductu vir tunica fusca lacera indutus conspectus est. In ipso margine corpus incurvaverat, manibus ad coxas impositis, et deorsum sub se spectabat, quasi opus suum ipse admirans.

Deinde erectus est. Universum prospectum superbo vultu perlustravit, quasi diceret: «Haec omnia nunc mea sunt!» Barbarorum plausus exarsit; Carthaginienses tandem calamitatem intellegentes desperatione ululabant. Tum per summum aquaeductus ambulacrum ab uno extremo ad alterum currere coepit; atque velut auriga in ludis Olympicis victor, Spendius superbia paene insanus bracchia in altum tollebat.

CAPUT TERTIUM DECIMUM

MOLOCH

Barbaris ab Africae parte circumvallatione non opus erat: tota enim regio eorum erat. Ut ad muros facilius accederent, vallum quod fossam praecingebat diruerunt. Deinde Matho exercitum in ingentes semicirculos divisit, quo Carthaginem artius complecteretur. In prima acie mercedarii hoplitae collocati sunt, post eos funditores equitesque; in extrema multitudine impedimenta, plaustra, equi. Ante hos omnes, trecentis passibus a turribus, machinae bellicae horrentes eminebant.

Quamquam innumerabilia erant machinarum nomina, quae per saecula saepius mutata erant, ad duo tamen genera omnes revocabantur: aliae fundarum, aliae arcuum vi tela mittebant.

Priores, quas catapultas vocabant, quadrata constabant compage, duobus stipitibus erectis et transversa trabe. In anteriore parte cylindrus funibus instructus ingentem vectem retinebat, cui cochlear ad excipienda missilia impositum erat; ima pars vectis in tortilium nervorum fasciculum demersa tenebatur. Funibus solutis vectis consurgens transversam trabem feriebat; ictu subito repressus multo vehementius saxa emittebat.

Posteriores perplexiore artificio fabricatae erant. In brevi columna trabecula medio sui affixa erat, cui canalis quidam recto angulo adhaerebat; in utrisque trabeculae extremis capitula assurgebant tortis equorum saetis plena; duae tenues trabes in illis haerebant, quibus extremitates funis continebantur, donec is ad imam canalis partem, ad aeneam tabellam deduceretur. Haec lamina elateris vi soluta, per sulcos labens sagittas protrudebat.

Catapultae etiam onagri dicebantur, a feris asinis qui calces iactantes lapillos emittunt; ballistae autem scorpiones, quoniam hamus in tabella eminens, pugno depressus, elaterem solvebat.

Ad eas conficiendas exquisitae rationes requirebantur. Ligna e durissimis arboribus eligenda, omnes rotae machinarum dentatae ex aere fabricandae; vectibus, trochleis, suculis tympanisque intendebantur. Validis cardinibus iactuum cursus variabatur, subiectis cylindris ipsae promovebantur; maximae autem disiectis membris advectae in conspectu hostium denuo componebantur.

Spendius tres catapultas maximas adversus tres praecipuos angulos disposuit; singulis portis arietem, singulis turribus ballistam opposuit, et carroballistas a

tergo ultro citroque vagari instituit. Prius tamen ab ignibus quos obsessi conicerent tuendae erant, fossaque quae eas a muris dividebat complenda.

Promotae sunt testudines e viridi iunco contextae et arcuatae quercinae compages, ingentibus scutis similes, quae tribus rotis labebantur. Opifices parvae casae coriis recentibus tectae, alga marina fartae, protegebant. Catapultae ballistaeque aulaeis ex funibus textis muniebantur, quos aceto maceraverant ne flammam conciperent. Feminae puerique ex litore calculos congerebant, manibus terram colligebant eamque militibus apportabant.

Carthaginienses quoque se ad pugnam parabant.

Hamilcar eos confestim confirmaverat affirmans aquam in cisternis ad centum viginti tres dies superesse. Haec affirmatio, praesentia ipsius inter cives, maxime autem sacrosanctum zaimphum, bonam spem omnibus attulerunt. Carthago ex maerore se erexit; etiam qui Chananitico genere orti non erant communi ardore correpti sunt.

Servi armati sunt, armamentaria exinanita; suus cuique civi locus et munus datum. Ex perfugis mille ducenti supererant: eos omnes Suffes militibus praefecit. Fabri tignarii, armorum opifices, ferrarii aurificesque machinis praefecti sunt. Quasdam Carthaginienses, contra condiciones pacis Romanae, retinuerant; eas refecerunt, periti talium operum.

Duo latera urbis, septentrionale et orientale, mari atque sinu munita aditu carebant. Super murum Barbaris adversum arborum trunci, molae, vasa sulphure plena, dolia olei plena sublata sunt, fornacesque aedificatae. In turrium fastigiis lapides congesti; aedes quae moenibus proxime adhaerebant arena oppletae sunt, ut murum firmiorem crassioremque redderent.

His apparatibus conspectis Barbari ira exarserunt et statim dimicare voluerunt. Pondera vero tanta in catapultas imposuerunt, ut vectes frangerentur; itaque oppugnatio dilata est.

Tandem die tertio decimo mensis Schebat, sole oriente, ingens arietis ictus contra portam Chammonis auditus est.

Quinque et septuaginta milites funes trahentes ingentem trabem agebant, quae catenis a patibulo pendebat transversa; in extremo caput arietis ex solido aere fixum erat. Coriis bubulis involutum, circulis ferreis hinc inde cinctum, triplo crassius quam hominis corpus, longitudine centum viginti cubitorum erat; sub multitudine nudorum brachiorum quae eam impellebant ac retrahebant, aequis intervallis ultro citroque movebatur.

Ceteri arietes adversus ceteras portas moveri coeperunt. In concavis tympanorum rotis homines scalae gradibus conscendentes cernebantur. Trochleae capitulaque stridebant, funium velamina decidebant, saxorum et sagittarum nimbi simul erumpebant; funditores huc illuc dispersi cursitabant.

Nonnulli ad murum sub scutis ollas resina plenas occultantes propius accedebant, tum totis viribus eas coniciebant. Haec glandium, iaculorum flammarumque grando primos ordines supervolabat, arcuque facto intra muros cadebat. Sed in fastigio moenium longae grues qualibus mali navibus imponuntur erigebantur; ex iis ingentes forfices pendebant, binis semicirculis intus dentatis terminatae. Arietes mordebant. Milites trabibus adhaerentes retrorsum trahebant, Carthaginienses autem funibus eas attollere contendebant; ita certamen usque ad vesperum productum est.

Postero die, cum mercedarii opus repeterent, summa moenia tota fascibus gossypii, linteis pulvinaribusque contecta invenere; pinnarum intervalla tegetibus obturata erant, atque inter grues in vallo series furcarum cultrorumque longis hastilibus aptatorum apparebat. Pugnatum est summa ferocia.

Arborum trunci funibus suspensi modo cadentes modo recedentes arietes crebris ictibus pulsabant; harpagones e ballistis emissi casarum tecta abripiebant; e turrium suggestis rivuli silicis et calculorum effundebantur.

Arietes portam Chammonis et portam Tagastae fregerunt. Sed Carthaginienses tam multa intrinsecus congesta habebant, ut valvae aperiri non possent; ita, quamvis perfractae, valvae steterunt.

Tum terebrae admotae sunt muris, ut inter saxorum commissuras agendo lapides solverent. Machinae accuratius gubernabantur, ministri per manipulos ordinati; a mane ad vesperum nullo intermisso momento operabantur, eadem qua textorum telae laborant constanti ratione.

Spendius eas moderari numquam fatigabatur. Ipse nervorum ballistarum fasciculos intendebat. Ut uterque nervorum fasciculus pari vi tenderetur, alternis ictibus dextra laevaque funes pulsabantur, donec idem ab utraque parte sonus redderetur. Spendius in ipsam machinae compagem ascendebat; extremis digitis pedis leniter pulsans aurem admovebat, velut fidicen qui lyram temperat. Deinde, ubi catapultae vectis assurgebat, ubi ballistae columna vi elateris contremiscebat, ubi saxa velut radii prosiliebant et tela rivorum instar effundebantur, toto corpore procumbebat bracchiaque in aerem iactabat, quasi missilia ipse sequeretur.

Milites artificium eius admirati imperata faciebant. Laboris laetitia excitati machinarum nomina iocis ludificabantur. Nam cum forcipes quibus arietes capiebantur lupi, testudines autem vineae dicerentur, «agni sumus», «vindemiam facturi sumus» clamabant; dum tormenta intendunt, onagris dicebant: «Age, fortiter recalcitra!» scorpionibus autem: «Transfigite illos usque ad cor!» Eaedem semper facetiae animos sustentabant.

Machinae tamen moenia non evertebant. Duplex erat murus, interiecta terra completus; superiores tantum partes diruebantur. Quotiens ruinam fecissent, obsessi eam reficiebant. Matho ligneas turres aedificari iussit, quae lapideas altitudine aequarent. In fossam caespites, sudes, calculi, etiam plaustra cum rotis iniciebantur, ut celerius compleretur. Nondum ea expleta, immensa Barbarorum multitudo uno motu per planitiem undavit et, velut exundans mare, ima moenia feriebat.

Scalas funales, scalas rectas, sambucasque admoverunt, id est binos malos e quibus per trochleas series arundinum dependebat, ponte mobili in extremo affixo. Multae inde lineae rectae ad murum appositae cernebantur, et mercedarii continenter ascendebant, arma manibus tenentes. Nullus Carthaginiensis apparebat; iam ad duas partes e tribus altitudinis pervenerant. Tum pinnae subito apertae ignes fumosque velut draconum ora evomuerunt. Arena dispersa per armorum commissuras intrabat; naphtha vestibus adhaerebat; plumbum liquefactum super galeas saliebat, carnem perforabat; scintillarum imber in ora dissiliebat, et vacua oculorum foramina lacrimis amygdalorum magnitudine flere videbantur. Quidam oleo toti flavescentes capillis incendebantur; fugere incipientes alios inflammabant. E longinquo saga sanguine madentia in vultus eorum iactabantur, quibus ignis opprimeretur. Alii nullo vulnere accepto immobiliter stabant, sudibus rigidiores, ore hiante brachiisque in diversa porrectis.

Per complures deinceps dies oppugnatio renovabatur, mercedariis sperantibus se nimia vi atque audacia victoriam adepturos.

Interdum vir alterius humeris insistens paxillum inter saxa defigebat, eoque pro gradu usus altius conscendebat, deinde secundum tertiumque figebat; muri summis pinnis protectus paulatim sic surgebat, sed certa semper altitudine deiciebatur. Ingens fossa iam nimium plena redundabat. Sub vivorum pedibus vulnerati cum cadaveribus et moribundis confuse accumulabantur; inter viscera effusa, cerebra dispersa sanguinisque paludes usti trunci nigras notas faciebant, et bracchia cruraque semiexserta ex cumulis erecta haerebant, tamquam pedamenta in vinea incendio deleta.

Cum scalae non sufficerent, tollenae admotae sunt: instrumenta ex longa trabe in aliam transversim collocata composita, cui in extremo quadratus corbis pendebat triginta pedites cum armis capiens.

Matho in primam, simul atque parata esset, conscendere voluit. Spendius prohibuit.

Homines ad suculam incurvati sunt; ingens trabs sublata, primum aequa solo, tum paene ad perpendiculum erecta, extremo nimio pondere onerata instar amplissimae harundinis curvabatur. Milites usque ad mentum abditi sese

artius componebant; solae galearum cristae videbantur. Tandem, quinquaginta cubitis in aerem elata, huc illuc aliquotiens versa est; deinde descendit et, velut gigantis bracchium quod pygmaeorum cohortem in palma sustineat, ad muri oram militibus plenam corbem deposuit. In multitudinem desiluerunt; nec quisquam rediit.

Reliquae tollenae statim paratae sunt; sed ad urbem capiendam centiens plures desiderabantur. Ad caedem tamen novo consilio adhibitae sunt: sagittarii Aethiopes in corbibus locabantur, tum funibus firmatis suspensi manebant atque venenatas sagittas mittebant.

Sic quinquaginta tollenae supra pinnas imminentes Carthaginem ambiebant instar immanium vulturum; Aethiopes autem ridebant, cum custodes in muro atrocibus convulsionibus morientes cernerent.

Hamilcar adversus eos hoplitas misit; quibus cotidie mane quarundam herbarum sucum bibendum dabat, ne veneno laederentur.

Quodam vespere caelo obscuro optimos milites in lintres tabulataque imposuit et, portum ad dextram circumvectus, ad Taeniam appulit. Ad primas Barbarorum stationes accesserunt eosque a latere aggressi magnam stragem ediderunt. Noctu alii e summis moenibus funibus demissi faces manibus gerebant, opera mercedariorum incendebant, tum rursus ascendebant.

Matho inexorabilis erat: unumquodque impedimentum iram intendebat, atque ad horrenda et portentosa facinora prolabebatur. Salammbonem mente ad congressum evocavit, deinde exspectavit. Illa non venit; quod novam proditionem esse arbitratus ex eo tempore eam exsecratus est. Si mortuum eius corpus vidisset, fortasse discessisset. Stationes duplicavit, furcas sub muris defixit, tribulos humo abdidit, Libyesque iussit integram silvam comportare, cui admotus ignis Carthaginem quasi vulpium latebram concremaret.

Spendius oppugnationi pertinaciter instabat, nova atque horrifica tormenta excogitabat.

Ceteri Barbari, longius in isthmo castris positis, has moras mirabantur et murmurabant; tandem ad impetum faciendum dimissi sunt.

Tum cultris iaculisque arreptis in portas irruerunt easque verberabant. Cum corpora nuda vulneribus patentiora essent, Carthaginienses multos trucidabant; quod mercedariis, fortasse praedae invidia, gaudio fuit. Inde iurgia atque inter ipsos proelia orta sunt. Regione vastata cibaria mox vi sibi invicem eripiebant; animis fracti sunt, multaeque turmae discesserunt. Tanta tamen erat multitudo ut earum discessus vix animadverteretur.

Fortissimi cuniculos agere temptaverunt; sed cuniculi, cum terra parum sustineretur, corruerunt. Alibi rursus foderunt; Hamilcar autem semper quo tenderent agnoscebat aure ad scutum aeneum admota. Sub itinere per quod

ligneae turres ducerentur contrarios cuniculos duxit; cum eas promovere vellent, in cavernas subsidebant.

Tandem omnes intellexerunt urbem expugnari non posse, nisi ingens suggestus ad ipsam murorum altitudinem exstrueretur, ut ex aequo pugnaretur. Superiorem eius partem saxis sternere statuerunt, quo machinae promoverentur; tum certe Carthago resistere non posset.

Iam ea siti laborare incipiebat. Aqua, quae initio obsidionis duabus kesitis pro singulis bath venierat, nunc argenteo siclo vendebatur. Carnis frumentique copia quoque deficiebat; timebatur fames, nonnulli iam de his qui frustra cibum consumerent loquebantur, quo omnes terrebantur.

A foro Chammonis usque ad templum Melcarthis cadavera vias obstruebant; iam exeunte aestate magnae muscae nigrae pugnantes infestabant. Senes vulneratos portabant; religiosi autem homines procul bello interemptis propinquis amicisque simulata funera etiamtum celebrabant. Effigies cereae capillis vestibusque instructae transversas ante fores iacebant; ardore cereorum iuxta ardentium liquescebant, colores per umeros defluebant, et lacrimae vivorum ora rigabant qui ad latus lugubres cantus modulabantur.

Interea turba discurrebat, duces imperia vociferabantur, nec cessabat arietum pulsus.

Tantus calor tantaque aeris gravitas facta est ut cadavera tumore distenta loculis funerariis non iam caperentur. In mediis atriis cremabantur; ignes spatio angusto inclusi vicinos muros corripiebant, longaeque flammae ex aedibus emicabant velut sanguis ex arteria erumpens. Ita Moloch Carthaginem possidebat: moenia amplectebatur, per vias volutabatur, etiam cadavera devorabat.

Viri, desperationis indicium lacernas ex collatis pannis confectas gerentes, in compitis consederunt. Contra seniores, contra Hamilcarem declamabant; populo summum excidium praedicebant atque hortabantur ut omnia dirueret nihilque sibi vetitum putaret. Periculosissimi erant qui hyoscyami sucum biberant; furentes se feras esse credebant et in transeuntes salientes eos laniabant. Circa hos homines coetus fiebant, Carthaginis defensio oblivioni dabatur. Suffes alios mercede conducendos excogitavit, qui consiliis suis faverent.

Ne numinum genius urbe excederet, simulacra deorum catenis circumdata erant. Pataecorum simulacris nigra velamina, aris cilicia imposita; Baalium superbiam invidiamque excitare conabantur, ad aures eorum cantantes: «Tune te vinci patieris? Num illi fortiores sunt? Ostende te! Nobis subveni, ne gentes dicant: Ubi nunc sunt dei eorum?»

Sacerdotum collegia perpetua sollicitudo quatiebat. Maxime qui Rabbet deae ministrabant timebant, quoniam zaimphum redditum nihil profuerat. In tertio templi saepto, arci inexpugnabili simili, sese incluserant. Unus tantum egredi audebat, summus sacerdos Schahabarim.

Ad Salammbonem veniebat; sed aliquando profundo silentio manebat, eam immotis pupillis intuens; alias verba effundebat, et duriora quam umquam ei probra ingerebat.

Mira quadam animi repugnantia puellae ignoscere non poterat quod praeceptis suis paruisset. Schahabarim omnia coniecerat, et eius rei cogitatio invidiam ex virilitatis iactura ortam acriorem faciebat. Illam belli causam esse criminabatur. Mathonem Carthaginem oppugnare ut zaimphum recuperaret asseverabat; in illum Barbarum, qui rebus sacris potiri contenderet, maledicta dicteriaque effundebat. Sed non id erat quod sacerdos vere dicere cupiebat.

Salammboni ille iam nullo erat terrori. Anxietates quibus olim cruciabatur evanuerant; mira quaedam tranquillitas eam occupaverat. Oculi minus vagi clara flamma fulgebant.

Python iterum aegrotabat; et cum Salammbonem contra convalescere videret, anus Taanach laetabatur, persuasum habens serpentem, dum ipse tabesceret, dominae languorem in se suscipere.

Quodam mane post lectum bubulis pellibus stratum eum invenit in orbem convolutum, marmore ipso frigidiorem, capite sub vermium congerie abscondito. Clamore eius accita Salammbô advenit. Extremitate soleae aliquamdiu mortuum versabat, ancillaque eius insensibilitate obstupefacta est.

Filia Hamilcaris ieiunia non iam tanto studio protrahebat. Dies integros summo in solario manebat, utroque cubito in cancellis posito, prospectu delectata. Ultima moenia, in extremo urbis, inaequales quasi serrarum dentes contra caelum ducebant; custodium hastae per omnem longitudinem velut spicarum limbus erant. Ultra turres Barbarorum motus cernebat; diebus autem cum oppugnatio cessaret etiam negotia eorum dignoscebat. Arma reficiebant, capillos ungebant, brachia sanguine infecta mari lavabant; tabernacula clausa erant, iumenta pascebantur; procul curruum falces in semicirculum dispositae instar argentei acinacis ad radices montium porrectae apparebant. Schahabarimi dicta animo recurrebant. Narrhavam sponsum exspectabat; Mathonem quoque, quamvis odisset, rursus videre cupiebat. Ex omnibus Carthaginiensibus ipsa fortasse sola cum illo sine metu locuta erat.

Saepius pater ad cubiculum eius veniebat. In pulvinaribus sedens eam paene tenero vultu contemplabatur, quasi in eo spectaculo a laboribus requiem inveniret. Interdum de itinere ad castra mercedariorum interrogabat. Quaesivit

num quis forte eam eo ire suasisset; illa capite negavit, tantopere gloriabatur quod zaimphum recuperavisset.

Sed Suffes ad Mathonem sermone semper redibat, specie rei militaris explorandae. Quid tot horis in tabernaculo egisset nullo modo comprehendebat. Nam Salammbô de Giscone tacebat: verbis enim per se efficacia inesse putabant, maledictaque quibusdam relata in ipsos recidere posse. De suo autem interficiendi consilio nihil dicebat, ne quod illi non obsecuta esset reprehenderetur. Narrabat Schalischim vehementer iratum visum esse, multa clamavisse, tum obdormivisse. Cetera Salammbô reticebat, pudore fortasse, aut mira simplicitate, qua militis oscula pro re levissima ducebat. Omnia praeterea in mente eius fluctuabant, tristi et caliginosa memoria velut somnii gravis; quibus verbis quaque ratione ea explicaret nesciebat.

Quodam vespere, cum pater et filia ita inter se sederent, Taanach trepida advolavit. Senem cum puero in atriis adesse, qui suffetem videre cuperent, nuntiavit.

Hamilcar expalluit; deinde festinanter respondit:

«Ascendat!»

Iddibal intravit neque prostratus est. Puerum manu ducebat caprino pallio involutum; simul cucullam qua facies tegebatur removit, inquit:

«Ecce eum, domine! Accipe!»

Suffes servusque in abditum cubiculi angulum se receperunt.

Puer in medio stabat; oculis curiosioribus quam mirantibus lacunar, supellectilem, monilia margaritarum super purpureis aulaeis iacentia, hancque augustam puellam ad se inclinatam perlustrabat.

Decem fortasse annos natus erat, nec gladio Romano altior. Crispi capilli frontem tumidam obumbrabant; pupillae velut vastitatem aliquam quaerebant. Nares in gracili naso late tremulabant; toto corpore indefinibilis quidam splendor apparebat eorum qui rebus magnis destinati sunt. Gravi pallio deposito, pelle lyncis tantum lumbis circumdata mansit, nudos pedes parvos pulvere candidos firmiter in saxis defigens. Res gravis agi sibi videbatur: immobilis enim stabat, una manu post tergum posita, mento demisso, digito in ore.

Hamilcar signo Salammbonem ad se vocavit et submissa voce dixit:

«Apud te servabis, audisne! Nemo omnino, ne quisquam quidem ex hac domo, eum vivere sciat!»

Tum post ianuam Iddibalem iterum interrogavit satisne certus esset neminem eos animadvertisse.

«Neminem,» inquit servus; «vacuae erant viae.»

Cum bellum omnes provincias complesset, pro domini filio timuerat. Cum nesciret ubi eum occultaret, navigio parvo oram maris secutus erat, ac per triduum in sinu obliquis cursibus navigaverat Iddibal, moenia observans. Illo autem vespere, cum loca circa Chammonem deserta viderentur, angustias freti celeriter transierat et iuxta armamentarium descenderat, portus aditu libero.

Mox tamen Barbari ante portum ingentem ratem disposuerunt, ne Carthaginienses egredi possent. Turres ligneas restituebant, simulque agger paulatim altius crescebat.

Commeatibus foris interclusis fames importuna ingruit.

Canes omnes, muli omnes et asini caesi sunt, deinde quindecim elephanti quos Suffes secum reduxerat. Leones in templo Molochis saevire coeperant; hieroduli iam ad eos propius accedere non audebant. Primum vulneratis Barbaris pascebantur, tum cadavera etiamtunc calida eis obiecta sunt; recusaverunt ea et mortui sunt. Sub vesperum homines circa vetustas munitiones errabant, inter saxa herbas floresque colligentes quos vino decoquebant: vinum aqua vilius erat. Alii ad hostium stationes furtim perveniebant cibumque ex tabernaculis auferebant; Barbari stupentes eos nonnumquam impune redire sinebant. Tandem seniores inter se decreverunt equos Esmunis trucidandos. Sacrae erant bestiae, quarum iubas sacerdotes aureis taeniis implicabant; ipsa earum vita motum solis ac summam ignis vim significabat. Carnes in partes pares divisae post aram defossae sunt. Tum singulis noctibus seniores devotionem quandam causati in templum ascendebant, secreto epulabantur, et partem sub tunica liberis suis auferebant. In vicis desertis, longe a moenibus, incolae qui minus egebant metu ceterorum sese clausis obiectibus munierant.

Saxa e catapultis missa et aedificia ad urbem defendendam deiecta ruinarum acervos in mediis viis congesserant. Ipsa tranquillissima hora subito turbae clamantes passim praecipitabantur; ab arce autem incendia velut purpurei panni super tecta dispersi, quos ventus torqueret, videbantur.

Tres catapultae maximae numquam cessabant, et mira strage saeviebant. Sic caput hominis in Syssitarum aedis fastigium resiluit; in via Cinisdonis mulier parturiens saxo marmoreo oppressa est, infansque cum lecto ad compitum Cinasyn usque abreptus est, ubi tegumentum repertum est.

Maxime autem funditorum glandes cives irritabant. In tecta, hortos atque media atria cadebant, dum homines in mensa ad tenuem cibum assidentes maesto corde suspirabant. Haec horrenda missilia litteris incisis insignita erant, quae in carne imprimebantur; in mortuorum corporibus contumeliae legebantur, «porcus», «sciacallus», «vermis», interdum ioci: «Cape!» vel «Merui!»

Muri pars ab angulo portuum usque ad cisternarum altitudinem porrecta perfracta est.

Tum incolae Malquae inter vetus Byrsae moenium septum a tergo et Barbaros a fronte inclusi sunt. Sed ceteri, dum murum crassiorem altioremque reddere contendunt, eos omnino neglexerunt. Desertis omnibus illis nemo superfuit; et quamquam vulgo oderant eos, inde Hamilcar in magnum odium venit.

Postero die foveas in quibus frumentum servabat aperuit; dispensatores eius populo distribuerunt. Per triduum omnes sese cibo expleverunt.

Sed eo acrior sitis facta est; oculis autem semper obversabatur longa cataracta aquae limpidae de interrupto aquaeductu cadentis.

Hamilcar animo non cedebat. Eventum aliquem exspectabat, rem quandam maximam ac singularem quae omnia verteret.

Servi eius ex templo Melcarthis laminas argenteas evellentes, quattuor longas naves ex portu eduxerunt; suculis ad imas Mappalas perductae sunt. Murus ad litus spectans perforatus est; inde in Galliam profecti sunt, ut quovis pretio mercedarios emerent. Interim Hamilcar dolebat quod cum rege Numidarum communicare non posset; illum enim post Barbaros esse et eos oppugnare paratum sciebat. Sed Narrhavas viribus impar solus periculum adire nolebat. Itaque Suffes murum duodecim palmis altiorem facere, in arcem omnia instrumenta ex armamentariis comportare, tormentaque rursus reficere iussit.

Ad nervos catapultarum torquendos tendines e taurorum cervicibus aut cervorum poplitibus sumebantur. Neque tauri neque cervi Carthagine erant. Hamilcar a senioribus capillos uxorum postulavit; coniuges omnes capillos suos obtulerunt, sed copia non suffecit. In aedibus Syssitarum mille ducentae ancillae puberes servabantur, quas ad meretricium quaestum in Graeciam Italiamque destinaverant; quarum capilli unguentis assidue tractati mirum in modum flexibiles facti tormentis bellicis aptissimi erant. Sed damnum futurum nimium videbatur. Decretum est igitur ex plebeiarum coniugum capillis pulcherrimos deligendos. Illae, patriae necessitatibus nihil pensi habentes, desperatis vocibus clamabant, cum ministri Centum forficibus instructi eas apprehenderent.

Maior etiam Barbaros furor incendebat. Procul videbantur ad machinas unguendas e mortuorum corporibus adipem excipere; alii ungues evellebant quos ordine consuebant ut loricas sibi facerent. Vasa plena serpentibus a Nigritis allatis in catapultis mittere excogitaverunt. Fictilia in saxis frangebantur, serpentes passim serpebant, innumerabiles videbantur quasi ex ipsis muris nasci. Haec tamen inventio Barbaris non satisfecit; peiorem fecerunt: omne genus

sordium, hominum stercora, tabida carnium frusta, cadavera iecerunt. Pestilentia rediit. Carthaginiensibus dentes ore excidebant, gingivaeque decolorabantur, sicut camelis post longissimum iter.

Tormenta super aggerem posita sunt, quamquam is murorum altitudinem nondum attigerat. Contra viginti tres turres munitionum totidem ligneae turres erigebantur. Tollenae omnes restitutae erant, medio autem loco paulo posterius eminebat terribilis Demetrii Poliorcetae helepolis, quam Spendius tandem refecerat. Pyramidalis, Alexandrino pharo similis, centum triginta cubitos alta, viginti tres lata erat, novem tabulatis sursum sensim angustioribus, quae aeneis squamis tegebantur; compluribus foribus perforata, plena militibus. In summo suggestu catapulta stabat duabus ballistis utrinque stipata.

Tum Hamilcar cruces erigi iussit quibus affigerentur qui deditionem suasissent; feminae ipsae in cohortes conscriptae sunt. In viis pernoctabant omnes, solliciti exspectantes.

Quodam mane paulo ante solis ortum, die septimo mensis Nysan, magnum Barbarorum clamorem audierunt. Tubae plumbeis fistulis rauce strepuerunt, ingentia Paphlagonum cornua velut tauri mugiverunt. Omnes consurrexerunt atque ad muros cucurrerunt.

Silva hastarum, sarissarum gladiorumque ad imas munitiones horrebat. Repente in moenia prosiluit; scalae adhaeserunt; inter pinnas murorum Barbarorum capita apparuerunt.

Trabes longis hominum ordinibus subnixae portas feriebant. Ubi agger deerat, mercedarii ad diruendos muros densis cohortibus accedebant: primi humi considebant, secundi genu curvabant, alii gradatim altius surgebant, donec postremi erecti steterunt. Alibi, ut murum ascenderent, procerissimi primum locum, brevissimi ultimum occupabant. Omnes sinistris bracchiis scuta super galeas premebant, marginibus tam arte iunctis ut testudinum ingentium congeries videretur. In has moles obliquas tela delabebantur.

Carthaginienses molas, pistilla, labra, dolia, lectos, quicquid pondere suo contereret, desuper coniciebant. Nonnulli per fenestras retia piscatoria ex insidiis tendebant; Barbarus adveniens in nodos implicabatur et sicut piscis luctabatur. Pinnas ipsi destruebant; muri partes cum ingenti pulvere decidebant. Catapultae ex aggere invicem adversae saxa inter se feriebant; collisa in mille fragmenta dissiliebant, quae late super pugnantes quasi imber cadebant.

Mox ambae multitudines in unam immensam humanorum corporum catenam confluxerunt. Ea in aggeris intervalla redundabat, extremis utrimque partibus paulo laxior, ipsa tamen perpetuo convoluta, nullo progressu. In terram prostrati sese velut luctatores complectebantur. Feminae e pinnis

prominentes ululabant; velis suis detrahebantur, et candida latera subito nudata inter bracchia Aethiopum, qui pugiones in eas defigebant, emicabant. Cadavera tanta pressura non cadebant; sociorum humeris innixa paulisper erecta oculisque fixis movebantur. Quibusdam iaculo utraque tempora transfixa erant, et capita more ursorum nutabant. Ora ad clamandum aperta hiabant, manus amputatae in aerem evolabant. Ibi tam ingentes ictus editi sunt ut superstites diu eos memoraverint.

Sagittae e lignearum lapidearumque turrium fastigiis erumpebant. Tollenae longas antennas celeriter agitabant; et quoniam Barbari sub catacumbis vetus indigenarum sepulcretum spoliaverant, sepulcrales tabulas in Carthaginienses coniciebant. Sub nimio gravium corbium pondere funes interdum rumpebantur, hominumque agmina brachiis elatis ex alto decidebant.

Usque ad meridiem veterani hoplitarum Taeniam pertinaciter oppugnaverant, ut portum intrarent classemque delerent. Hamilcar in fastigio Chammonis ignem e madida palea accendi iussit; fumus eos excaecavit, unde ad sinistram versi sunt et horrendam multitudinem in Malqua cumulaverunt. Syntagmata e fortissimis viris ad id ipsum delectis tres portas fregerant, sed alta saepimenta ex tabulis clavis armatis eos continuerunt. Quarta facile cessit; per eam impetu facto in fossam se praecipitaverunt ubi occultae insidiae positae erant. Ad angulum meridianum orientalemque Autharitus cum suis murum deiecit, cuius rima lateribus oppleta erat. Postea humus in altum ascendebat; eam celeriter conscenderunt. Sed in summo alterum murum invenerunt, ex saxis longisque trabibus in planum alternis dispositis velut in abaco tesserae. Hoc more Gallico Suffes pro necessitate loci usus erat; Galli quasi oppidum patrium sibi obversari crediderunt. Segnius oppugnaverunt, repulsique sunt.

A via Chammonis usque ad Forum Herbarum omnis circuitus superior muri iam Barbarorum erat. Samnites moribundos sudibus conficiebant; aut altero pede in muro posito sub se fumantes ruinas ac procul renovatum proelium contemplabantur.

Funditores post tergum distributi numquam cessabant. Sed longo usu nervi fundarum Acarnanicarum fracti erant, et multi more pastorum manu ipsa calculos mittebant; alii plumbeas pilas flagelli manubrio coniciebant. Zarxas, longis nigris capillis umeros obtectus, ubique saltu se ferebat Balearisque excitabat. Duae manticae ad latera pendebant, in quas sinistram sine intermissione immittebat; dextrum autem bracchium instar rotae currus circumagebatur.

Matho primum a pugna se abstinuerat, quo universis simul Barbaris melius imperaret. Modo iuxta sinum cum mercenariis, modo ad paludem cum Numidis, modo circa lacum inter Aethiopes visus erat; ex extrema planitie

novas militum moles continenter in munitionum ordinem propellebat. Sensim propius accesserat; sanguinis odor, caedis spectaculum, tubarum strepitus animum eius tandem excitaverant. In tabernaculum regressus loricam abiecit pellemque leoninam, ad pugnam aptiorem, induit. Caput leonis vultui aptatum dentibus circulum circa faciem faciebat; priores leonis pedes in pectore decussatim iacebant, posteriores ungues usque ad imas genuum partes porrigebant.

Validum balteum retinuerat, in quo bipennis refulgebat; gladio magno manu comprehenso per ruinam impetuosissime irruit. Velut salictarius qui salicum ramos amputat et ut plus mercedis accipiat quam plurimos secare conatur, ita ipse Carthaginienses undique sternens procedebat. Qui latera apprehendere temptabant capulo feriebat; adversum venientes transfigebat; fugientibus corpus findebat. Duo simul tergo eius insiluerunt; ille saltu retro ad portam cessit ibique utrumque contrivit. Gladius nunc cadebat nunc assurgens, donec in muri angulo confractus est. Tum gravem bipennem rapuit et ante retroque Carthaginiensium ventres velut ovium gregis dissecabat. Procul ab eo omnes magis magisque recedebant; ita ad secundum septum ad imum arcis pervenit. Materies desuper coniecta gradus obstruebat et supra murum redundabat. Matho inter ruinas conversus socios advocavit.

Cristas eorum per multitudinem dispersas conspexit: in turbam immergebantur, brevi perituri erant. Ad eos se contulit; ampla corona rubrarum plumarum artius coacta, mox eum circumsteterunt. Per transversas vias ingens populorum vis erumpebat. Lumbis comprehensus et sursum elatus extra moenia abreptus est, eo ubi agger altus erat.

Matho imperium conclamavit: omnia scuta super galeas reclinata sunt. In ea desiluit, quaerens unde se iterum in Carthaginem traheret; terribilem bipennem vibrans per scuta quasi aeneas undas cucurrit, velut marinus deus super fluctus.

Interea vir veste candida indutus in ora muri deambulabat, impavidus et necem circumfusam neglegens. Interdum dextram oculis obtendebat, quasi aliquem quaereret. Matho infra eum transibat. Repente oculi illius flammaverunt, vultus pallidus distortus est; tum ambas macras manus tollens conviciis eum insectabatur.

Matho verba non audivit; sed tam saevum ac furiosum in cor suum penetrasse aspectum sensit, ut rugitum ederet. Bipennem magnam in illum coniecit; homines Schahabarim circumsteterunt; Matho, cum eum amplius non cerneret, viribus exhaustus supinus concidit.

Horrendus fragor propius accedebat, cum raucarum vocum cantu numero ac modo concinente mixtus.

Helepolis maxima erat, militum multitudine circumdata. Utrisque manibus trahebant, funibus ducebant, umeris impellebant; clivus enim a campo in aggerem ascendens, quamquam mollissimus erat, machinae tanti ponderis prorsus invius. Octo tamen rotas ferreis circulis obductas habebat; a prima luce ita sensim procedebat, velut mons super alium montem surgens. Deinde ex ima compage ingens aries emersit; fores eius decidere, et intus loricati milites velut ferreae columnae apparuerunt. Alii per duas scalas quae tabulata transibant ascendebant descendebantque. Nonnulli exspectabant dum portarum hamuli murum attingerent, ut impetum facerent. In medio summo suggestu nervorum ballistarum fasciculi circumagebantur, catapultaeque ingens vectis deprimebatur.

Hamilcar eo tempore in templi Melcarthis fastigio stabat. Intellexerat machinam recta ad se venturam, contra eam muri partem quae firmissima esset atque ob id ipsum custodibus nudata. Servi eius iam pridem utres aquae in superiorem muri viam portabant, ubi duos parietes transversos ex argilla exstruxerant, lacunae cuiusdam formam facientes. Aqua supra aggerem defluebat, et Hamilcar, mirum dictu, nihil curare videbatur.

Cum helepolis ad triginta fere passus appropinquasset, tabulas super vias inter domos, a cisternis usque ad murum, imponi iussit. Homines longo ordine galeas amphorasque manu in manum tradebant et sine intermissione evacuabant. Carthaginienses tantam aquae iacturam indignabantur. Aries murum diruebat; subito inter saxa disiuncta fons exsiluit. Tum ingens illa aenea novem tabulatorum moles, quae supra tria milia militum continebat occupabatque, leniter instar navis fluctuare coepit. Aqua enim in aggerem penetrans viam subsidente solo everterat; rotae luto demergebantur. In primo tabulato inter aulaea coriacea caput Spendii apparuit, qui cornu eburneo totis buccis inflatis insonabat. Machina maxima, velut convulsione sublata, decem fortasse passus processit; sed humus magis magisque molliebatur, caenum axes attingebat, helepolisque horrendo in unum latus inclinata constitit. Catapulta ad marginem summi tabulati devoluta, vectis sui mole tracta, decidit atque inferiora tabulata sub se comminuit. Milites qui in foribus stabant in praeceps lapsi sunt; alii extremis trabibus longis haerentes suo pondere inclinationem augebant, donec helepolis omnibus commissuris stridentibus diffindebatur.

Ceteri Barbari ad auxilium cucurrerunt, densissima multitudine stipati. Carthaginienses e muro descenderunt et eos a tergo adorti sine difficultate trucidabant. Sed currus falcati accurrerunt et circa hanc multitudinem circumvolitabant; illa rursus murum ascendit. Nox supervenit, Barbarique sensim recesserunt.

Iam in planitie nihil praeter nigrum quoddam velut formicarum agmen cernebatur, a caeruleo sinu usque ad candidam paludem; lacus autem, in quem sanguis fluxerat, longius velut ingens purpurea palus patebat.

Agger iam tot cadaveribus onustus erat ut ex humanis corporibus structus crederetur. In medio helepolis armis tecta stabat, ex qua ingentia fragmenta interdum cadebant velut saxa pyramidi labenti. In muris latae striae rivulis plumbi factae apparebant. Hic illic turris lignea deiecta ardebat; aedes obscurius apparebant, quasi gradus amphitheatri diruti. Graves fumi surgebant scintillas circumagentes, quae in caelo atro peribant.

Interim Carthaginienses siti consumpti ad cisternas accurrerant. Portas effregerunt; in fundo exigua stagnabat aqua lutosa.

Quid nunc agerent? Innumerabiles erant Barbari; labore levato rursus oppugnaturi erant.

Per totam noctem populus per partes in compitis consilia agitabat. Alii mulieres, aegros senesque dimittendos esse dicebant; alii urbem relinquendam et procul in colonia sedem figendam proponebant. Sed naves deerant; sole orto nihil decretum erat.

Eo die non pugnatum est, omnibus labore confectis. Dormientes mortuis similes iacebant.

Carthaginienses causas calamitatum reputantes meminerunt se annuum donum Melcarthi Tyrio debitum in Phoenicen non misisse; ingens terror eos invasit. Dei reipublicae irati ultionem persecuturi erant.

Deos velut crudeles dominos habebant, quos supplicationibus placabant, donisque assiduis corrumpi posse credebant. Omnes tamen Molochi devoratori infirmi erant. Ipsa vita ipsa hominum caro eius erant; itaque ut vitam tuerentur Carthaginienses partem carnis ei offerre solebant, qua furor sedaretur. Puerorum frontem aut cervicem laneis liciniis urebant; hanc rationem Baali satisfaciendi sacerdotes, quibus multum pecuniae afferebat, tamquam faciliorem mitioremque laudare numquam desinebant.

Nunc vero ipsa respublica in discrimen venerat. Cum omne lucrum damno aliquo redimendum esset, omnisque pactio ex infirmioris necessitate potentiorisque exigentia penderet, nullus dolor deo nimius esse poterat: atrocissimis enim doloribus delectabatur, ipsique eius arbitrio nunc subiecti erant. Igitur satiandus erat. Exempla docebant hac ratione pestem recedere cogi. Quin etiam ignea immolatione urbem purgari credebant. Populi ferocia iam antea tali spectaculo excitabatur; eligendi autem soli ex nobilibus familiis erant.

Seniores convocati sunt; longa fuit consultatio. Hanno aderat; cum sedere iam non posset, prope ianuam procumbebat, sub altae aulaeae fimbriis dimidius

absconditus. Cum pontifex Molochis interrogaret num liberos suos traderent, Hannonis vox repente ex tenebris erupit, velut daemonis rugitus in intima spelunca. Se dolere aiebat quod ex proprio sanguine nullum offerre posset; et Hamilcarem in adversa parte aulae sedulo spectabat. Suffes illo obtutu perturbatus oculos demisit. Ceteri ordine suo singuli capite annuerunt; Hamilcar autem secundum ritum summo sacerdoti respondere coactus est: «Ita fiat.» Tum seniores, solita circumlocutione usi, sacrificium decreverunt, cum quaedam dictu quam factu difficiliora essent.

Per Carthaginem decretum divulgatum est; lamentationes exortae sunt. Ubique feminarum planctus audiebantur; viri aut solabantur eas, aut obiurgabant et monita dabant.

Post tres horas nuntius multo mirabilior per urbem volavit: suffetem fontes sub ima rupe invenisse. Concursum est. In arena foramina effossa aquam ostendebant, et quidam iam humi proni ex eis bibebant.

Hamilcar ipse ignorabat utrum consilio deorum an obscura memoria revelationis quam pater olim tradidisset adductus esset; sed postquam a senioribus discesserat, ad litus descenderat et cum servis glaream fodere coeperat.

Vestes, calceos vinumque dedit; omne reliquum frumentum quod domi servabat distribuit. Ipsam turbam in palatium admisit et culinas, cellaria, omnia cubicula aperuit, excepto Salammbonis cubiculo. Sex milia mercedariorum e Gallia brevi adfutura esse, Macedonum regem milites missurum esse nuntiavit.

Sed altero iam die fontes deficiebant; tertio vespere plane siccati sunt. Tum seniorum decretum iterum in omnium ore versabatur, et Molochis sacerdotes suum opus ingressi sunt.

Viri nigris vestibus induti domos ingrediebantur. Multi iam antea domos reliquerant, negotiis aut dulcibus emendis causatis; ministri Molochis veniebant et pueros rapiebant. Alii liberos sua sponte velut attoniti tradebant. Deinde in templum Tanit ducebantur, ubi sacerdotibus feminis mandatum erat eos usque ad festum sollemne oblectare atque alere.

Ad Hamilcarem ex improviso venerunt et eum in hortis invenerunt.

«Barca! Venimus de re quam nosti ... de filio tuo!»

Addiderunt quosdam eum priore mense quodam vespere per Mappalas vidisse, a sene ductum.

Primum quasi suffocatus est. Mox intellegens omnem negationem inanem fore, Hamilcar caput inclinavit et eos in aedes mercatorias introduxit. Servi ad signum accurrentes loca vicina custodiebant.

In Salammbonis cubiculum mente perturbatissimus intravit. Altera manu Hannibalem rapuit, altera fasciam vestis humi iacentis detraxit; pueri pedes manusque vinxit, extremitatem fasciae in os immisit ut vocem comprimeret, sub lecto bubulis pellibus strato eum abscondit, lato aulaeo usque ad terram demisso.

Tum huc illuc perambulavit, bracchia attollens, se convertens, labra mordens; postremo oculis defixis anhelabat, quasi morti proximus.

Sed ter manibus plausit. Giddenem apparuit.

«Audi!» inquit. «Inter servos puerum octo aut novem annorum delige, nigris capillis et fronte prominente! Huc adduc! Festina!»

Mox Giddenem rediit, puerum manu adducens.

Miser puer erat, macer simul et tumidus; cutis ei cinerea videbatur, instar foedi panni lateribus pendentis. Caput inter umeros condebat et dorso manus oculos muscis plenos tergebat.

Quomodo quisquam eum cum Hannibale confundere poterat? Nec alterum deligendi tempus supererat. Hamilcar Giddenem spectabat, quem strangulare cupiebat.

«Abi!» conclamavit.

Servorum praefectus effugit.

Iam igitur calamitas quam tanto tempore metuerat advenerat; summis viribus animo quaerebat num qua esset via aut ratio eam effugiendi.

Subito Abdalonim post ianuam locutus est; suffetem posci. Ministri Molochis impatienter exspectabant.

Hamilcar clamorem repressit quasi candenti ferro adustus; rursus in cubiculo velut amens discurrere coepit. Deinde in balustradae margine prolapsus est, cubitis in genua positis, frontem ambabus manibus compressam tenens.

In porphyretico labro paulum aquae purae adhuc remanebat, qua Salammbô lavari solebat. Invito suo fastidio victaque superbia Suffes puerum in eam immersit, atque more venaliciarii lavare eum et strigilibus terraque rubra defricare coepit. Tum e loculis circa parietem duos purpurae quadratos sumpsit, unum pectori, alterum tergo imposuit, binis fibulis adamantinis ad iugula coniunxit. Unguentum in caput effudit, torquem electri collo circumdedit, sandalia margaritarum calcibus ornata pedibus induit, ipsa filiae suae sandalia! Sed pudore iraque pedes percutiebat; Salammbô ministrans tam pallida erat quam pater. Puer insolito rerum splendore perculsus ridebat, immo audacior factus manibus plaudere et saltare incipiebat, cum Hamilcar eum abripuit.

Brachium pueri tam firmiter tenebat quasi amittere timeret; puer dolore affectus, dum iuxta eum cursu sequitur, submissa voce flebat.

Prope ergastulum sub palma vox audita est, misera atque supplex, quae murmurabat:

«Domine! O domine!»

Conversus Hamilcar hominem prope se conspexit abiecto habitu, unum ex illis miseris qui forte in domo alebantur.

«Quid vis?» inquit Suffes.

Servus vehementer tremens balbutivit:

«Ego pater eius sum!»

Hamilcar nihilominus progrediebatur; alter sequebatur, lumbis incurvatis, poplitibus flexis, capite porrecto. Facies indicibili angore distorta erat, repressi singultus eum suffocabant, cum simul et interrogare dominum et «Miserere!» inclamare cuperet.

Tandem ausus est uno digito cubitum domini leviter contingere.

«Num eum ...?»

Reliqua dicendi vires defuerunt; Hamilcar autem tanta eius maestitia stupens constitit.

Numquam putaverat, cum tantus inter eos hiatus interesset, quidquam sibi cum illo commune esse posse. Hoc ei quasi contumelia visum est, quasi servus in dominicas praerogativas invaderet. Intuitu carnificis securi frigidiore gravioreque respondit; servus sensibus amissis ad pedes eius in pulverem cecidit. Hamilcar eum transgressus est.

Tres viri nigris vestibus induti in magna aula iuxta orbem lapideum stabant exspectantes. Statim vestes suas laceravit et super saxa volutans acutos clamores edebat:

«Heu misere parvule Hannibal! O fili mi! Solacium meum! Spes mea! Vita mea! Me quoque occidite! Me auferte! Vae, vae!»

Unguibus vultum sulcabat, capillos sibi evellens ululabat more feminarum in funere conductarum.

«Abducite eum iam! Nimium doleo! Abite! Me quoque ut illum interficite!»

Molochis ministri mirabantur tam infirmum animum magno Hamilcari inesse; paene misericordia movebantur.

Subito nudorum pedum strepitus auditus est et anhelitus creber, haud secus ac ferae accurrentis; in tertiae porticus limine inter eburnos postes homo apparuit, pallidus et terribilis, brachiis expansis. Clamavit:

«Fili mi!»

Hamilcar uno saltu in servum irruit et manibus os eius obstruxit, acrius ipse vociferans:

«Senex est qui eum nutrivit! filium suum eum appellat! Insanus fiet! Satis, satis!»

Tum tres sacerdotes et victimam umeris propellens cum eis egressus est, validoque calcis ictu ianuam post se clausit.

Hamilcar per aliquot minuta aurem intendit, semper metuens ne redirent. Tum cogitavit servum interficiendum curare, ne quid loqueretur; sed discrimen nondum plane evaserat, et haec mors, si di eam aegre ferrent, in filium recidere poterat. Mutato itaque consilio, per Taanach cibos optimos e culinis illi misit: partem caprinae carnis, fabas, mala Punica condita. Servus qui diu non comederat in cibum incubuit, lacrimis in lances decidentibus.

Hamilcar tandem ad Salammbonem reversus Hannibalis vincula exsolvit. Puer ira effervescens manum patris usque ad sanguinem momordit; pater blanditer eum a se removit.

Ut quietus maneret, Salammbô eum Lamiae, Cyrenaicae puerorum voratricis, mentione terrere conata est.

«Ubinam est?» quaesivit.

Narraverunt latrones mox venturos qui eum in vincula conicerent. Respondit:

«Veniant, et occidam eos!»

Hamilcar horrendam veritatem ei exposuit. At puer in ipsum patrem irascebatur, affirmans eum universum populum delere posse, quippe qui dominus Carthaginis esset.

Denique laboribus iraque exhaustus effero quodam somno obdormivit. Per quietem loquebatur, dorso in coccineo pulvinari innixo; caput paulo retro pendebat, bracchium parvum a corpore seiunctum rectum porrigebatur, velut iubentis gestu.

Ubi tenebrae noctis densae erant, Hamilcar eum placide sustulit et sine face scalam navalibus rostris ornatam descendit. Per mercatoriam domum transiens corbem uvarum et urceum aquae purae sumpsit. Puer apud Aletis statuam in crypta gemmarum experrectus est, et ipse quoque velut statua illa inter circumfusos lucis radios in patris bracchio ridebat.

Hamilcar iam certus erat neminem filium sibi erepturum. Locus inexpugnabilis erat, cuniculo subterraneo ad litus pertinente quod solus noverat; oculis circumlatis magnum spiritum duxit. Tum puerum in scamno iuxta aurea scuta collocavit.

Nemo iam eum aspiciebat; nihil amplius observandum erat; tum animum tandem laxavit. Velut mater primogenitum amissum recuperans ad filium se praecipitavit, eum pectori artissime adstringebat, simul ridebat et flebat,

suavissimis nominibus appellabat osculis operiebat. Hannibal parvus hoc immenso amore territus iam tacebat.

Hamilcar tacitis pedibus regressus parietes circum se palpabat, donec in magnam aulam pervenit, ubi lunae lumen per rimam tholi intrabat. In medio servus cibo expletus per marmorea pavimenta porrectus dormiebat. Eum intuens misericordia quadam commotus est; extremo cothurno tapetem ad caput servi protraxit. Tum oculos sustulit et Tanit conspexit, cuius tenue cornu lunae in caelo lucebat; se Baalibus fortiorem esse sensit, eosque contempsit.

Iam sacrificium parari coeperat.

In templo Molochis partem muri diruerunt ut deum aeneum extraherent, cineribus altaris intactis. Sole orto hieroduli eum ad forum Chammonis impellere coeperunt.

Retrocedens cylindris subiectis labebatur; umeri murorum fastigium excedebant. Quicumque eum eminus cernebant statim fugiebant: Baalem enim impune contemplari non licebat nisi dum iram suam exercebat.

Per vias aromatum odor diffundebatur. Omnia templa simul aperta erant; inde sacra tabernacula processerunt, alia plaustris imposita, alia ferculis a pontificibus gestata. In angulis ingentes plumarum cristae nutabant; ex summis apicibus radii emicabant, quos globi crystallini aurei argentei aenei finiebant.

Hi erant Baalim Chananitae, quasi duplicata supremi Baalis numina, ad principium suum redeuntes, ut ante eius potestatem humiliarentur et in splendore eius evanescerent.

Melcarthis papilio ex tenuissima purpura flammam naphthae tegebat; in Chammonis tabernaculo hyacinthini coloris phallus eburneus surgebat, gemmarum circulo cinctus. Inter aulaea Esmunis caelo caeruleo similia python dormiens caudam in orbem redegerat; Pataeci autem sacerdotum brachiis gestati magnorum infantium fascia involutorum imaginem praebebant, quorum calcanei terram leviter attingebant.

Deinde inferiores numinis formae omnes sequebantur: Baal-Samin, deus caelestium regionum; Baal-Peor, sacrorum montium deus; Baal-Zebub, corruptionis deus; item finitimae gentis et cognatae stirpis numina, Iarbal Libyum, Adrammelech Chaldaeorum, Kijun Syrorum. Derceto, virgineo vultu, pinnis suis quasi reptans procedebat; Tammuzis cadaver in feretro inter faces capillosque trahebatur. Ut siderum reges Soli servire cogerentur nec propriae eorum vires eius imperio obstreperent, in longarum perticarum apicibus varii coloris stellae metallicae agitabantur; ibi omnes aderant a nigro Nebo Mercurii numine usque ad foedum Rahab, sidus Crocodili. Abaddiri, lapides de luna delapsi, fundis ex argenteis filis textis circumagebantur; sacerdotes Cereris parvos panes in forma pudendi muliebris factos in corbibus portabant; alii

numina sua tutelaria atque amuleta sua adducebant. Vetusta idola dudum oblita rursus apparuerunt; etiam ex navibus mystica insignia ablata erant, quasi universa Carthago in unam mortis luctusque cogitationem sese colligere cuperet.

Ante singula tabernacula homo latum vas, ex quo turis fumus ascendebat, in vertice librabat. Hic illic nebulae pendebant; inter densos vapores velamina, pendilia, pictae sacrorum papilionum texturae cernebantur. Ob immensum pondus lente procedebant. Rotarum axes interdum in viis haesitabant; tum religiosi occasione arrepta Baalim vestibus contingebant, quas postea ut res sanctas servabant.

Aenea statua ad forum Chammonis procedebat. Divites sceptris smaragdinis globis terminatis instructi e remotis Megarae partibus profecti sunt; seniores diademata gerentes in Cinisdo convenerant. Magistri aerarii, praesides provinciarum, mercatores, milites, nautae, magnaque funebrium ministrorum turba, quisque magistratus sui insignibus vel artis instrumentis instructus, ad sacra fercula de arce inter sacerdotum collegia descendentia tendebant.

Honore Molochis pretiosissimis gemmis ornati erant. In vestibus atris adamantes micabant; annuli tamen nimis ampli de macris digitis delabebantur. Nihil lugubrius erat quam illa tacita multitudo, ubi inaures pallidas genas pulsabant, aureae tiarae frontes atrocissima desperatione contractas premebant.

Tandem Baal in ipso foro medio constitit. Sacerdotes eius cancellis aream circumdederunt ut multitudinem arcerent; ipsi circa simulacri pedes constiterunt.

Chammonis sacerdotes fulvis laneis vestibus induti ante suum templum sub porticus columnis instruxerunt ordinem; Esmunis ministri linteis pallis, monilibus cucuphae capitum effigies referentibus et tiaris acutis instructi ad arcis gradus constiterunt. Melcarthis sacerdotes violaceis tunicis occidentalem partem occupaverunt; Abaddirorum ministri Phrygiis fasciis artissime cincti ad orientem se locaverunt. Ad meridiem vero una cum necromantibus corpore toto stigmatibus notatis, ululatores centonibus obtecti, ministri Pataecorum et Yidonim constituti sunt, qui ut futura nossent mortui ossiculum in os sumebant. Cereris sacerdotes caeruleis stolis induti in via Satheb prudenter substiterant, thesmophorium Megarico sermone submissa voce canentes.

Interdum series virorum prorsus nudorum adveniebant, brachiis extensis umeros inter se complectentium. Ex intimo pectore raucos cavernososque sonos trahebant; pupillae in colossum intentae inter pulverem refulgebant, et aequis intervallis omnes simul corpora movebant, quasi uno impulsu agitati. Tanta

furebant insania, ut hieroduli, ordinis servandi causa, fustibus eos in ventrem procumbere iuberent, facie ad aeneos cancellos apposita.

Tum e extremo foro homo candida veste indutus processit. Per turbam lente transiit, et sacerdos Tanit agnitus est, summus sacerdos Schahabarim. Clamores improbantium auditi sunt, quoniam illo die principii masculini dominatio in omnium animis valebat; dea adeo in oblivionem venerat ut absentiam ipsorum sacerdotum eius nemo notavisset. Maior autem stupor ortus est cum eum cancellorum portam aperientem conspexerunt, eam qua victimarum oblatores intraturi erant. Molochis sacerdotes hoc in contumeliam deo suo fieri credebant; magnis gestibus eum arcere conabantur. Victimarum carnibus pasti, regia purpura vestiti, triplicibus mitris capitibus impositis, pallidum eunuchum cruciatibus consumptum ludibriis afficiebant; irata risu nigrae barbae in pectore eorum solis instar expansae quatiebantur.

Schahabarim nihil respondens progressus est, totum septum lente pertransiit, sub colossi cruribus venit; tum ambas statuae partes extensis brachiis tetigit, quod sollemnis cultus formula erat. Diu nimis Rabbet eum animo cruciaverat; aut desperatione victus, aut quia nullum deum invenerat qui menti suae plane satisfaceret, tandem hunc sibi eligebat.

Multitudo hac fidei defectione perculsa longum murmur edidit. Ultimum quasi vinculum quo animae clementiori numini coniungebantur dissolvi sentiebatur.

Sed Schahabarim, ob corporis mutilationem, Baalis sacris interesse non poterat. Viri rubris palliis induti eum ex septo expulerunt. Ille foras eiectus singula sacerdotum collegia circumivit; tum sacerdos nullo iam deo addictus in multitudine evanuit, quae ad eius adventum locum cedebat.

Interim ignis ex aloe cedro lauroque inter colossi crura ardebat. Alarum longarum apices in flammas descendebant; unguenta quibus fricatus erat ex aeneis membris quasi sudor defluebant. Circa rotundam tabulam lapideam cui pedes innitebantur pueri nigris velis involuti immobiliter in orbem stabant; nimium longa simulacri brachia palmas usque ad eos deprimebant, quasi hanc coronam corripere et in caelum auferre pararent.

Divites, seniores, mulieres, universa multitudo post sacerdotes et supra aedium solaria artissime se componebant. Magnae versicolores stellae iam non circumagebantur, tabernacula humi deposita erant; incensi fumi recti ascendebant, instar arborum gigantum quarum caerulei rami in medio caeli explicabantur.

Multi sensibus exciderunt, alii stupore attoniti velut in saxa conversi erant. Ingens angustia pectora premebat; extremi clamores singillatim

exstinguebantur, et populus Carthaginis anhelans ipso timoris desiderio totus absorptus erat.

Tandem summus Molochis sacerdos sinistram manum sub puerorum velamina immisit, e singulorum frontibus singulas comas abripuit easque in ignem coniecit. Tum viri rubris palliis induti hymnum sacrum canere coeperunt:

«Tibi honor, Sol! Utriusque zonae rex, creator qui se ipse gignis, Pater et Mater, Pater et Filius, Deus et Dea, Dea et Deus!»

Vox eorum strepitu omnium simul instrumentorum sonantium absorpta est, quo victimarum clamores opprimerentur. Scheminithae octo chordarum, cinnora decem, nebala duodecim stridebant, sibilabant, tonabant. Grandes utres innumeris fistulis horrentes acutos gurgitum sonos edebant; tympana totis brachiis pulsa crebris obtusisque ictibus sonabant; nec non salsalim, etiam contra furentes tubas, quasi locustarum alae crepitabant.

Hieroduli longo hamo septem in Baalis corpore cellas superpositas aperuerunt. In summam cellam farinam immiserunt; in secundam duas turtures; in tertiam simiam; in quartam arietem; in quintam ovem; cum in sextam bos non suppeteret, corium subactum e sacrario sumptum eo iecerunt. Septima cella hiabat vacua.

Priusquam quidquam ageretur, bracchia dei probari oportebat. Tenues catenae a digitis ad umeros trahebantur atque a tergo descendebant, ubi viri eas trahentes palmas apertas usque ad cubitorum altitudinem attollebant; manus deinde inter se coeuntes ad ventrem ferebantur. Aliquoties motu brevi ac subinde interrupto movebantur. Tum instrumenta siluerunt. Ignis rauce fremuit.

Molochis pontifices super magnam tabulam lapideam deambulabant, multitudinem circumspicientes.

Singulari sacrificio opus erat: aliquis ultro se offerre debebat, cuius exemplo ceteri adducerentur. Nemo adhuc procedebat; septem aditus a cancellis ad colossum ducentes prorsus vacui erant. Ad excitandum populum sacerdotes e balteis subulas eduxerunt et facies suas lacerabant. Tum Devoti, qui extra septum in solo iacebant, intro ducti sunt. Fasciculus horrendorum ferramentorum eis obiectus est, et quisque tormentum suum elegit. Verua inter mammas traiciebant, genas dissecabant, spinosas coronas capitibus imponebant. Deinde bracchiis sese implectentes pueros circumdederunt alterum magnum orbem facientes, qui modo contrahebatur modo dilatabatur. Ad cancellos accedebant, retro recedebant et id iterum atque iterum faciebant; vertigine huius motus cruore ululatibusque pleni turbam ad se rapiebant.

Paulatim homines in ultimas adituum partes intraverunt, in flammas conicientes margaritas, aurea vasa, pocula, candelabra, omnes opes suas. Dona magis magisque pretiosa ac numerosa facta sunt. Tandem vir vacillans, pallidus et metu foedus, puerum propulit; mox inter colossi manus parva moles atra conspecta est, quae in obscurum foramen demersa est. Sacerdotes super marginem amplae tabulae procubuerunt, novusque hymnus exarsit, mortis gaudia et aeternitatis renascentias celebrans.

Lente ascendebant; fumo in altas spirales ascendente eminus quasi in nube evanescere videbantur. Nemo movebatur. Articulis manuum talisque vincti erant; atra tegmina eos prohibebant ne quid viderent neve agnoscerentur.

Hamilcar, rubro pallio sicut Molochis sacerdotes indutus, iuxta Baalem ante dextri pedis pollicem stabat. Cum quartus decimus puer allatus est, omnes animadvertere potuerunt eum horrorem gestu magno prodidisse. Sed brevi pristinum habitum recipiens brachia decussavit oculosque in terram defixit. Ex altera statuae parte summus pontifex haud minus immobilis erat. Capite Assyria mitra onerato inclinato auream in pectore laminam contemplabatur, lapidibus fatidicis tectam, in qua reflexa flamma colores varios spargebat; pallescens animi consternatione afficiebatur. Hamilcar frontem inclinabat; ambo rogum tam proxime stabant ut fimbriae palliorum, vento sublatae, illum subinde tangerent.

Aenea bracchia iam celerius movebantur nec iam consistebant. Quotiens in eis puer collocabatur, sacerdotes Molochis manum super eum porrigebant, ut populi scelera ei imponerent, vociferantes: «Non homines sunt, sed boves!» Turba circumstans repetebat: «Boves! Boves!» Devoti clamabant: «Domine, devora!» et Proserpinae sacerdotes, metu Carthaginis necessitati obsequentes, Eleusiniam formulam murmurarunt: «Imbrem effunde, gigne!»

Victimae vix ad fauces foraminis pervenerant, cum velut aquae gutta in lamina candenti evanescebant; fumusque candidus in ingenti purpurea flamma surgebat.

Nec tamen dei fames sedabatur; plures etiam postulare videbatur. Ut copia maior suppeteret, super manus eius pueros cumulabant, ingenti catena superiecta quae eos continebat. Initio quidam pii numerare voluerant, an numerus solaris anni diebus congrueret; sed alii super alios addebantur, nec in vertiginoso horrendorum brachiorum motu dignosci poterant. Hoc diu, sine fine quasi, usque ad vesperum continuatum est. Tum interni parietes obscuriore rubore fulgere coeperunt; ardescentes carnes conspectae sunt. Alii etiam capillos, membra, integra corpora agnoscere sibi videbantur.

Dies occidit; nubes super Baalem coacervabantur. Rogus iam sine flammis usque ad genua eius carbonum pyramidem efficiebat. Colossus totus ruber,

tamquam gigas sanguine undique perfusus, capite retro labante, velut ebrietatis mole titubare videbatur.

Quanto magis sacerdotes festinabant, tanto acrius populus insaniebat. Victimis decrescentibus alii victimis parcendum esse clamabant, alii plures poscebant. Muri hominibus onusti sub ululatibus terroris et mysticae voluptatis collabi videbantur. Pii per aditus adveniebant liberos suos trahentes, qui parentibus adhaerebant; verberibus eos dimittere cogebant, ut rubris vestibus indutis ministris traderentur. Musici interdum viribus exhausti tacebant; tum matrum clamores et adipis in carbones stillantis sibilus audiebantur. Qui hyoscyami sucum biberant manibus pedibusque innixi colossum circumibant et velut tigres rugiebant; Yidonim vaticinabantur, Devoti labris fissis canebant. Cancellis iam ruptis omnes sacrificii partem sibi vindicabant. Patres quorum liberi antea mortui erant effigies eorum, ludicra et servata ossa in ignem iniciebant. Alii cultros tenentes in alios irruerunt; mutua caedes orta est. Hieroduli aeneis ventilabris cinerem ad lapidis marginem delapsum sumpserunt et in aerem disiecerunt, ut sacrificium per urbem usque ad siderum regiones spargeretur.

Ingens hic strepitus tantaque lux Barbaros ad ima moenia attraxerant. Illi ruinis helepolis adhaerentes, ut melius conspicerent, hiantes horrore spectabant.

CAPUT QUARTUM DECIMUM

FAUCES SECURIS

Nondum Carthaginienses domos suas repetiverant, cum nubes coacervari coeperunt; qui caput ad colossum tollebant, magnas in fronte guttas senserunt, atque imber decidit.

Tota nocte imber largissime, tamquam fluminibus e caelo effusis, descendit; tonitrua personabant: Molochis vocem esse credebant. Is Tanitidem vicerat; illa iam fecundata vastum e caelo sinum aperiebat. Interdum per lucidam nubium rimam velut mollibus nubium pulvinaribus recubans conspiciebatur; mox tenebrae rursus concludebantur, quasi lassitudine oppressa iterum dormire cuperet. Carthaginienses autem, aquas a luna gigni persuasi, clamabant ut partum adiuvare viderentur.

Imber solaria verberabat et super margines redundabat, lacus in atriis, per gradus aquarum praecipitia, in compitis vortices efficiebat. Tepidae aquae gravibus molibus confertisque rivis fundebantur; ex omnibus aedificiorum angulis spumantes aquae rivi prosiliebant; ad parietes quasi candida aquarum velamina suspensa videbantur, templorumque tecta imbre abluta fulguribus atrum nitorem reddebant. Mille itineribus torrentes ex arce decurrebant; aedes subito corruerunt; trabeculae, rudera, supellex fluviis rapiebantur, qui per saxa strata impetu vehementi ferebantur.

Amphoras, urceos, lintea exposuerant; sed faces exstinguebantur. Titiones ex Baalis rogo sumebant; ad bibendum cervicibus resupinis ore hiantes stabant. Alii ad limosas paludes bracchia usque ad axillas demittebant, tantamque aquarum copiam hauriebant ut eam, velut bubali, evomerent. Paulatim refrigeratio omnem locum pervadebat; umidum aerem artubus explicatis hauriebant, atque ex ea laetitia, quasi ebrietate quadam, spes ingens subito orta est. Omnes aerumnae ex animis exciderant. Iterum patria renascebatur.

Nimiam illam saevitiam quam in se ipsos exercere non potuerant in alios effundere cupiebant. Tantum sacrificium frustra factum esse non debebat; etsi nullo conscientiae morsu tangebantur, ea tamen rabie rapiebantur quae homines societate inexpiabilium scelerum devinctos invadit.

Barbari tempestatem intra tentoria male clausa exceperant; postero die etiamtum frigore rigentes per lutum vadabant, tela commeatusque corruptos aut amissos quaerentes.

Hamilcar sua sponte Hannonem convenit atque ex plena potestate sibi concessa imperium ei tradidit. Senex suffes paulisper inter veterem simultatem dominandique cupiditatem dubitavit; tandem recepit.

Deinde Hamilcar navem longam utrinque catapulta armatam deduxit eamque in sinu contra ratem constituit; tum lectissimos firmissimosque milites in navigia quae suppetebant imposuit. Fugere igitur videbatur: septentrionem versus vela faciens in nebula evanuit.

Post triduum tamen, cum hostes impetum renovaturi essent, incolae Libycae orae trepidi concurrerunt. Barcam in fines suos invasisse, commeatus passim rapuisse, atque per regionem latius vagari nuntiabant.

Barbari indignati sunt quasi ab eo proderentur. Qui obsidionis taedio maxime laborabant, praesertim Galli, nullo cunctamine moenia reliquerunt ut eum assequi conarentur. Spendius helepolim reficere cupiebat; Matho rectam quandam mente a suo tentorio ad Megaram lineam descripserat, eamque se secuturum iureiurando obstrinxerat; nec quisquam ex eorum militibus se movit. Ceteri autem, Autharita duce, abierunt, occidentalem moenium partem desertam relinquentes. Tanta omnium neglegentia erat ut nemo de succedendis custodibus cogitaret.

Narrhavas e montibus eminus observabat. Nocte omnes suos extra paludem, maritimo litore circumductos, traduxit atque Carthaginem ingressus est.

Servatorem se exhibuit cum sex milibus militum, quorum quisque farinam sub pallio ferebat, et quadraginta elephantis pabulo siccisque carnibus oneratis. Cives circum elephantos concurrebant eisque nomina indiderunt. Neque tantum ipse auxiliorum adventus Carthaginienses exhilarabat quantum conspectus fortium illarum beluarum Baali sacrarum: hoc amoris eius pignus putabant, indicium denique deum ipsum ad eos defendendos bello interfuturum.

Narrhavas a senioribus gratulationes accepit, deinde ad Salammbonis aedes ascendit.

Non eam viderat ex quo in tentorio Hamilcaris, inter quinque exercitus, parvam eius manum frigidam mollemque suae vinctam senserat; post sponsalia illa Salammbô Carthaginem profecta erat. Amor, aliis cupiditatibus aliquamdiu avocatus, redierat: iam ius suum exercere, eam uxorem ducere, sibi adsciscere sperabat.

Salammbô mente capere non poterat quomodo adulescens iste aliquando dominus suus futurus esset. Quamquam cotidie Tanitidem orabat ut Matho

interiret, horror tamen Libyci paulatim minuebatur. Obscure sentiebat odium quo ille ipsam persecutus erat prope religionis vim quandam habere; cupiebat in Narrhavae persona similitudinem illius violentiae agnoscere, quae animum suum etiam tum obstupefactum tenebat. Eum propius nosse optabat; praesentia tamen eius erubuisset. Respondit igitur se eum accipere non posse.

Praeterea Hamilcar suis vetuerat ne Numidarum regem ad filiam admitterent. Praemium hoc usque ad belli finem differendo fidem eius retinere sperabat. Narrhavas autem suffetem veritus recessit.

At adversus consilium Centum insolentius se gessit: consilia eorum commutavit, suis privilegia postulavit, eosque praecipuis praesidiis praefecit. Itaque Barbari, Numidas in turribus conspicati, stupefacti oculos late aperiebant.

Maior etiam Carthaginiensium admiratio fuit cum quadringenti ex suis, bello Siculo capti, vetere triremi Punica advecti sunt. Hamilcar enim occulto Quiritibus reddiderat nautas navium Latinarum ante Tyriarum urbium defectionem captarum; Roma nunc pro mutuis officiis captivos Carthaginienses reddebat. Legatorum mercennariorum in Sardinia postulata aspernata est, nec Uticenses sibi subiectos esse agnoscere voluit.

Hiero Syracusanis imperans hoc exemplo permotus est. Ad suum regnum servandum utriusque populi viribus inter se libratis egebat; quare Chananæorum salutem sua interesse ratus amicitiam professus est, mille ducentos boves et quinquaginta tria milia nebelorum puri tritici mittens.

Altiore etiam causa Carthaginem adiuvabant: omnes intellegebant, si mercennarii vicissent, ab ipsis militibus usque ad patinarum lotorem universos ad seditionem exsurrecturos, nec ullam rem publicam, nullam domum ei impetui resistituram.

Hamilcar interea orientales regiones excursabat. Gallos reppulit, atque Barbari ipsi quasi obsessi sunt.

Tum eos lacessere coepit. Modo aderat, modo recedebat; idem saepe repetens sensim a castris suis abstrahebat. Spendius eos sequi coactus est; tandem Matho quoque cessit.

Matho tamen Tunetem non praetergressus intra moenia se continuit. Prudens erat pertinacia: mox enim Narrhavas per portam Chammonis cum elephantis militibusque egredi visus est; eum Hamilcar revocaverat. Ceteri vero Barbari iam per provincias suffetem persequentes vagabantur.

Ad Clypeam tria milia Gallorum receperat; ex Cyrenaica equos, ex Bruttio loricas adduci iussit, bellumque renovavit.

Numquam ingenium eius tam vehemens tamque sollers fuit. Per quinque lunas hostes post se duxit, certum locum animo destinans ad quem eos pertraheret.

Primo Barbari parvis manipulis circumvenire conati erant; ille semper effugiebat. Itaque amplius sese non dividebant. Exercitus eorum quadraginta fere milia hominum numerabat; saepius Carthaginienses retrocedentes gaudio conspexerant.

Maxime autem Narrhavae equites eos vexabant. Saepe gravissimis diei horis, cum per campos sub armorum pondere semisomni procederent, subito longa pulveris linea in extremo caeli margine oriebatur; fremitus equorum advolabat, atque e nube ardentibus oculis plena telorum imber erumpebat. Numidae albis pallis amicti ingentes clamores tollentes bracchia levabant, equos erigentes genibus premebant ac repente flectebant, deinde evanescebant. Non procul in dromedariis iaculorum copias recondebant, unde terribiliores redibant, ululabant ut lupi, effugiebant ut vultures. Qui in Barbarorum agminibus ad latera erant singillatim cadebant; id ad vesperum durabat, cum in montes se recipere conabantur.

Quamquam montes elephantis periculosi erant, Hamilcar eos ingressus est. Iugum longum a promunturio Hermaeo ad Zaguanis verticem pertinens secutus est. Barbari hoc eum ad occultandam militum paucitatem facere putabant; sed perpetua incertitudo, qua suspensos tenebat, acrius eos quam ulla clades exacerbabat. Nec tamen animo ceciderunt, sed persequi pergebant.

Tandem quodam vespere, inter montem Argenteum et Plumbeum, inter ingentes rupes, ad angustiarum aditum velitum agmen improviso deprehenderunt. Totum exercitum procul dubio ante hos esse putabant, nam pedum strepitus tubarumque sonitus audiebantur. Confestim Carthaginienses per fauces fugerunt. Iter in planitiem securis ferro similem, altissimis praeruptis rupibus cinctam, declive descendebat. Ut velites prehenderent, Barbari in eam se immiserunt; in intimo campo, inter boves passim cursantes, alii Carthaginienses trepide fugiebant. Vir rubro pallio indutus conspectus est: ipse suffes erat. Tum furor cum laetitia duplicatus omnes corripuit. Nonnulli seu ignavia seu cautione in faucium aditu substiterant; at equitatus e nemore erumpens eos lanceis gladiisque in reliquos adegit. Mox omnes Barbari in planitie infra erant.

Ingens illa hominum moles aliquamdiu huc illuc fluctuavit, deinde constitit: nullus exitus apparebat.

Qui faucibus proximiores erant redierunt: transitus prorsus evanuerat. Primores clamore incitabantur ut progredi pergerent; illi contra montem in

angustum coartabantur atque eminus socios, viam reperire nescientes, maledictis incesserunt.

Nam vix Barbari descenderant cum viri post rupes occultati, vectibus eas sublevantes, deiecerant; et quoniam declivitas praeceps erat, vasta illa saxa promiscue devoluta angustum aditum penitus obstruxerunt.

In extremo autem campo longus aditus patebat, passim rimis scissus, ad vallem anguste ascendentem ducens, qua ad superius aequor, ubi Punicus exercitus stabat, perveniebatur. In hoc transitu ad rupis parietem scalae iam ante positae erant; velitesque, anfractibus fissurarum tecti, priusquam assequerentur hostes, eas arripere atque sursum evadere potuerunt. Nonnulli etiam ad imi vallis pedem progressi funibus subducti sunt: ibi enim harena mobilis tanto fastigio instabilis erat ut ne genibus quidem nixus quisquam ascendere posset. Barbari paene eodem momento pervenerunt; sed repente ante eos cataracta quadraginta cubitorum alta et intervallo adamussim accommodata decidit, velut murus e caelo prolapsus.

Ita consilia suffetis feliciter processerant. Mercennariorum nemo montes noverat, et qui agminibus praeibant ceteros ad ruinam rapuerant. Saxa ad radices angustiora haud difficulter deici potuerant; dumque omnes currebant, Punicus exercitus in horizonte quasi periclitans clamaverat. Hamilcar quidem velites suos amittere poterat; sed dimidia tantum pars periit. Vicies plures ad tantum facinus prospere conficiendum immolavisset.

Usque ad lucem Barbari agminibus confertis ab uno campi extremo ad alterum sese trudebant. Manibus montis parietem explorabant, transitum quaerentes.

Tandem dies ortus est. Undique ingentem candentem murum ad perpendiculum excisum aspexerunt. Nec ullum salutis consilium, nulla spes supererat: duos naturales huius claustri exitus cataracta et saxorum congeries claudebant.

Invicem taciti intuebantur. In se collapsi frigore quasi glaciei circa lumbos occupabantur atque palpebris pondere intolerabili gravabantur.

Surrexerunt et in saxa impetu facto invecti sunt. Sed ima saxa, superincumbentium pondere depressa, nullam vim movebant. Eis adhaerere conati sunt ut ad summum evaderent; at tumentes ingentium molium superficies nullum prehendendi locum praebebant. Utrimque in angustiarum lateribus terram fodere volebant; ferramenta frangebantur. Tentoriorum malis ingentem ignem concitaverunt; neque ignis montem exurere poterat.

Iterum ad cataractam redierunt. Ea longis clavis constipata erat, tam crassis quam sudes, tam acutis quam hystricis spinis, tam densis quam penicilli saetae. Tanta tamen ira ardebant ut contra eam ruerent. Primi ad dorsum usque

confossi sunt, secundi super eos retro resiliebant; cuncta moles corruit, in dira illa ferrea cornua carnis humanae frusta cruentasque comas relinquens.

Ubi primo animorum trepidatio aliquantum consedit, commeatus reliquias recensuerunt. Mercennarii, impedimentis amissis, vix duorum dierum cibaria habebant; reliqui nihil omnino, cum commeatum a meridionalibus pagis promissum exspectarent.

Tauri tamen passim vagabantur, quos Carthaginienses in fauces immiserant ut Barbaros allicerent. Lanceis occiderunt, carnes ederunt; ventribus expletis animi minus tristes facti sunt.

Postero die omnes mulos, quadraginta fere, iugulaverunt; pelles deinde radentes, viscera coquentes, ossa contundentes, nondum desperabant: exercitus enim Tunetanus, procul dubio monitus, adfuturus erat.

At quinto die vesperi fames rursus acrior incessit: balteos gladiorum et parvas spongias imis galeis circumdatas rodere coeperunt.

Quadraginta haec milia virorum in campo specie hippodromi inclusa erant, cui montes undique circumstabant. Alii ante cataractam vel ad saxorum radices manebant; ceteri campum confusa mole operiebant. Fortes inter se vitabant congressum, timidi fortiorum societatem quaerebant, quamquam hi illis salutem afferre non poterant.

Velitum cadavera propter gravem foetorem celeriter sepeliverant; iam fossarum locus agnosci non poterat.

Barbari omnes humi strati tabescebant. Inter eorum ordines passim veteranus aliquis transibat; contra Carthaginienses, contra Hamilcarem atque etiam Mathonem maledicta ululabant, quamquam is cladis culpa vacabat; videbatur enim ipsis dolores leviores futuros fuisse, si illi quoque eos passi essent. Deinde gemebant; nonnulli tacite, velut parvuli pueri, flebant.

Ad duces accedebant eosque orabant ut aliquid quo dolor leniretur concederent; illi aut nihil respondebant aut ira correpti saxa e terra tollentes in facies miserorum iaciebant.

Complures in cavis terrae parvas ciborum copias diligentissime reservabant, aliquot pugillos dactylorum, paululum farinae; haec noctu, capite sub pallio demisso, consumebantur. Qui gladios habebant eos strictos manibus tenebant; qui maxime suspicaces erant adversus montem dorsum applicantes vigilabant.

Duces suos accusabant atque minabantur. Autharitus palam se ostendere non timebat. Ea barbara pertinacia, quam nulla res deterrere potest, vicies cotidie ad extrema saxorum ibat, singulis vicibus sperans ea fortasse iam mota reperiri; et umeros gravis pellibus tectos huc illuc volvens sociis ursum memorabat, qui vere e specu procedit visurus num nives liquefactae sint.

Spendius Graecorum corona saeptus in quadam fissura se occultabat; metu perculsus famam mortis suae spargi iussit.

Iam foeda macie tabescebant, pellibus lividis maculis quasi marmore distinctis. Nono die vesperi tres Hispani mortui sunt.

Socios timor invasit; locum deseruerunt. Mortui veste exuti sunt; nuda alba corpora in harena sub sole iacebant.

Tum Garamantes lentis gressibus circum cadavera vagari coeperunt: homines erant solitudinibus adsueti nullumque deum venerantes. Tandem senior eorum signum dedit; ad mortuos inclinati cultris fascias carnis absciderunt; deinde calcibus insidentes ederunt. Ceteri procul spectabant; horroris clamores orti sunt, quamquam multi tacito animo ausum eorum invidebant.

Media nocte nonnulli accedere coeperunt; cupiditatem dissimulantes exiguum frustum rogabant, gustandi tantum causa, ut aiebant. Alii audaciores aderant; numerus augebatur, mox ingens turba facta est. Plurimi tamen, ubi frigida caro labris admota erat, manus remittebant; quidam contra eam summa cum voluptate devorabant.

Ut aliorum exemplo traherentur, mutuo se incitabant. Qui primo recusaverat postea ad Garamantas ibat nec redibat. Carnes in prunis mucrone gladii infixas coquebant, pulvere quasi sale conspergebant, optimas partes inter se rapiebant. Postquam ex tribus cadaveribus nihil superfuit, per totam planitiem oculis alios mortuos requirebant.

At nonne viginti Carthaginienses captivos habebant, novissimo proelio captos, quos adhuc nemo animadverterat? Hi evanuerunt; erat praeterea ultionis species. Deinde, cum vivere necesse esset et huius cibi appetitus crevisset, cum fame morerentur, aquarios, equorum curatores, cunctos mercennariorum famulos trucidaverunt. Cotidie aliquos necabant. Nonnulli multum edebant, vires recipiebant et iam maerore carebant.

Brevi autem hoc subsidium defecit. Tum in saucios aegrotosque cupiditas conversa est. Cum sanari non possent, melius visum est cruciatus eorum finire; quotiens quis titubabat, omnes eum perditum esse iam atque in aliorum usum cessurum clamabant. Ad mortem maturandam insidias adhibebant; ultimam foedae portionis reliquiam subripiebant; quasi imprudentes eos calcabant. Moribundi, ut viribus adhuc pollere viderentur, bracchia extendere, surgere, ridere conabantur. Qui animo deliquio oppressi iacebant ad tactum obtusae laminae, qua membrum serratim resecabatur, expergiscebantur. Quin etiam sine necessitate, mera feritate et ira satianda, caedes patrabant.

Die quarto decimo nebula gravis tepidaque, qualis his regionibus hieme exeunte incidere solet, super exercitum incubuit. Mutatio caeli plurimos

necavit; corpora in umore calido, montium parietibus incluso, incredibili celeritate putrescebant. Roscidus imber mortuos emolliens totum campum brevi in vastam putredinem mutavit. Candidae exhalationes desuper fluctuabant, quae nares pungebant, cutem penetrabant, oculos perturbabant; Barbari animas exspiratas, spiritus sodalium defunctorum, conspicere sibi videbantur. Immenso fastidio oppressi sunt; iam cibum illum nolebant, mori malebant.

Post biduum caelum iterum serenum factum est, et fames rediit. Interdum visum est quasi ventriculus forcipibus ex corpore evelleretur. Tum convulsione correpti humi volutabantur, terram manibus in os coniciebant, bracchia mordebant, furore insanientes ridebant.

Sitis etiam acrius eos cruciabat; nullam enim aquae guttam habebant, cum utres inde a die nono penitus exaruissent. Ad fallendam necessitatem balteorum squamas aereas, eburneos gladiorum capulos, ensium ferrum linguae admovebant. Veteres camelorum agminum ductores ventres funibus comprimebant. Alii lapillum sugebant; urinam aeneis galeis refrigeratam bibebant.

Et semper Tunetanum exercitum exspectabant! Quo diutius is morabatur, eo certius ex ipsorum coniecturis adventum imminere credebant. Praeterea Matho, vir fortis, eos non deserturus erat. «Cras profecto venient!» inter se dicebant; sed crastinus dies praeteribat.

Primum vota precesque fecerant omnesque incantationum modos experti erant; iam in numina sua solum odium sentiebant, atque ulciscendi causa iis credere desinere nitebantur.

Violentioris ingenii homines primi perierunt; Africani melius quam Galli restiterunt. Zarxas inter Baleares toto corpore stratus iacebat, coma super bracchium proiecta, immotus. Spendius plantam repperit amplis foliis succo abundantibus; eam venenosam pronuntiavit ut ceteros prohiberet, ipse autem inde vitam sustentabat.

Iam nimis infirmi erant ut corvos volantes lapidibus interficerent. Interdum cum vultur ossifragus in cadavere consederat diuque membra discerpserat, aliquis iaculum dentibus gestans ad vulturem reptabat. Altera manu nixus, diu diligenterque intento telo, iaculum coniciebat. Avis albis pinnis ornata strepitu turbata intermittebat, circumspiciebat placido vultu quasi mergus in scopulo, tum rursus foedum flavum rostrum in cadaver inferebat; homo autem desperans in pulvere prono corpore recidebat. Quidam chamaeleontes et serpentes reperire potuerunt. Sed quod eos sustentabat erat ipsa vitae cupiditas: totam animi intentionem in unam hanc cogitationem contendebant, voluntatisque conatu vitae adhaerebant atque eam prorogabant.

Constantissimi hinc inde in media planitie inter mortuos circulatim considebant; pallis involuti tacite maerori se tradebant.

Qui in urbibus nati erant strepentes vias, tabernas, theatra, balnea, tonsorum officinas ubi fabulae audirentur recordabantur. Alii agros sub solis occasum ante oculos revocabant, cum flavae segetes fluctuarent magnosque boves iuga traherent, aratri vomere collo imposito, colles ascendentes. Viatores cisternas, venatores silvas, veterani proelia somniabant; sub somnolentia qua torpebant cogitationes impetu et perspicuitate somniorum collidi videbantur. Subito fallaces imagines invadebant: in monte ostium quaerebant quo fugerent, per ipsas rupes transire conabantur. Alii se in tempestate navigare putantes navis gubernandae imperia dabant; alii, Punicas acies in nubibus sibi conspicere visi, metu retrocedebant. Nonnulli se in convivio esse imaginantes cantabant.

Multi mira mentis perturbatione idem verbum identidem iterabant aut idem gestum perpetuo faciebant. Deinde, ubi capita attollebant seque mutuo intuebantur, conspecta horrenda facierum deformitate singultibus suffocabantur. Nonnulli iam doloris expertes erant; ut horas consumerent, pericula ex quibus evasissent inter se narrabant.

Certa omnibus propinquaque mors instabat. Quotiens viam sibi patefacere conati erant! Condiciones victoris implorare, quomodo? Ne ubi quidem Hamilcar versaretur sciebant.

Ventus ab angusta valle flabat; harenam super cataractam perpetuis velut aquarum lapsibus fundebat, palliaque et comae Barbarorum ea operiebantur, quasi terra ipsa crescente eos sepelire cuperet. Nihil movebatur; mons sempiternus omni mane altior iis videbatur.

Aliquando avium greges in profundo caeli caeruleo alis apertis libere transvolabant; oculos claudebant ne eas viderent.

Primo in auribus tinnitus sentiebatur; ungues nigrescebant; frigus pectus occupabat; in latus quis recumbebat et nullo edito clamore extinguebatur.

Die undevicesimo duo milia Asiaticorum perierant, mille quingenti ex insulis maris, octo milia Libyum, iuvenissimi mercennarii atque integrae tribus; universi viginti milia militum, dimidia pars exercitus.

Autharitus, cui vix quinquaginta Galli reliqui erant, hostibus se obicere parabat, ut morte aerumnis finem faceret, cum in summo monte e regione hominem sibi videre visus est.

Ob altitudinem ille vix maior nano apparebat; Autharitus tamen in sinistro bracchio scutum trifolii specie agnovit. Exclamavit:

«Carthaginiensis!»

Statim in planitie, ante cataractam, sub saxis, omnes consurrexerunt; miles per praecipitii marginem incedebat, eumque Barbari ex imo spectabant.

Spendius caput bovis sustulit, duobusque cingulis in diadematis formam coniunctis in cornibus id ad extremum perticae affixit, ut pacificae voluntatis indicium daret. Carthaginiensis evanuit; exspectabant.

Tandem ad vesperum, quasi saxum de rupe decidens, balteus e summo subito delapsus est. E rubro corio factus, acu pictus, tribus adamantinis stellis decoratus, in medio magni consilii insigne impressum gerebat: equum sub palma. Hoc responsum Hamilcaris, hoc commeatus tuti signum ab eo missum erat.

Nihil iam timebant: quacumque fortuna mutata aerumnarum finem adfore putabant. Immensa laetitia agitati amplexabantur se atque flebant. Spendius, Autharitus, Zarxas, quattuor Italiotae, unus Afer ater et duo Lacedaemonii se legatos obtulerunt; accepti sunt. Quomodo tamen exirent nesciebant.

Sed fragor a saxorum regione exortus est; et saxum summum, postquam semet ipsum concussit, usque ad imum resiluit. Nam quamvis ab interiori Barbarorum parte inamovibilia essent, quippe quae per declivem planitiem sursum trudenda et angustiis compressa forent, ab altera parte satis erat magno ictu ea pulsare ut deorsum ruerent. Carthaginienses igitur ea impulerunt; luce exoriente saxa in campum procedebant velut gradus ingentis scalae dirutae.

Barbari tamen super ea ascendere nondum poterant. Scalae eis demissae sunt; cuncti in eas ruerunt; sed catapultae ictus eos reppulit. Decem tantum legati abducti sunt.

Inter clinabaros ambulabant atque manum equorum clunibus admovebant, quo sustinerentur.

Iam prima laetitia deposita sollicitudines subibant: atroces futuras esse Hamilcaris condiciones suspicabantur. Spendius autem confirmabat.

«Ego loquar!»

Se enim scire gloriabatur quibus verbis salutem exercitus impetrari posset.

Post omnes frutices insidiantes excubitores occurrebant; hi balteum, quem Spendius umero gestabat, conspicati humi procumbebant.

Cum in castra Punica pervenerunt, multitudo eos circumfudit; susurros quosdam et risus audiebant. Tentorii fores apertae sunt.

In extremo tentorio Hamilcar in subsellio sedebat iuxta humilem mensam, in qua nudus gladius fulgebat. Duces eum stantes circumstabant.

His hominibus conspectis, manu eos reppellere visus est, deinde procubuit ut propius inspiceret.

Pupillas incredibiliter dilatatas habebant; ingens circulus ater oculos circumdabat usque ad imas aures pertinens. Nasi lividi inter genas cavatas, rugis

profundis fissas, alte prominebant; corporis cutis musculis iam nimis ampla sub pulveris caerulei colore latebat; labra dentibus flavis haerebant; foetorem gravissimum exhalabant: sepulcra semipatentia, viva quaedam monumenta funeraria, videres.

In medio tentorio in storea, ubi duces sessuri erant, patina fumans cucurbitis plena posita erat. Barbari oculis ei haerebant omnibus artubus trementes, lacrimis ad palpebras manantibus; se tamen continebant.

Hamilcar, ut cum alio loqueretur, se avertit. Tum omnes proni in patinam ruerunt; facies adipe madebant, devorandi strepitus cum gaudentium singultibus miscebantur. Magis fortasse admiratione quam misericordia permissi sunt patinam exhaurire. Cum surrexissent, Hamilcar nutu ei qui balteum ferebat loqui iussit. Spendius timore captus balbutiebat.

Dum audiebat, Hamilcar ingentem anulum aureum circa digitum versabat, quo Carthaginis sigillum balteo impresserat. Eum in terram delabi passus est; Spendius statim sustulit: coram domino veteres servi consuetudines redibant. Ceteri indignati tantam humilitatem horruerunt.

At Graecus vocem sustulit et Hannoni scelera imputans, quem Barcae inimicum esse noverat, periculorum suorum narratione ac pristinae fidei memoria miserationem movere nitebatur. Diu, celeriter, subdole, immo vehementer disseruit; tandem orationis ardore raptus sui oblitus est.

Hamilcar respondit se excusationes eorum accepturum. Pacem igitur conciliari, eamque nunc perpetuam fore! Sed postulavit ut decem mercennarios, quos ipse eligeret, sine armis sine tunicis sibi traderent.

Tantam clementiam non speraverant. Spendius exclamavit:

«Viginti etiam, domine, si vis!»

«Non; decem mihi satis erunt», placide respondit Hamilcar.

E tentorio emissi sunt ut deliberarent. Simul ac soli erant, Autharitus pro sociis sacrificandis reclamavit, Zarxas autem Spendio dixit:

«Cur eum non occidisti? Gladius eius ibi iuxta te iacebat!»

«Illum?» inquit Spendius, identidem repetens «Illum! Illum!», quasi fieri omnino non posset, Hamilcarque immortalis aliquis.

Tanto languore premebantur ut supini humi prosternerentur, quid statuere deberent nescii.

Spendius cedere hortabatur; id consilium acceperunt et tentorium repetiverunt.

Tum suffes dextram suam singulorum decem Barbarorum manibus inseruit, pollices eorum premens; deinde manum veste detersit, nam cutis eorum viscida tactu horridam quandam mollemque pinguedinem, velut innumeras formicationes, afferebat. Tum dixit:

«Vosne omnes Barbarorum duces estis et pro illis iuravistis?»

«Ita!» responderunt.

«Sponte, ex intimo pectore, animo promissa praestandi?»

Confirmaverunt se ad reliquos redituros esse ut dicta exsequerentur.

«Ergo», inquit suffes, «ex pacto inter me Barcam et mercennariorum legatos icto vos ipsos eligo: vos retinebo!»

Spendius exanimatus in stoream procidit. Barbari, quasi eum deserentes, inter se densius consederunt; nec verbum nec querela ullius audita est.

Socii, eos exspectantes, cum non redirent, proditos sese crediderunt: legatos nimirum suffeti se tradidisse.

Duo adhuc dies opperiebantur; tertio autem mane consilium ceperunt. Funibus, dolabris, sagittisque pro scalarum gradibus inter pannorum lacinias dispositis rupes tandem conscenderunt; infirmissimis, tria fere milia, relictis, profecti sunt, ut se exercitui Tunetano coniungerent.

Supra fauces pratum sparsis fruticibus consitum patebat; Barbari gemmas fruticum devoraverunt. Tum in fabarum agrum inciderunt; cuncta evanuerunt quasi locustarum nubes pertransisset. Post tres horas ad alteram planitiem, viridibus collibus cinctam, pervenerunt.

Inter undantes tumulos argentei velut hastarum manipuli intervallis distincti fulgebant; Barbari sole perstricti sub iis ingentes nigras moles vix discernebant. Subito se erexerunt: erant elephantorum turres lanceis refertae, ipsis beluis dirissime armatis.

Praeter hastam pectori affixam, aculeos dentibus impositos, aeneas laminas latera tegentes atque pugiones circa poplites alligatos, in extremo cuiusque proboscidis anulus coriaceus erat, cui lati cultri manubrium inditum erat. Simul omnes ex ima valle profecti utrinque aequali ordine processerunt.

Horror cui nomen nullum erat Barbaros obriguit. Ne fugere quidem conati sunt: iam undique inclusi erant.

Elephanti in hominum congeriem irruerunt; pectoris cuspidibus acies discindebant, dentium mucronibus quasi aratrorum vomeribus evertebant; falcibus in proboscidibus caedebant, truncabant, concidebant. Turres phalaricis plenae ignivomos montes incedentes simulabant; tantum ingens confusa moles cernebatur, qua humanae carnes candentibus maculis, aera canescentibus plagis, sanguis rubris velut flammarum iactibus apparebant. Dirae beluae per omnia illa gradientes sulcos nigros effodiebant. Saevissimum elephantum Numida ducebat plumato diademate coronatus. Is horribili celeritate iacula emittebat, interdum longum acre sibilum edens; et magnae bestiae, canibus similes oboedientes, inter caedem ad eum oculos convertebant.

Orbis earum paulatim artabatur; Barbari viribus fracti resistere nequibant; mox elephanti in medio campo constiterunt. Spatio deficienti sese coarctabant, semierecti, dentibus invicem collisis. Subito Narrhavas eos placavit; terga vertentes ad colles citato cursu redierunt.

Interim duo syntagmata in dextera parte ad terreni sinum confugerant; armis abiectis, omnes genuflexi ad tentoria Punica bracchia tollebant, misericordiam implorantes.

Pedibus manibusque eorum ligatis, cum iuxta se omnes in terra extenderentur, elephanti rursus adducti sunt.

Pectora crepitabant quasi arcae vi perfractae; singulis passibus binos homines conterebant; ingentes pedes in corpora defigebant, coxis ita motis ut claudicare viderentur. Pergentes usque ad extremum agmen pervenerunt.

Campus iterum immotus aequatusque videbatur. Nox advenit. Hamilcar ultionis suae spectaculo delectabatur; repente commotus est.

Videbat enim, omnesque videbant, sescentis passibus inde ad laevam in colle Barbari adhuc superstites! Quattuor enim centeni robustissimi mercennarii, Etrusci, Libyes et Spartani, statim initio ad superiora loca evaserant ibique usque tum dubii substiterant. Post socios ita caesos per medias Punicas acies perrumpere statuerunt; iam densis ordinibus descendebant, spectaculo mirabili simul atque formidabili.

Praeco statim ad eos missus est. Suffes militibus egebat, atque hos sine ullis condicionibus accipiebat, adeo fortitudinem mirabatur. Quin etiam, adiecit Carthaginiensis, propius in locum quem demonstravit accedere poterant, ubi cibaria inventuri essent.

Barbari eo cucurrerunt atque totam noctem edendo transegerunt. Tum Carthaginienses de nimia suffetis erga mercennarios benevolentia murmurationibus exarserunt.

Num insatiabili odio militum cessit, an exquisita perfidia id excogitaverat? Postridie ipse inermis capite nudo cum clinabarorum praesidio ad eos venit, declaravitque se, cum nimis multos alendos haberet, eos servare in animo non habere. Quoniam tamen militibus opus esset, nec sciret quomodo optimos eligeret, inter se ad internecionem decertarent; victores deinde in propriam custodiam reciperet. Hanc mortem alia non deteriorem esse dicebat. Tum, remotis militibus suis (nam Punica signa prospectum mercennariis obstruebant), centum nonaginta duos Narrhavae elephantos uno recto ordine constitutos ostendit, quorum proboscides latos enses iactabant, velut brachia gigantum qui secures super capita tenerent.

Barbari taciti inter se conspexerunt. Non mors facies eorum expallefaciebat, sed dira necessitas qua coacti erant.

Communis vitae consuetudo inter eos viros amicitias intimissimas pepererat. Plerisque castra pro patria erant; familia carentes in socium omnem amoris necessitatem conferebant et eodem pallio operti sub stellarum luce iuxta se dormiebant. In perpetua per terras varias caedesque et casus vagatione insoliti amores exorti erant, etiam turpes coniunctiones matrimonio non minus graves: fortior iuveniorem in proeliis tuebatur, per praecipitia ducebat, sudorem febricitantem e fronte detergebat, cibum illi surripiendo parabat; minor autem, olim puer ad viam repertus, postea mercennarius factus, totum hoc studium mille officiis delicatis et uxorii obsequii signis rependebat.

Mutuo permutaverunt torques inauresque, dona olim post ingentem discrimen inter laetas ebrietates data. Omnes mori postulabant, nemo alterum ferire volebat. Hic iuvenis alicui cana barba praedito dicebat: «Non, non, tu robustior es! Nos ulcisceris; me occide!» Ille respondebat: «Mihi pauciores anni restant; cor petito neque ultra cogitato!» Fratres manus amplexi se intuebantur; amans amanti perpetuum vale, stans et in eius umero lacrimans, dicebat.

Loricas exuerunt ut gladii facilius penetrarent. Tum manifestae factae sunt cicatrices gravium vulnerum pro Carthagine olim acceptorum: inscriptiones in columnis exsculptas esse putares.

Quattuor ordinibus aequalibus, gladiatorum more, se constituerunt; primum leviter et quasi dubitanter certaverunt. Nonnulli oculos ligaverant; gladii eorum leniter aera verrentes caecorum baculos referebant. Carthaginienses cachinnis eos exagitabant, ignavos vocitantes. Barbari ardere coeperunt; mox universum proelium atrox rapidumque commissum est.

Interdum duo cruore madentes consistebant, se invicem in amplexus praecipitabant et osculantes moriebantur. Nemo pedem referebat; in mucrones oppositos ruebant. Tanta fuit rabies ut Carthaginienses etiam procul pavere coeperint.

Tandem constiterunt. Pectora magno raucoque sonitu anhelabant; inter longos crines, quasi balneo purpureo perfusos, pupillae fulgebant. Nonnulli in orbem velociter vertebantur sicut pantherae fronte vulneratae. Alii immobiles cadaver ad pedes positum intuebantur; deinde repente unguibus facies laniabant, gladium ambabus manibus capiebant, ventrem transfodiebant.

Sexaginta adhuc superfuerant. Potum petiverunt; imperatum est ut gladios abicerent. Cum abiecissent, aqua oblata est.

Dum bibebant, faciebus in vasa demersis, sexaginta Carthaginienses in eos insilientes pugionibus a tergo interfecerunt.

Hamilcar id egit ut exercitus instinctibus morem gereret atque perfidia hac milites sibi adstringeret.

Bellum igitur confectum erat, ut saltem credebat. Matho resistere non posset; suffes morae impatiens profectionem statim imperavit.

Exploratores nuntiaverunt agmen commeatus ad montem Plumbeum proficiscens visum esse. Hamilcar id neglexit; mercennariis deletis Nomades iam impedimento non futuros putabat. Potissimum erat Tunetem capere; magnis itineribus illuc contendit.

Narrhavam Carthaginem miserat qui victoriam nuntiaret; rex Numidarum rebus prospere gestis elatus Salammbonem convenire venit.

Illa eum in hortis sub lato sycomoro recepit inter pulvinaria corio fulvo tecta, Taanach adsidente. Facies candido velamine operta erat, quod ore et fronte transiens solos oculos patefaciebat; labra tamen per tenue linteum velut digitorum gemmae fulgebant. Nam Salammbô duas manus velo involutas tenebat, nec toto sermone ullum motum fecit.

Narrhavas cladem Barbarorum nuntiavit. Illa pro officiis patri praestitis benedictione gratias egit; tum ille omnem belli expeditionem narrare coepit.

Columbae in palmis circum eas leniter gemebant; aliae aves inter herbas volitabant, galæolae monilibus cinctae, coturnices Tartessiae, gallinae Punicae. Hortus diu incultus frondibus multiplicatus erat: colocynthides per canephiciorum ramos scandebant, asclepiades per rosaria spargebantur; omnes generis stirpes sese intertexebant atque umbracula formabant. Radii solis oblique descendentes hinc inde velut in nemoribus singula folia umbra in terra signabant. Animalia domestica rursus efferata ad levissimum sonum fugiebant. Interdum dorcas parvis nigris ungulis pennas pavonum dispersas trahens conspiciebatur. Urbis clamores longe in fluctuum murmure evanescebant; caelum totum caeruleum erat, neque ulla in mari vela apparuerunt.

Narrhavas tacuerat; Salammbô nulla responsione data eum contemplabatur. Narrhavas lineam tunicam gerebat floribus pictam, infima parte aureis fimbriis distinctam; duae sagittae argenteae tortos crines iuxta aures constringebant; dextera hastae ligno nitebatur, quod circulis electri et villorum fasciculis ornatum erat.

Dum eum intuebatur, vagae cogitationes plurimae animum occupabant. Adulescens ille molli voce et corpore femineo oculos venustate detinebat; videbatur quasi soror maior a Baalibus missa quae ipsam tueretur. Subito Mathonis memoria incessit; desiderio eius sortem cognoscendi resistere non potuit.

Narrhavas respondit Carthaginienses ad Tunetem capiendam procedere ut Mathonem comprehenderent. Quo magis eorum prosperos eventus et Mathonis infirmitatem explicabat, eo magis illa spe insolita laetari videbatur. Labra

tremebant, pectus anhelabat; cum tandem se eum propria manu interfecturum spopondisset, exclamavit:

«Ita, occide eum; oportet!»

Numida respondit se mortem illam vehementer cupere, quoniam bello confecto ipsius maritus futurus esset.

Salammbô intremuit et caput demisit.

Narrhavas autem pergendo sua desideria floribus imbrem sitientibus, viatoribus perditis lucem opperientibus comparavit. Eam luna pulchriorem, aura matutina mitiore, hospitis vultu dulciorem esse dixit. E regione Aethiopum res nulli Carthaginiensi visas afferri iuberet; cubicula domus eorum aureo pulvere sternenda essent.

Vesper aderat, balsami odores diffundebantur; diu taciti se mutuo spectabant, oculique Salammbonis inter longa velamina duabus stellis in nubis apertura similes erant. Ante solis occasum Narrhavas recessit.

Seniores magno metu se solutos senserunt cum is Carthagine profectus esset. Populus eum etiam alacrioribus quam prius acclamationibus exceperat. Si Hamilcar et Numidarum rex soli mercennarios vicissent, neminem utrique resistere posse. Itaque ut Barcam debilitarent, decreverunt illum quem ipsi diligebant, veterem Hannonem, in rei publicae liberationem socium assumere.

Hanno continuo occidentales provincias petiit, ut iis ipsis locis quae ignominiam suam viderant ulcisceretur. Incolae et Barbari aut mortui aut occultati aut profugi erant. Itaque iram in agros effudit: etiam ruinarum reliquias exussit; nec arbor una, nec herbae filum reliquit. Pueros et aegrotos, si quos offendebat, suppliciis afficiebat; feminas militibus suis prius stuprandas, deinde iugulandas tradebat. Pulcherrimas in lecticam suam detrudebat; nam foedus morbus eum impotentissima libidine inflammabat, quam desperati hominis omni ferocia explere conabatur.

Saepe in collium iugis nigra tentoria quasi vento deiecta procidebant, amplique orbes nitidis marginibus, curruum rotae, flebilem strepitum edentes dum verterentur, sensim in valles descendebant. Tribus quae Carthaginis obsidionem deseruerant per provincias sic vagabantur, opportunitatem aliquam mercennariorumque victoriam exspectantes ut redirent. Sed seu metu seu fame omnes ad terras suas iter fecerunt et evanuerunt.

Hamilcar Hannoni prosperis rebus non invidebat. Sed bellum conficere cupiens eum in Tunetem converti iussit; Hanno constituto die sub moenibus urbis stetit.

Urbi subsidio erant incolae indigenae, duodecim milia mercennariorum, tum omnes qui rebus immundis vescebantur; hi enim, ut Matho, Carthaginis prospectui quasi vinculis affixi erant, et plebs et Schalischim eminus alta eius

moenia intuentes voluptates infinitas post illa mente conceperant. Hoc communi odio defensionem celeriter constituerunt. Utribus in galeas conversis, omnibus hortorum palmis ad lanceas caesis, cisternis fossis, muniebant. Cibaria ex lacu capiebant, ubi ingentes albi pisces cadaveribus sordibusque pasti natabant. Moenia, Carthaginis invidia perpetuo ruinis obnoxia, adeo infirma erant ut umerorum ictu possent everti; Matho hiantia foramina aedium saxis obturavit. Ultimum erat certamen; nihil sperabat et tamen fortunam mutabilem esse sibi dicebat.

Adpropinquantes Carthaginienses in summo muro virum animadverterunt qui usque ad cingulum supra pinnas eminebat. Sagittae circumvolantes eum nihilo magis quam hirundinum examen terrere videbantur; mirum dictu, nulla eum attigit.

Hamilcar castra a meridie collocavit; Narrhavas ad dexteram eius Rhadensis campi partem occupavit; Hanno lacui adiacens consedit. Tres duces locos suos servaturi erant ut simul ab omnibus partibus moenia aggrederentur.

Hamilcar primum mercennariis ostendere voluit se eos servorum instar supplicio adfecturum. Decem legatos iuxta se in parvo colle e regione urbis crucibus affigi iussit.

Hoc spectaculo viso obsessi moenia deseruerunt.

Matho secum cogitaverat, si satis celeriter inter muros et Narrhavae tentoria transiret ut Numidae exire non possent, se in tergum Punicae peditatus irrupturum, quem sic inter suam manum et eos qui intus erant inclusurus esset. Veteranos igitur secum educens impetum fecit.

Narrhavas eum conspexit; lacum per harenam praeteriit, atque ad Hannonem contendit monens ut viros ad Hamilcarem sublevandum mitteret. Num Barcam parum firmum ad mercennariis resistendum iudicavit? Frausne an stultitia fuit? Nemo umquam scire potuit.

Hanno, ut aemulum contemneret atque humiliorem redderet, nihil cunctatus est; tubicines canere iussit, universusque exercitus in Barbaros incucurrit. Illi conversi recta in Carthaginienses ruentes eos evertebant, pedibus conterebant, ac retro trudendo usque ad Hannonis tentorium pervenerunt. Ille eo tempore inter triginta Carthaginienses, seniorum nobilissimos, stabat.

Audacia eorum stupere videbatur, duces suos inclamabat. Omnes sub guttur eius pugnos admovebant conviciis frementes. Turba premebat, et qui manus in eum coniecerant vix retinere poterant; ille tamen ad aures singulorum dicere conabatur:

«Quidquid volueris dabo! Dives sum! Serva me!»

Trahebant eum; tametsi ingenti pondere erat, pedes terram non tangebant. Seniores simul abrepti erant; terror eius crevit.

«Vicistis me! Captivus vester sum! Me pretio redimam! Audite me, amici!»

Et omnium umeris, qui latera eius premebant, sublatus iterabat:

«Quid acturi estis? Quid vultis? Non repugno, videtis! Semper bonus fui!»

Ingens crux prope portam erecta erat; Barbari ululabant:

«Huc! Huc!»

Maiore etiam voce appellavit, eosque per deos suos obtestatus est ut ad Schalischim deduceretur; nam rem quandam ex qua salus eorum penderet illi aperire se velle dicebat.

Constiterunt; nonnulli Mathonem arcessi prudentius esse censebant. Quaerentes discesserunt.

Hanno in herba procidit. Circum se alias quoque cruces videbat, quasi supplicium quo periturus erat multiplicatum iam exstitisset; se falli persuadere conabatur, unicam tantum crucem esse, immo nullam omnino. Tandem iterum sublevatus est.

«Loquere!» inquit Matho.

Hanno pollicitus est se Hamilcarem traditurum; deinde ambo Carthaginem ingressi reges futuri essent.

Matho abiit, aliis ut accelerarent manu significans. Astum enim ad moram trahendam excogitatum esse putabat.

At Barbarus errabat. Hanno ad extremum periculum deductus nihil iam reputabat; praeterea Hamilcarem adeo exsecrabatur ut vel tenuissima salutis spe proposita eum cum omni exercitu sacrificasset.

Ad pedes triginta crucium Seniores in terra prostrati languescebant, funibus iam sub alas subductis. Tum senex suffes, mortem iam inevitabilem intellegens, flevit.

Quidquid vestimentorum restabat eripuerunt, et corporis deformitas patefacta est. Informem illam molem ulcera tegebant; crurum adeps ungues pedum occultabat; e digitis quasi virides pannorum laciniæ pendebant; lacrimae inter buccarum tubercula descendentes vultui miram et horribilem tristitiam addebant, atque ipsae amplius quam in alia facie humana spatii occupare videbantur. Vitta regia eius, semisoluta, cum canis capillis in pulvere trahebatur.

Funiculos non satis validos habere sibi videbantur quibus tantum corpus ad crucis verticem attollerent; itaque priusquam crux erigeretur eum in ea more Punico confixerunt. Dolore tamen superbia revixit: eos conviciis obruebat, spumam ore agens et contorquens se quasi marinum monstrum in litore iugulatum, praedicens universos multo atrocius interituros seque ulciscendum esse.

Ita vindicatus est. Ex altera urbis parte, unde iam flammae cum fumorum columnis erumpebant, mercennariorum legati cruciatibus moriebantur.

Nonnulli primo animo deliquium passi frigore venti recreati erant; mentum tamen pectori incumbebat, corpusque paulum deorsum labebatur, etsi clavi bracchia supra caput fixa tenebant. Ex calcibus et manibus guttae crassae sanguinis lente decidere videbantur, sicut e ramis arborum fructus maturi; Carthago, sinus maris, montes campique omnes circumagi videbantur velut rota ingens. Interdum pulvis e solo surgens eos circum volventibus turbinibus involuebat; siti horrenda aestuabant, lingua in ore retrovolvebatur, frigidosque sudores cum anima abeunte per corpora labentes sentiebant.

Interim infinita quasi profunditate vias, incedentes milites, gladiorum iactationes cernebant, et proelii tumultus obscure ad aures perveniebat, sicut sonitus maris ad naufragos in navis armamentis morientes. Italiotae, ceteris robustiores, etiamnum clamabant; Lacedaemonii taciti palpebras clausas servabant; Zarxas olim tanta vi praeditus velut fracta harundo inclinabatur; Aethiops prope eum caput postica parte super crucis bracchia reiecerat; Autharitus immotus oculos circumducebat, prolixa coma in ligni fissura capta recte supra frontem stabat, et gemitus quem edebat irae rugitum potius simulabat. Spendio autem insolita quaedam fortitudo advenit; iam vitam spernebat, quoniam pro certo habebat se paene continuo atque in aeternum solvendum esse, mortemque sine ullo motu animo exspectabat.

Inter languorem interdum tactu pennarum ad os transeuntium intremiscebant. Magnae alae umbras circa eos agitabant, crocitationes in aere resonabant; et quoniam Spendii crux omnium altissima erat, primus vultur in eam devolavit. Tum ille vultum ad Autharitum convertit et lente, risu quodam inexprimibili, dixit:

«Meministine leonum in via Siccensi?»

«Fratres nostri erant!» respondit Gallus ultimo spiritu.

Interea suffes moenia perruperat et ad arcem pervenerat. Repente vento impellente fumus dissipatus est, et prospectus usque ad Carthaginis moenia patefactus; immo sibi videre videbatur in Esmunis suggestu homines stantes atque spectantes. Mox oculos reducens sinistrorsum ad lacum triginta immanes cruces conspexit.

Ut horribiliores redderent, Barbari eas ex tentoriorum malis inter se coniunctis construxerant; triginta seniorum cadavera excelsissima in caelo apparebant. In pectoribus eorum quasi albi papiliones pendebant: plumae erant sagittarum ab imo missarum.

In summa maximae crucis parte lata aurea fascia fulgebat, super umerum pendens; ab eo latere bracchium deerat, atque Hamilcar vix Hannonem

agnovit. Ossa eius spongiosa ferreis clavis non retenta, magnae membrorum partes dilapsae erant, ita ut ad crucem tantum informes reliquiae penderent, illis frustis animalium similes quae venatores ad aedium suarum fores suspendunt.

Suffes nihil explorare potuerat: urbs ante ipsum posita omnia post se occultaverat; duces vero qui ad singulos imperatores missi erant non redierant. Fugitivi advolaverunt fugam ac cladem narrantes, atque Punicus exercitus constitit. Haec calamitas in medio victoriae gaudio incidens eos obstupefecit; iam Hamilcaris iussa non audiebant.

Matho hoc intervallo usus Numidas ulterius vastabat.

Hannonis castris eversis in eos redierat. Elephanti processerunt; sed mercennarii titionibus e moenibus abreptis per campum flammas vibrantes incedebant. Magnae beluae exterritae in sinum maris se praecipitaverunt, ubi mutuo inter se certantes se necabant atque armaturarum pondere mersae sunt. Iam Narrhavas equitatum immiserat; omnes Barbarorum milites pronis vultibus in terram procubuerunt, deinde equis tribus passibus tantum distantibus sub ventres eorum surrexerunt, quos pugionum ictibus aperiebant. Dimidia pars Numidarum perierat cum Barca advenit.

Mercennarii viribus exhausti eius exercitui resistere non poterant. Bonis ordinibus usque ad montem Calidarum Aquarum retrocesserunt. Suffes prudentior eos non persecutus est; ad Macaris ostia se contulit.

Tunetem obtinebat, sed iam nihil nisi fumantium ruinarum congeries erat. Rudera per moenium hiatus in medium campum descendebant; in extremo sinuum recessu elephantorum cadavera aura impulsa inter se collidebantur, velut nigri scopulorum archipelagi aquis innatantes.

Narrhavas ad bellum sustentandum silvas suas elephantis exhauserat, iuvenes senesque, mares feminasque captaverat, adeoque regni sui vires militares numquam ex ea clade recreatae sunt. Populus eos eminus morientes conspicatus maestus erat; per vias viri eos nominibus appellantes velut amicos defunctos lugebant:

«Heu, Invicte! Victoria! Fulminator! Hirundo!»

Primo die vix quicquam praeter mortuos cives commemorabatur.

Postero die mercennariorum tentoria in monte Calidarum Aquarum apparuerunt. Tum tanta desperatio invasit ut multi, feminae praecipue, ex summa arce capite deorsum praeceps se darent.

Hamilcaris consilia ignota erant. Solus in tentorio vivebat, uno tantum puero adsistente; nemo umquam cum his cibum capiebat, ne Narrhavas quidem. Eum tamen post Hannonis cladem insolitis honoribus prosequebatur;

at Numidarum rex nimis cupiebat gener eius fieri quam ut nihil suspectum haberet.

Sub ea inertia callida consilia occultabantur. Variis artibus Hamilcar pagorum principes conciliavit; mercennarii eiecti, pulsati, tamquam ferae venabantur. Simul ac in silvam ingrediebantur, arbores circum eos incensae sunt; si ad fontem biberant, aqua veneno infecta erat; speluncae in quibus dormiebant saxis obstruebantur. Populi qui hucusque defenderant, veteres eorum scelerum socii, eos iam persequebantur; in istis agminibus semper arma Punica agnoscebantur.

Nonnullorum facies rubentibus impetiginibus erosae erant; id sibi evenisse credebant Hannonem tangendo. Alii putabant quod Salammbonis pisces comedissent; nec tamen poenitentia ducti sed multo turpiora sacrilegia somniabant, ut Punicorum numinum maiorem ignominiam facerent: deos omnes exstinguere cupiebant.

Sic per tres menses orientalem oram, deinde a tergo Sellumi montem, usque ad prima deserti harena perrepserunt. Locum refugii quemlibet quaerebant. Utica sola et Hippo-Zarytus eos non prodiderant; at Hamilcar urbes utramque circumdabat. Tum rursus septentrionem petierunt, temere, viarum ne notitia quidem habita; tantis miseriis mentes eorum perturbatae erant.

Unica nunc exasperationis sensatio eis restabat, quae semper crescebat; atque aliquando in Cobi faucibus se invenerunt, iterum ante Carthaginem!

Tum certamina multiplicata sunt. Mars aequis viribus fluctuabat; sed omnes hinc inde adeo defessi erant ut pro minutis illis proeliis magnum unum certamen desiderarent, dummodo hoc vere ultimum esset.

Matho ipse de condicione proponenda suffetem adire cupiebat. Unus e Libyis suis sponte legatus proficisci suscepit. Omnes eum abeuntem conspicati non rediturum certo credebant.

Eodem tamen vespere rediit.

Hamilcar provocationem acceperat: crastino die solis ortu in Rhadensi campo concurrerent.

Mercennarii quaesiverunt num plura dixisset; Libys addidit:

«Cum ante eum starem, quid adhuc exspectarem interrogavit. Respondi: 'Ut occidar!' Tum ait: 'Non; abi; cras cum ceteris fiet.'»

Haec liberalitas Barbaros admiratos tenuit; nonnulli metu perculsi sunt, Matho doluit quod legatus non necatus erat.

Supererant illi tria milia Africanorum, mille ducenti Graeci, mille quingenti Campani, ducenti Iberi, quadringenti Etrusci, quingenti Samnites, quadraginta Galli et agmen Naffur, latronum nomadum in Dactylorum Regione obviam factorum; universi septem milia ducenti undeviginti milites,

sed ne unum quidem syntagma integrum. Foramina loricarum scapulis quadrupedum obturaverant, pro aeneis cothurnis ex pannis confectas soleas gestabant. Aeneae ferreaeque laminae vestimenta gravabant; loricae hamatae in lacinias dilaceratae circum corpora pendebant; et inter pilos bracchiorum vultuumque cicatrices, quasi purpurea fila, apparebant.

Irae sociorum mortuorum in animos redibant viresque duplicabant; obscure sentiebant se ministri numinis cuius vis in oppressorum cordibus diffusa esset, quasi sacerdotes universae vindictae! Iniuriae deinde incredibilis dolor eos in rabiem agebat, atque praecipue conspectus Carthaginis in extremo caeli margine. Iuraverunt se mutuo pro sociis ad mortem usque pugnaturos.

Iumenta necaverunt, quam plurimum ederunt ut vires reficerent; tum dormierunt. Nonnulli ad varias caeli constellationes versi precati sunt.

Carthaginienses ante eos ad campum pervenerunt. Scutorum margines oleo perfricuerunt ut sagittae facilius delaberentur; pedites crinibus longis praediti comas ad frontem prudenter reciderunt. Hamilcar inde ab hora quinta omnes patinas ciborum everti iussit, quoniam plenissimo ventre pugnare incommodum esse sciebat. Exercitus eius quattuordecim milia numerabat, fere duplum Barbarorum. Numquam maiore sollicitudine correptus erat: si victus esset, res publica funditus periret ipseque in crucem tolleretur; at si vicisset, per Pyrenaeos, Gallias atque Alpes Italiam peteret et Barcarum imperium sempiternum fieret. Vicies nocte surrexit ut omnia ipse ad minima usque inspiceret. Carthaginienses autem longo terrore vehementer exasperati erant.

Narrhavas Numidarum suorum fidem suspectam habebat; insuper fieri posse ut Barbari vincerent. Insolita debilitas eum occupaverat, atque singulis paene momentis magnas aquae pateras hauriebat.

At homo ipsi ignotus tentorium aperuit, coronamque salis gemmei humi posuit, figuris sacris sulphure ductis et rhombis ex concharum margaritiferarum laminis ornatam. Interdum sponsae sponsum coronam nuptialem mittebant: amoris signum erat, quoddam invitationis genus.

Hamilcaris tamen filia Narrhavam minime diligebat.

Mathonis recordatio eam intolerabiliter angebat; mortem illius hominis cogitationem suam liberaturam putabat, quemadmodum ad sanandum serpentis morsum viperam in vulnere conterunt. Numidarum rex in eius potestate erat; nuptias impatiens exspectabat, et quoniam nuptiae victoriam secuturae erant, Salammbô hoc donum misit ut animum eius ad fortitudinem excitaret. Tum sollicitudines evanuerunt, solam pulcherrimae feminae possidendae felicitatem cogitabat.

Eadem imago Mathonem quoque oppugnaverat; protinus eam depulit, amorque quem animo compresserat in commilitones diffusus est. Eos quasi

proprii corporis atque odii partes carissimos habebat; animus sibi excelsior, brachia validiora videbantur, quidquid faciendum esset perspicue ante oculos positum. Si quando suspirabat, Spendium recordabatur.

Barbaros in sex ordines aequales instruxit. In medio Etruscos locavit, omnes aenea catena inter se vinctos; iaculatores post eos stabant; in utraque ala Naffur, camelis brevi pilo et struthionum pinnis ornatis vectos, disposuit.

Suffes Punicos simili ordine instruxit. Extra peditatum iuxta velites clinabaros collocavit, ultra eos Numidas; ubi dies ortus est, utraque acies recta ex adverso stabat. Omnes procul ferocibus oculis se invicem contemplabantur. Primum cunctatio fuit; tandem ambo exercitus moveri coeperunt.

Barbari lente gradiebantur ne anhelitu deficerent, pedibus terram pulsantes; medius Punicae aciei ordo in convexum arcum curvatus erat. Tum ingens fragor erupit, duarum classium inter se collidentium crepitui similis. Prima Barbarorum acies subito diducta est; iaculatores post alios occultati glandes, sagittas, iacula coniciebant. Interea Punicus arcus sensim complanabatur, deinde rectus factus est, tum introrsum curvari coepit. Tunc duae velitum partes paribus lateribus admotae sunt, sicut circini crura coeuntia. Barbari phalangem ferociter aggredientes in hiatum eius intrabant ibique peribant. Matho eos continuit et, dum Punicae alae porro progrederentur, tres interiores suorum ordines ex acie educi iussit; paulo post utrinque latera multo excedebant, exercitusque triplo longior videbatur.

At Barbari in extremis alis infirmissimi erant, maxime a sinistra, ubi pharetras iam exhauserant; et velites, tandem ad eos progressi, magnam stragem faciebant.

Matho eos retroduxit. In dextera ala Campanos securibus armatos habebat; hos in sinistram Punicorum partem immisit, media acies hostem urgebat, alterius lateris milites iam extra periculum velites continebant.

Tum Hamilcar equites per turmas distribuit, inter eos hoplitas inseruit atque universos in mercennarios immisit.

Cuneorum instar agmina illa equitum frontem ostendebant, lateribus latius crescentibus hastis undique horrentibus. Barbari resistere nequibant: soli Graeci pedites aeneis armis instructi erant; reliqui cultros hastilibus aptatos, falces e praediis raptas, gladios ex ferreis rotarum marginibus fabricatos gerebant. Laminae nimis molles ictu flectebantur; dum ipsi sub calcibus eas corrigere conabantur, Carthaginienses a dextra laevaque facilius trucidabant.

Etrusci catena sua colligati immoti stabant; qui mortui erant, quia cadere nequibant, corporibus transitum obstruebant; atque vasta illa aenea linea nunc patebat nunc coartabatur, serpente flexibilior, muro firmior. Barbari post eam

rursus aciem restituebant, parumper anhelabant, tum fractis armorum reliquiis manu comprehensis denuo ruebant.

Multi iam inermes erant, et in Carthaginienses insilientes facies dentibus, quasi canes, laniabant. Galli superbia ducti sagula exuerunt; albissima ingentia corpora procul ostendebant, ut hostes terrerent vulnera sua latius diducebant. In mediis Punicis syntagmatibus praeconis imperia nuntiantis vox iam audiri non poterat; signa supra pulverem imperia iterabant, et quisque ingentis multitudinis fluctuatione abreptus ibat.

Hamilcar Numidis ut procederent iussit. Sed Naffur eis obviam proruperunt.

Amplis nigris stolis induti, summo capite crinium fasciculum gestantes, rhinocerotis corio scuta gerentes, ferrum sine manubrio fune retentum circumagebant; cameli plumis undique horrentes longos raucosque strepitus edebant. Laminae certos locos feriebant, tum cum abruptis membris subito sursum resiliebant. Belluae furentes per syntagmata cursitabant; aliquae cruribus fractis saltantes velut struthiones sauciatae ferebantur.

Omnis Punicus peditatus in Barbaros reversus eos dissecuit; manipuli inter se spatiis discretis circumvolvebantur. Arma Carthaginiensium splendidiora eos velut aureae coronae circumdabant; in medio confusa quasi vermium multitudo movebatur, et sol in mucrones incidens candentes lucis scintillas saltare faciebat. Interim clinabarorum longae series in campo iacebant; mercennarii loricas eorum rapiebant, sibi induebant atque in proelium redibant. Carthaginienses fraude decepti saepe in ipsorum medios incidere solebant; stupor eos immobiles tenebat, vel retrocedebant, et procul victoriae clamores sublati eos quasi naufragorum fragmenta procella agitata impellere videbantur. Hamilcar desperabat: Mathonis ingenio invictaque mercennariorum virtute cuncta peritura erant!

Sed e caeli margine ingens tympanorum sonitus personuit. Turba aderat, senes, aegroti, pueri quindecim annorum, etiam feminae, qui animi angorem ferre non valentes Carthagine profecti erant; et ut sub terribili aliquo praesidio essent, ex Hamilcaris domo unicum elephantum quem res publica nunc possidebat, cui proboscis amputata erat, secum adduxerant.

Tum Carthaginiensibus patria ipsa moenibus egressa adesse videbatur, quae pro se mori imperaret. Maiore furore correpti sunt, et Numidae omnes alios in impetum rapuerunt.

Barbari in media planitie terga colli opposuerant; nulla vincendi, nulla quidem superstites manendi spes erat; sed optimissimi erant, audacissimi validissimique.

Carthaginienses supra Numidas verua, acus lardarias, malleos iniciebant; viri quos consules olim timuerant mulierum missis baculis cadebant; Punica plebs mercennarios exterminabat.

Barbari in summum collem confugerant; orbis eorum quotiens hiatus patebat iterum claudebatur; bis descendit, sed impetu ilico reppulsus est. Carthaginienses promiscue bracchia extendebant; lanceas inter sociorum crura porrigebant et caeca vi ante se fodiebant. Sanguine labebantur; praerupta loci declivitate cadavera deorsum volutabantur. Elephantus monticulum conscendere conans usque ad ventrem in hominum congerie haerebat; curta eius proboscis, extremo lata, interdum surgebat quasi ingens hirudo.

Omnes substiterunt; Carthaginienses dentibus frendentibus collem summum spectabant, ubi Barbari erecti stabant.

Postremo repente irrupuerunt et caedes renovata est. Saepe mercennarii sinentes hostes propius accedere se dedere velle clamabant; tum terribili cachinno edito uno ictu sese interficiebant, et quo plura cadavera cadebant eo altius superstites super ea ad se defendendos ascendebant. Quasi pyramis paulatim crescens erat.

Mox quinquaginta tantum superfuerunt, deinde viginti, tum tres, tandem duo, Samnis securi armatus et Matho gladium adhuc tenens.

Samnis genibus flexis alternis ictibus securim ad dexteram laevamque torquebat, Mathonem simul de ictibus qui in eum ferrentur praemonens.

«Domine, hac! Illac! Inclina te!»

Matho umeralia, galeam, loricam amiserat; omnino nudus erat, mortuis etiam lividior, crinibus rectis, spuma utrinque ad labra concreta; gladius tanto impetu circumagebatur ut circum eum lucidum circulum ducere videretur. Saxum autem prope capulum gladium fregit; Samnis iam interfectus erat, Carthaginiensiumque fluctus coartabatur, ipsum iam attingebant. Tum ambas manus vacuas ad caelum sustulit; oculis clausis bracchia extendit, atque velut homo qui e promunturio in mare se praecipitat, in hastas prosiluit.

Illae ante eum divisae sunt; saepius in Carthaginienses incucurrit; sed illi semper retrocedebant et tela ab eo avertebant.

Pes eius gladium percussit; Matho capere conatus est; tum repente pugnis genibusque se ligatum sensit et procidit.

Narrhavas erat qui aliquamdiu eum pedetemptim persecutus, latum rete ad feras capiendas ferens, occasionem qua se inclinaverat nactus reti eum circumdederat.

Quattuor membris in crucis modum extensis super elephantum religatus est; et quicumque invulnerati erant eum circumstantes magno tumultu Carthaginem properaverunt.

Victoriae nuntius, mirum dictu, iam tertia noctis hora eo pervenerat; Chammonis clepsydra quintam horam effuderat cum Malquam accesserunt. Tum Matho oculos rursus aperuit; tanta lux in aedibus ardebat ut tota urbs flammis correpta videretur.

Ingens clamor confusus ad eum perveniebat; supinus recumbens stellas intuebatur.

Porta clausa est, et tenebrae eum involverunt.

Postridie eadem hora ultimus e viris qui in Securis faucibus remanserant animam efflavit.

Eo die quo socii discesserant, Zuaeces quidam domum redeuntes saxa devoluerant, atque per aliquantum temporis reliquis cibum suppeditaverant.

Barbari Mathonem semper rediturum esse sperabant, nec montem relinquere volebant, sive desperatione sive languore sive obstinatione illa aegrorum qui locum mutare recusant. Denique commeatibus exhaustis Zuaeces discesserunt. Vix mille trecentos illic superfuisse notum erat, nec militibus opus fuit ut reliqui perirent.

Ferae, leones maxime, per tres annos quibus bellum duraverat multiplicatae erant. Narrhavas ingentem venationem egerat; deinde beluas persequens, capris certis intervallis alligatis, ad Securis fauces eas compulerat; iam omnes ibi versabantur cum homo a senioribus missus ad cognoscendum quid de Barbaris superesset advenit.

Per totum campum leones et cadavera iacebant; mortui cum vestimentis et armis confusi erant. Plerisque facies aut bracchium deerat; nonnulli adhuc integri videbantur, alii prorsus exsiccati erant, et pulvere obducta crania galeas implebant. Pedes carne privati recte e ocreis exstabant; sceleta pallia sua retinebant; ossa sole depurata nitidas in harena maculas efficiebant.

Leones pectoribus solo adpositis, utrisque pedibus anterioribus extensis recumbebant, sub luce solis candentium rupium reflexu aucta oculos semicludentes. Alii in clunibus sedentes ante se fixe spectabant; alii in ingentibus iubis paene absconditi convoluti dormiebant; omnes satiati, defessi, taedio confecti videbantur. Tam immobiles erant quam mons et mortui. Nox descendebat; latae rubrae fasciae in occidentali caelo ducebantur.

Ex una congerie quae campum inaequalibus tumoribus deformabat aliquid spectro etiam obscurius surrexit. Tum unus leonum incedere coepit, immani corporis figura in purpureo caelo nigram umbram describens; ubi ad hominem accessit, uno pedis ictu eum deiecit.

Tum ventre super illum stratus, summis dentibus lenta trahendi vi viscera eius explicabat.

Deinde rictum latissime aperuit et per aliquot momenta longum rugitum emisit, quem montium echo multiplicavit, donec in solitudine evanuit.

Subito parvi lapilli ex alto devoluti sunt; crepitus celerium passuum auditus est, et ad cataractae partem, ad faucium ingressum, acuta bestiarum rostra, erectae aures apparuerunt; fulvi oculi micabant. Sciacalli erant, ad reliquias edendas advenientes.

Carthaginiensis, qui de summo praecipitio inclinatus spectabat, tergum vertit et discessit.

CAPUT QUINTUM DECIMUM

MATHO

Carthago gaudio exsultabat, gaudio profundo, communi, immodico, furenti. Ruinarum foramina obstructa erant, deorum simulacra denuo picta; myrti rami per vias spargebantur, ad compita tus flagrabat; multitudo in solariis congregata variegatis vestibus velut flores in aere efflorescentes apparebat.

Perpetuum vocum strepitum superabat clamor aquariorum, qui lapides viarum aspergebant. Servi Hamilcaris nomine domini hordeum tostum et frusta carnis crudae offerebant; obvii se salutabant, inter amplexus lacrimabantur. Urbes Tyriae captae, Nomades dissipati, Barbari omnes deleti erant. Arx coloratis velis tegebatur; rostra triremium extra molem ordine disposita velut agger adamantibus stratus fulgebant. Ubique ordo restitutus, vita nova renascens, felicitas ingens undique diffusa sentiebantur: eo enim die Salammbô regi Numidarum nubebat.

In superiore templi Chammonis area tres longae mensae ingentibus vasis aureis argenteisque onerabantur, quibus sacerdotes, seniores, divites assiderent; quarta mensa, ceteris altior, Hamilcari, Narrhavae, Salammbô destinata erat. Quoniam illa sacro velamine restituto patriam servaverat, populus nuptias eius in publicam laetitiam convertebat, infraque in foro eius adventum opperiebatur.

Aliud quoque desiderium, multo acrius, impatientiam multitudinis stimulabat: Mathonis mors ad sollemnitatem promissa erat.

Alii primo suadebant ut vivus excoriaretur, ut plumbo liquefacto intestina eius implerentur aut fame necaretur; arbori alligandus erat, simiaque post tergum eius posita saxo caput percuteret: Tanitin offenderat, et cynocephali Tanitis deam vindicarent. Alii eum dromedario imponendum censebant, postquam pluribus corporis locis lintea in funiculos torta oleoque imbuta infixa essent; delectabantur imagine ingentis animalis per vias errantis, homine inter flammas contorto velut candelabro quod ventus concuteret.

Sed quibus civibus supplicium eius mandaretur, cur ceteri tam iucunda ultionis parte privarentur? Genus mortis quaerebant cui universa civitas interesset, quo omnes manus, omnia tela, omnia Carthaginiensium instrumenta, quin ipsi viarum lapides et sinus maris fluctus, eum dilacerare,

contundere, penitus absumere possent. Itaque seniores decreverunt ut e carcere ad forum Chammonis nullo custode comitante incederet, bracchiis post tergum religatis; vetitum erat cor ferire, quo diutius viveret, oculos eripere, ut cruciatus suos ad ultimum usque videre posset, quicquam in eum iacere, aut plus quam tribus digitis uno tempore corpus eius contingere.

Quamquam non nisi sub diei finem prodire debebat, interdum eum iam apparere sibi videbantur; tum vulgus ad arcem proruebat, viae vacuae fiebant, mox multitudine longo cum murmure redeunte viae iterum complebantur. Nonnulli iam pridie eodem loco constiterant; procul inter se clamabant ostentantes ungues consulto productos, ut altius in carnem eius defigerent. Alii trepidi passim errabant; quidam pallidi erant tamquam suum ipsorum supplicium exspectarent.

Subito post Mappalia magna plumarum flabella supra capita emerserunt. Salammbô e palatio egrediebatur; undique levatis animis suspiria edita sunt.

Sed pompa diu morata est, nam pedetemptim procedebat.

Primum Pataecorum sacerdotes praeterierunt, deinde Esmunis et Melcarthis pontifices atque cetera collegia suo ordine, iisdem insignibus instructa quibus ad sacrificium usa erant. Molochi sacerdotes demissis frontibus transibant, et turba, velut tacito quodam conscientiae morsu, ab eis se removebat. At Rabbet sacerdotes erecto gradu, citharas manu tenentes, incedebant; eos sacerdotissae sequebantur tenuibus ac paene pellucidis vestibus luteis vel nigris indutae, nunc avium voces imitantes, nunc velut viperae corpus torquentes, aut tibiarum modis conversae astrorum choreas referebant; levis earum vestitus suaves odorum afflatus in vias spargebat. Inter eas plausu excipiebantur Kedeschim, pictis palpebris insigniti, qui utriusque sexus in deo coniunctionem significabant; ita unguentis delibuti et eodem cultu induti feminis similes erant, quamvis pectora plana et coxas angustiores haberent. Eo enim die muliebre numen omnibus rebus dominabatur cunctaque confundebat; religiosae libidinis aura gravem aerem pervadebat. Iam in sacris nemoribus faces accendebantur; noctu ingens meretricum commercium futurum erat; tres naves ex Sicilia meretrices advexerant, aliae e deserto advenerant.

Collegia singula, ut accedebant, in templi atriis, in porticibus exterioribus atque in gradibus geminarum scalarum, quae secundum muros ascendentes in summo coibant constiterunt. Inter columnas albarum vestium ordines apparebant; aedificia velut humanis simulacris, aeque immobilibus atque lapideis, frequentabantur.

Tum aerarii praefecti, provinciarum rectores ceterique divites accesserunt. Infra ingens tumultus exortus est; ex vicinis viis multitudo effundebatur, quam

hieroduli fustibus repellebant; inter seniores tiaris aureis coronatos, in lectica purpureo velario superstructa, Salammbô conspiciebatur.

Ingens clamor sublatus est; cymbala et crotala vehementius concrepuerunt, tympana intonuerunt, et magnum purpureum velarium inter duos pylones penetravit.

In superiore tabulato rursus apparuit. Salammbô sub eo lente incedebat, deinde per aream transiit, ut in extremo loco solio ex ingenti testudinis testa exciso consederet. Sub pedibus scabellum eburneum tribus gradibus instructum appositum est; ad primi gradus marginem duo pueri nigri genua flexi manebant, quorum capitibus interdum utraque bracchia nimio annulorum pondere gravata innitebantur.

A talis ad coxas reticulo arctarum macularum, piscium squamas imitantium et instar conchae margariferae micantium, circumdata erat; fascia tota caerulea lumbos cingebat, binis lunatis incisuris pectora ostendens, quorum apices carbunculi penduli tegebant. Coma pavonum pinnis stellatis lapillorum fulgore ornata erat; amplissimum pallium nive candidius post tergum decidebat; cubitis corpori adstrictis, genibus iunctis, circulis adamantinis summis bracchiis circumdatis, recta immotaque sedebat, sacram quandam maiestatem prae se ferens.

Duobus in sedilibus humilioribus pater eius et sponsus sedebant. Narrhavas pallio flavo indutus coronam salis fossilis gerebat, sub qua duae crinium cincinni, velut Ammonis cornua torti, pendebant; Hamilcar tunica purpurea aureis vitium pampinis contexta vestitus gladium bellicum ad latus retinebat.

In spatio mensis cincto serpens ingens ex templo Esmunis, humi inter lacunas olei rosei recumbens, caudam morsu prehensam tenebat atque amplum circulum atrum formabat. In medio columna aenea ovum crystallinum sustinebat; sole in id incidente radii undique micabant.

Post Salammbô Tanitis sacerdotes lineis vestibus instructi ordine constiterant; seniores ad dextram tiaris aureis quasi linea aurea porrigebantur, divites ex altera parte smaragdinis sceptris lineam viridem efficiebant, sacerdotes autem Molochi in ultimis ordinibus, purpureis pallis, velut murus purpureus apparebant. Cetera collegia inferiora solaria occupabant; multitudo vias complebat, per tecta ascendebat longisque agminibus usque ad summam arcem porrigebatur. Sic, populo sub pedibus, firmamento supra caput, mari immenso, sinu, montibus ac longe patentibus provinciis circumdata, Salammbô fulgens cum Tanite quasi confundebatur, atque ipsius Carthaginis genius, eius anima corpore induta, videbatur.

Convivium tota nocte duraturum erat; candelabra multorum ramorum velut arbores in stragulis lana picta, quibus humiles mensae tegebantur,

stabant. In duplici ordine patinarum margaritiferis oris cinctarum urcei magni ex electro, amphorae vitreae caeruleae, cochlearia e testudinis testa, panes rotundi conferti erant. Uvarum racemi cum foliis circum eburneos palmites quasi thyrsi convoluti pendebant; nivis massae in vasis ebeneis liquescebant; citrea mala, punica, cucurbitae, pepones sub excelsis vasis argenteis in acervos surgebant. Apri rictibus apertis inter pulveres aromatum iacebant; lepores pilis adhuc integri inter flores salire videbantur; carnes ex variis mixturis confectae conchas implebant; dulciaria in varias signorum formas efficta erant; et quoties opercula patinarum tollebantur, columbae evolabant.

Interea servi subductis tunicis summis pedum digitis inter mensas leniter commeabant; interdum lyrae hymnum sonabant, aut concentus vocum attollebatur. Murmur populi, instar maris strepitus continuum, circa convivium velut innatabat, atque id ampliore quadam harmonia lenire videbatur. Nonnulli veteris illius mercennariorum convivii meminerant; omnes laetitiae somniis indulgebant; sol iam ad occasum inclinabatur, atque in altera caeli parte tenuis lunae falx oriebatur.

At Salammbô, quasi ab aliquo vocata, caput convertit; populus eam intuens oculorum eius cursum secutus est.

In summa arce carceris in rupe ad radices templi excisi ostium modo apertum erat; in nigro eius hiatu vir in limine stabat.

Inde corpore paene in se duplicato egressus est, vultu turbato tamquam fera subito e cavea emissa.

Lux oculos eius perstrinxit; aliquamdiu immobilis restitit. Omnes eum agnoverant et spiritum continebant.

Corpus huius victimae singulare quoddam omnibus videbatur, religioso quodam paene splendore praeditum. Ad eum spectandum se inclinabant, mulieres maxime; ardebant enim cupiditate videndi eum qui liberos maritosque suos peremerat. At ex intimo earum animo, invitis ipsis, foeda curiositas oriebatur, desiderium totum hominem cognoscendi; cupiditas conscientiae morsu mixta, quae in maiorem odii vim convertebatur.

Denique processit; stupor repentinae visionis discessit. Innumerabilia bracchia sublata sunt, nec iam conspici poterat.

Scala arcem ducens sexaginta gradus habebat. Per eos descendit tamquam e montis vertice torrente devolutus; ter corpus eius in aere prosilire visum est, deinde ad imos gradus utroque talo cecidit.

Umeri sanguinem fundebant, pectus crebris magnisque anhelitibus movebatur; vincula rumpere ita nitebatur ut bracchia super nudos lumbos post tergum retorta velut serpentium truncata corpora tumescerent.

Ex eo loco plures viae ante eum patebant. In singulis viis tres ordines catenarum aenearum, umbilicis Pataecorum simulacrorum infixi, aequis intervallis per totam viam tendebantur. Turba ad aedium frontes coarctabatur; inter servos seniores loris vibratis commeabant.

Unus seniorum gravi ictu eum propulit; Matho ambulare coepit.

Bracchia supra catenas porrigebant, clamitantes nimium latam viam ei relictam esse. Ille inter tot digitos attrectatus, punctus, dilaceratus procedebat; ubi unius viae finem attigerat, alia ante eum apparebat. Saepius in latus se iaciebat, ut eos morsu peteret; illi statim recedebant, catenae eum inhibebant, multitudo cachinnis erumpebat.

Puer aurem ei laniavit; puella sub manica acumen fusi occultans genam eius incidit; manipuli capillorum et frusta carnis abripiebantur; alii spongiis immunditiis madefactis longis baculis alligatis vultum eius percutiebant. Ex dextra colli parte sanguinis unda erupit; tum demum furor omnium efferbuit. Hic ultimus Barbarorum universam gentem et totum exercitum eorum repraesentabat; in uno omnes clades, omnes metus, omnia dedecora ulciscebantur. Ira populi ipsa saevitia crescebat; catenae nimium intentae curvabantur et prope rumpebantur; servi eos ad repulsionem verberabant, sed ictus non sentiebant. Alii e parietum prominentiis pendebant; omne in muris foramen capitibus implebatur; quae tormenta manibus inferre non poterant, clamoribus ei imprecabantur.

Obscenae et horribiles contumeliae erant, irrisionibus adhortationibusque falsis et diris exsecrationibus permixtae; neque satis habebant praesentem dolorem eius, sed alios etiam atrociores in aeternum ei praenuntiabant.

Ingens ille latratus hebeti pertinacia Carthaginem implebat. Saepe una tantum syllaba vel rauca, gravis, furens vox per aliquot momenta ab universo populo iterabatur. Ab imis fundamentis ad fastigia muri resonabant; duo ipsi viae parietes Mathoni obviam moveri videbantur, eumque velut duo bracchia ingentia e terra rapere atque in aere suffocare.

Meminerat tamen se olim quiddam simile expertum esse. Eadem tum in solariis multitudo, iidem oculi, eadem ira; sed illo tempore liber ambulaverat, omnes cesserant, numen ipsum obtegebat. Haec memoria paulatim clarior facta animum intolerabili maerore pressit. Umbrae ante oculos volitabant; urbs in capite eius circumagebatur; ex vulnere coxae sanguis profluebat; mori se sentiebat. Genua ei cesserunt, et lente super saxa viae collapsus est.

Quidam e peristylo templi Melcarthis vectem e tripode detractum, carbonibus ad ruborem incensum, attulit; eum sub prima catena immittens vulneri eius admovit. Caro fumare visa est; convicia multitudinis vocem illius oppresserunt; iterum stabat.

Sex passus longius progressus tertio atque etiam quarto cecidit; semper novo supplicio in pedes excitabatur. Per tubos guttulae ferventis olei in eum spargebantur; sub pedibus vitri fragmenta strata sunt; tamen ambulabat. Ad angulum viae Satheb sub tabernae proiecto tecto tergo muro innixus constitit, nec ultra processit.

Servi consilii flagellis e corio hippopotami tam saevis ac tam diuturnis ictibus eum caedebant ut tunicarum eorum fimbrias sudor penitus madefaceret. Matho nihil sentire videbatur; subito impetu correptus temere currere coepit, labris crepitum edens qualem edunt homines frigore vehementi trementes. Per viam Boudis, viam Sceponis, per Forum Olerarium praecipitatus est, tandem in forum Chammonis pervenit.

Iam sacerdotibus traditus erat; servi vulgum summoverant, et latius spatium patebat. Matho circum se aspexit, eiusque oculi in Salammbô inciderunt.

Simul ac ille primum gradum fecerat Salammbô surrexerat; deinde, nescia ipsa, quo propius ille accedebat, eo sensim ad extremam aream progressa erat; mox, cunctis rebus externis e conspectu animi sublatis, nihil praeter Mathonem cernebat. In animo eius silentium factum erat, quale est illud profundum in quo totus mundus unius cogitationis, unius memoriae, unius obtutus pondere evanescit. Hic vir ad se incedens eam trahebat.

Praeter oculos nihil iam humanae figurae servaverat; longa quaedam species tota sanguine rubra erat. Vinculorum ruptorum reliquiae iuxta femora pendebant, neque a nudatis circa articulos manuum nervis distingui poterant; os late hiebat; ex orbibus oculorum duae velut flammae surgebant, quae ad ipsos capillos pertingere videbantur; et miser ille pergere non desistebat.

Ad ipsam areae basim pervenit. Salammbô supra cancellos prona erat; truculenti illi oculi eam spectabant, et subito intellexit quanta ille propter se passus esset. Quamquam morti proximus erat, rursus eum intra tentorium videbat, genibus ante eam flexis, bracchiis lumbos eius amplectentem, dulcia verba balbutientem; blanditias illas rursus sentire, dulcia illa verba audire sitiebat; clamaturam se parabat. Ille supinus corruit neque amplius movit.

Salammbô prope exanimis a sacerdotibus circumstantibus ad solium relata est. Illi ei gratulabantur: eius opus erat. Omnes plaudebant, pedibus terram pulsabant, nomen eius ululantes.

Vir quidam in cadaver irruit. Quamvis barba careret, in umero pallium sacerdotum Molochi gestabat, in cingulo autem cultrum quo carnes sacrorum victimarum concidebantur, cuius manubrium spatula aurea terminabatur. Uno ictu Mathonis pectus aperuit, cor inde evulsit, in aurea spatula posuit; tum Schahabarim bracchio sublato id Soli obtulit.

Sol post fluctus descendebat; radii eius velut sagittae longae in cor totum rubrum cadebant. Sidus paulatim mari immergebatur, dum cordis pulsus languescerent; ubi ultimus pulsus exstinctus est, sol quoque disparuit.

Tum a sinu maris ad paludem, ab isthmo ad pharum, per omnes vias, super omnes domos omniaque templa unus clamor exortus est. Aliquando cessabat, deinde renovabatur; aedificia ipsa tremere videbantur; Carthago quasi gaudio Titanum simili atque spe infinita convulsa erat.

Narrhavas superbia ebrius sinistrum bracchium Salammbonis lumbis subiecit, ut possessionem ostenderet; dextra autem pateram auream tollens Genio Carthaginis propinavit.

Salammbô, mariti exemplo, poculum manu tenens surrexit, quo ipsa quoque biberet. Sed statim relapsa est, capite post tergum solii reflexo, pallida, rigida, labris apertis; soluti crines usque ad terram pendebant.

Sic Hamilcaris filia mortua est, quod Tanitis pallium attigerat.

FINIS